

กถั ปฏิกูลเสฏฺฐ ๑ ธมฺเมสฺสุ อปฺปฏิกูลสณฺณเป วิหฺรติ? ปฏิกูลเสฏฺฐ ๑ ธมฺเมสฺสุ สุกฺกสณฺณเปโน อิตฺติรूपे ปฏิกูลเสฏฺฐ ๑ ชิคฺคุจฺฉิโน วินีลกวิปฺพพฺเพก ตตฺถ โส อายสฺมา ปฏิกูลสณฺณเป วิหฺรติ.

กถั ปฏิกูลเสฏฺฐ ธมฺเมสฺสุ ตทฺภยํ อภินิวชฺชยิตฺวา อุเปกฺขโก วิหฺรติ สโต ๑ สมฺปชาโน ๑? อปฺปฏิกูลเสฏฺฐ ๑ ธมฺเมสฺสุ สุกฺกสณฺณเปโน อิตฺติรूपे ปฏิกูลเสฏฺฐ ๑ ชิคฺคุจฺฉิโน วินีลกวิปฺพพฺเพก ตทฺภยํ อภินิวชฺชยิตฺวา เนตฺติ มม เนโสหฺมสมฺมิ เนโส เม อตฺตาทิ วิหฺรติ, เอวํ ตทฺภยํ อภินิวชฺชยิตฺวา อุเปกฺขโก วิหฺรติ สโต สมฺปชาโน.

ท่านพระสารีบุตรนั้น เป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิกูล ในธรรมทั้งหลายที่เป็นของปฏิกูลอยู่ อย่างไร? คือ ท่านพระสารีบุตรผู้มีอายุนั้นเป็นผู้มีความสำคัญว่า ปฏิกูลอยู่ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นของปฏิกูล คือ ในรูปสตรีที่เป็นของปฏิกูล สำหรับผู้มีสุภัสัญญา (ความสำคัญว่าสวยงาม) ที่เป็นของเขี้ยวคล้ำมีน้ำเหลืองเยิ้มสำหรับผู้มีความสำคัญว่าน่ารังเกียจ.

ท่านพระสารีบุตรนั้น เว้นสิ่งที่เป็นของปฏิกูลและสิ่งที่เป็นของไม่ปฏิกูล ทั้งสองนั้น ในธรรมทั้งหลายที่เป็นของปฏิกูล เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ อย่างไร? คือ ท่านพระสารีบุตรผู้มีอายุนั้นเว้นสิ่งที่เป็นของปฏิกูลและสิ่งที่เป็นของไม่ปฏิกูลทั้งสองนั้นในธรรมทั้งหลายที่เป็นของไม่ปฏิกูล คือ ในรูปสตรีที่เป็นของปฏิกูล สำหรับผู้มีสุภัสัญญา และที่เป็นของเขี้ยวคล้ำมีน้ำเหลืองเยิ้ม สำหรับผู้มีความสำคัญว่าน่ารังเกียจ อยู่ด้วยความสำคัญว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา, จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นสิ่งที่เป็นของปฏิกูล และสิ่งที่เป็นของไม่ปฏิกูลทั้ง ๒ นั้น วางเฉยมีสติสัมปชัญญะอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้.

อปโร ปริยาโย. เตธาดุโก
โลกสนุนิวาโส สพุพพาลปฺฤชชานัน
อปฺปฏิกุลสญฺญา. ตตฺถ ๑ อายสฺมา
สาริปฺตโต อปฺปฏิกุลสญฺญี วิหฺรติ. เอว
อปฺปฏิกุเลสฺ ฌมฺเมสฺ ปฏิกุลสญฺญี
วิหฺรติ.

กถิ ปฏิกุเลสฺ ฌมฺเมสฺ อปฺปฏิกุ-
ลสญฺญี วิหฺรติ? ปฏิกุลสญฺญีโน
สพุพเสกฺขา อธิ กา เตธาดุเก สพุพ-
โลเก. ตตฺถ กตโม ภูมิปฺตโต
สมาธิผล สจฺฉิกโต อปฺปฏิกุลสญฺญี
วิหฺรติ? ก็ การณํ? น หิ ตํ อตฺถิ
ยสฺส โลกสฺส ปหานาย ปฏิกุลสญฺญี
อุปฺปาเทยฺย.

กถิ ปฏิกุเลสฺ ๑ อปฺปฏิกุเลสฺ ๑
ฌมฺเมสฺ ปฏิกุลสญฺญี วิหฺรติ? เตธาดุเก
โลกสนุนิวาเส ยาว กามโลกภูมิตา^๑ หิ

ปริยายอื่นอีก. โลกสนุนิวาสอันมี
ธาตุ ๓ ไม่เป็นปฏิกุลสัญญา สำหรับ
พาลปฺฤชชานันทั้งปวง. แต่ในโลกสนุนิวาส
นั้น ท่านพระสารีบุตรผู้มีอายุนั้น เป็นผู้
เป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุลอยู่. ท่าน
ชื่อว่าเป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นปฏิกุล
ในธรรมทั้งหลายที่เป็นของไม่ปฏิกุลอยู่
ด้วยอาการอย่างนี้.

ท่านพระสารีบุตรนั้น เป็นผู้มีความ
สำคัญว่าไม่ปฏิกุล ในธรรมทั้งหลาย
ที่เป็นของปฏิกุลอยู่อย่างไร? คือ ในข้อนี้
พระเสกขะทั้งปวงเป็นผู้มีความสำคัญว่า
ปฏิกุลอยู่ในโลกทั้งปวงที่มีธาตุ ๓ อยู่
อย่างไร? ในข้อนั้น ท่านผู้ถึงภูมิกระทำ
ให้แจ้งในสมาธิผล เป็นผู้มีความสำคัญ
ว่าเป็นของไม่ปฏิกุลอยู่ เป็นไหน? อะไร
เป็นเหตุ? จริงอยู่ สำหรับท่านผู้นั้น
ย่อมไม่มีเหตุ เพื่อจะละโลกแล้วเกิด
ปฏิกุลสัญญาขึ้นได้.

ท่านพระสารีบุตรนั้น เป็นผู้มีความ
สำคัญว่าปฏิกุล ในธรรมทั้งหลายทั้งที่
เป็นของปฏิกุล ทั้งที่เป็นของไม่ปฏิกุลอยู่

^๑ โป. กามโลกภูมิตาหิ, อธิ. กามโลกภูมิภาหิ.

ราคานํ วิตรราคานํ ปฏิกุลสมตํ รูปา-
 รูปธาตุํ อปฺปฏิกุลสมตํ. ตตฺถ จ
 อายสฺมา สาริปฺตฺโต ปฏิกุลสญฺญี วิหฺรติ,
 เอวํ ปฏิกุลเสสุ จ อปฺปฏิกุลเสสุ จ
 ธมฺเมสุ ปฏิกุลสญฺญี วิหฺรติ.

กถํ ปฏิกุลเสสุ จ อปฺปฏิกุลเสสุ
 จ ธมฺเมสุ อปฺปฏิกุลสญฺญี วิหฺรติ ?
 ยงฺกิญฺจึ ปฺรโต ทฺรุตฺตานํ ทฺราคตานํ
 วจนฺปถานํ ตํ วจนํ อปฺปฏิกุลํ ยาวตา
 วาจฺไส อปฺปฏิรูปา ตถา ชนฺสฺส
 อปฺปฏิกุลสญฺญา. ตตฺถ อายสฺมา
 สาริปฺตฺโต อภินฺญา ย สจฺจิกฺโข อปฺปฏิ-
 กุลสญฺญี วิหฺรติ, เอวํ ปฏิกุลเสสุ จ
 อปฺปฏิกุลเสสุ จ ธมฺเมสุ อปฺปฏิกุลสญฺญี
 วิหฺรติ.

อย่างไร ? คือ ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้มี
 ความสำคัญว่าปฏิกุลอยู่ในโลกสันนิวาสน์ที่
 มีธาตุ ๓ กระทั่งในกามโลกภูมิ ในความ
 ที่บุคคลผู้มีความกำหนด และผู้ปราศจาก
 ความกำหนดก็มีความปฏิกุลเสมอกัน
 ในความที่รูปธาตุและอรูปธาตุก็มีความไม่
 ปฏิกุลเสมอกัน, จึงชื่อว่าเป็นผู้มีความ
 สำคัญว่าปฏิกุล ในธรรมทั้งหลายทั้งที่
 เป็นของปฏิกุล ทั้งที่เป็นของไม่ปฏิกุลอยู่
 ด้วยอาการอย่างนี้.

ท่านพระสารีบุตรนั้น เป็นผู้มีความ
 สำคัญว่าไม่ปฏิกุล ในธรรมทั้งหลายทั้งที่
 เป็นของปฏิกุลทั้งที่เป็นของไม่ปฏิกุลอยู่
 อย่างไร ? คือ เพราะได้กระทำให้แจ้งแล้ว
 ด้วยอภิญญา ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้มี
 ความสำคัญว่าไม่ปฏิกุลอยู่ ในถ้อยคำ
 อันหยาบช้าซึ่งเป็นของไม่ปฏิกุล ไปจน
 กระทั่งถ้อยคำที่ไม่เหมาะสม เป็นผู้มี
 ความสำคัญว่าไม่ปฏิกุล ของผองชน,
 จึงชื่อว่าเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุล
 ในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของปฏิกุลทั้งที่
 เป็นของไม่ปฏิกุลอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้.

๙๘. กถั ปฏิกุเลสสุ ๑ อปฺปฏิกุเลสสุ
 ๑ ธมฺเมสุ ตทฺทญํ อภินิวชฺชยิตฺวา
 อุกฺเขโก ๑ วิหฺรติ สโต ๑ สมฺปชาโน.
 ยญฺจ เนลฺลํ สมฺนุสฺสตี เย ธมฺมา
 ทฺวจฺจริตา, เต ธมฺมา อปฺปฏิกุลา? ๑ ตตฺถ
 อายสฺมา สารีปฺตโต อิติ ปฏิสลฺยจิกฺขติ
 เย ธมฺมา ทฺวจฺจริตา, เต ธมฺมา
 อนิฏฺฐวิปากา. เย ธมฺมา สฺจฺจริตา,
 เต อายคฺคามิโน. โส ๑ สฺจฺจริตํ อายค-
 คามินิ ๒ กิริตฺวา ทฺวจฺจริตํ อนิฏฺฐวิปากํ
 กิริตฺวา ตทฺทญํ อภินิวชฺชยิตฺวา อุกฺเขโก
 วิหฺรติ.

อถ ปฏิกุเลสสุ ๑ ธมฺเมสุ
 อปฺปฏิกุเลสสุ ๑ ปฏิกุลสญฺญี ๑ วิหฺรติ.
 ตณฺหา ปฏิกุลธมฺมา. กิ ภารณํ?
 ตณฺหาเวเสน หิ สตฺตา ทฺวีหิ ธมฺเมหิ
 สตฺตา, กพฺพิการะ ออาหาระ รสตณฺหาเย
 สตฺตา, ผสฺเส สุขสญฺญาเย สตฺตา.
 ตตฺถายสฺมา สารีปฺตโต กพฺพิการะ ๑
 ออาหาระ ปฏิกุลสญฺญี วิหฺรติ, ผสฺเส

๙๘. ท่านพระสารีบุตรนั้น เห็นสิ่ง
 ที่เป็นของปฏิกูล และสิ่งที่เป็นของไม่
 ปฏิกูลทั้ง ๒ ในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่
 เป็นของปฏิกูลทั้งที่เป็นของไม่ปฏิกูลเป็นผู้
 วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ อย่างไร?
 คือ ในข้อที่เขาพิจารณาเห็นกันว่าทฺวจฺจริต
 ธรรมเป็นของไม่ปฏิกูลนั้น, ท่านพระสารี-
 บุตรย่อมพิจารณาเห็นดั่งนี้ว่า ทฺวจฺจริตธรรม
 ทั้งหมดมีวิบากไม่น่าปรารถนา. สฺจฺจริต
 ธรรมเป็นธรรมเป็นไปเพื่อสังสมกิเลส.
 ท่านจึงเว้นการกระทำทั้ง ๒ คือ การกระทำ
 สฺจฺจริตธรรมที่เป็นไปเพื่อสังสมกิเลส กระ
 ทำทฺวจฺจริตธรรมซึ่งมีวิบากไม่น่าปรารถนา
 เป็นผู้วางเฉยอยู่.

เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร
 จึงชื่อว่าเป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิกูลใน
 ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นของปฏิกูล ทั้งที่
 เป็นของไม่ปฏิกูลอยู่. ตณฺหาเป็นปฏิกูล
 ธรรม. เพราะเหตุอะไร? จริงอยู่ เพราะ
 ตณฺหา สัตว์ทั้งหลายชื่อว่าเป็นผู้ข้อง
 เพราะธรรม ๒ ประการ คือ ชื่อว่าเป็นผู้
 ข้อง เพราะรสตณฺหาในกพฺพิการอาหาร

๑ อ. อปฺปฏิกุลา.

๒ อ. ทสก. ๒๔/๑๔๒/๒๖๐ - ๒๖๑.

๓ ดูเทียบ ส.มหา. ๑๙/๕๙๗/๑๖๔.

๑ ทุกขสณฺณิ วิหฺรติ, เหวํ ปฏฺิฏฺเฐ
 ๑ อปฺปฏฺิฏฺเฐ ๑ ปฏฺิฏฺสณฺณิ วิหฺรติ.

ชื่อว่าเป็นผู้ช้อง เพราะสุขสัญญา(มีความสำคัญว่าเป็นสุข)ในผัสสะ. ในข้อนั้น ท่านพระสารีบุตรผู้มีอายุเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิรูป ในกพพิงการอาหาร และเป็นผู้มีทุกขสัญญา(ความสำคัญว่าเป็นทุกข์)ในผัสสะอยู่, จึงชื่อว่าเป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิรูปในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของปฏิรูปทั้งที่เป็นของไม่ปฏิรูปอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้.

กถํ ปฏฺิฏฺเฐ ๑ ธมฺเมสุ
 อปฺปฏฺิฏฺเฐ ๑ ธมฺเมสุ อปฺปฏฺิฏฺสณฺณิ
 วิหฺรติ? ตณฺหากุขํ อนุตฺตรํ นิพฺพานํ
 ตตฺถ^๑ พาลปฺฤชฺชนานํ ปฏฺิฏฺสณฺณํ
 ปหตฺสณฺณํ ๑. ตตฺถายสุมโต
 สาริปฺตฺตสฺส อปฺปฏฺิฏฺสณฺณํ อพฺยา-
 ปาทสณฺณํ ๑ สามํ ปณฺณาย
 ปสฺสิตฺวา เหวํ ปฏฺิฏฺเฐ ๑ ธมฺเมสุ
 อปฺปฏฺิฏฺสณฺณิ วิหฺรติ.

ท่านพระสารีบุตรนั้น เป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิรูปในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นของปฏิรูป ในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นของไม่ปฏิรูปอยู่ อย่างไร? ความสันตันทา จัดเป็นพระนิพพานอันยอดเยี่ยม ในนิพพานนั้น สำหรับพาลปฤชนทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิรูป และเป็นผู้มีความสำคัญว่าถูกกำจัด. ในพระนิพพานนั้น สำหรับท่านพระสารีบุตร ย่อมเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิรูป และมีความสำคัญว่าไม่พยาบาท เห็นแจ้งด้วยปัญญาเองแล้ว เป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิรูปในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นของปฏิรูปอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้.

^๑ ไป. ตถา.

กถั ปฏิกุเลสสุ จ อปฺปฏิกุเลสสุ
 จ ฐมฺเมสุ อปฺปฏิกุเลสฺสญฺญี วิหฺรติ ?
 ตตฺถ^๑ จ นิพฺพานे ปฏิกุเลสฺสญฺญีโน
 ยเส^๒ จ กิตฺติณี จ อปฺปฏิกุเลสฺสญฺญีโน ?
 ตตฺถายสฺมา สารีปฺตโต อสฺสาทญฺจ
 อาทีนญฺจ นิสฺสรณญฺจ ยถาภุตฺติ
 สมฺมาปณฺณาย ปฏิกฺขานนฺโต ปฏิกุเลสฺจ
 อปฺปฏิกุเลสฺจ ฐมฺมํ ตทฺภยํ อภิ-
 นีวชฺชยิตฺวา อปฺปฏิกุเลสฺสญฺญี วิหฺรติ.

กถั ปฏิกุลํ อปฺปฏิกุเลสฺจ ฐมฺมํ
 ตทฺภยํ อภินีวชฺชยิตฺวา อุกฺเขโก
 วิหฺรติ, สโต จ สมฺปชาโน จ ? ยญฺจ
 สมฺนุสฺสติ อนฺนโย อปฺปฏิกุโล ฐมฺโม
 ปฏฺโธ จ ปฏิกุโล ฐมฺโม. ตตฺถายสฺมา
 สารีปฺตโต อนฺนยปฏฺฐปฺปหีนฺตฺตา^๓
 อุกฺเขโก วิหฺรติ สโต สมฺปชาโน จ.
 ยญฺจสฺส สมฺนุสฺสติ อโย ปญฺจวิธา

ท่านพระสารีบุตรนั้น เป็นผู้มีความ
 สำคัญว่าไม่ปฏิกุลในธรรมทั้งหลายทั้งที่
 เป็นของปฏิกุลทั้งที่เป็นของไม่ปฏิกุลอยู่
 อย่างไร ? ก็ในข้อนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อม
 เป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิกุลในนิพพาน
 และเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุลในยศ
 และชื่อเสียง. ในข้อนั้น ท่านพระสารีบุตร
 รู้ชัดอยู่ซึ่งความพอใจ โทษ และการสลัด
 ออกตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญา
 ย่อมเป็นผู้เว้นธรรม คือความเป็นของ
 ปฏิกุลและความเป็นของไม่ปฏิกุลทั้ง ๒
 แล้ว เป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นของไม่
 ปฏิกุลอยู่.

ท่านพระสารีบุตรนั้น เว้นธรรมคือ
 ความเป็นของปฏิกุลและความเป็นของไม่
 ปฏิกุลทั้ง ๒ แล้ว เป็นผู้วางเฉย มีสติ
 สัมปชัญญะอยู่ อย่างไร ? จริงอยู่ สัตว์
 ย่อมพิจารณาเห็นว่า ความยินดีจัดเป็น
 อปฺปฏิกุลธรรม. และความยินร้ายจัดเป็น
 ปฏิกุลธรรม. ในข้อนั้น เพราะละความ
 ยินดี และความยินร้ายได้แล้ว ท่านพระ

^๑ ไป. ตติเย.
^๒ ไป. ยเสณ.
^๓ ไป. อนฺนยสฺส ปฏฺฐปฺปหีนฺตฺตา.

อนุตตรา อินฺทริยภาวนา.^๑ อัย สุตต-
นิตฺเทศ.

สารีบุตรผู้มีอายุจึงเป็นผู้วางเฉย มีสติ
สัมปชัญญะอยู่. ซึ่งท่านย่อมนพิจารณา
เห็นว่า นี่จัดเป็นอินฺทริยภาวนาอัน
ยอดเยี่ยม ๕ ประการ. นี่จัดเป็น
สุตตนิเทศ.

๙๙. ตตฺถ กตโม เทสณาหาโร ?

๙๙. ในข้อนั้น เทสณาหาระ
เป็นไฉน ?

คือ

อิมมฺหิ สุตฺเต ก็ เทสิตพฺพํ, ตตฺถ
วฺจฺจเต. อิมมฺหิ สุตฺเต ทิฏฺฐธมฺม-
สุขวิหาโร เทสิโต, ตถา วิมุตฺตํ จิตฺตํ
ปัจจุเวกฺขณา จ^๒ อธิปญฺญาธมฺมํ
เทสิตํ.

ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงสิ่งที่พึงแสดงไว้
ในพระสูตรนี้ดังนี้. ในพระสูตรนี้ท่าน
แสดงทิฏฐธมฺมสุขวิหารธรรมไว้แล้ว ทั้ง
ยังแสดงจิตที่หลุดพ้นปัจจุเวกฺขณธรรม
และอธิปญฺญาธรรมไว้แล้ว.

ตตฺถ กตโม วิจโย ?

ในข้อนั้น วิจยหาระ เป็นไฉน ?

คือ

เย กาเย กายานุสฺสึโน วิหรนฺติ,
เตสํ จิตฺตํ อุนฺนยปฺปฏิเมน น วิหริ
อุนฺนยปฺปฏิเม น^๓ จาภิรมมานุสฺส
จิตฺตํ สมคฺคตํ ภวิสฺสตีติ ภาวนา
พลเมตํ. อัย วิจโย หาโร.

จิตของท่านผู้พิจารณาเห็นกายใน
กายอยู่ ย่อมไม่อยู่ด้วยความยินดี หรือ
ความยินร้าย แต่จิตของท่านผู้ไม่ยินดียิ่ง
ด้วยความยินดี หรือความยินร้าย จัดเป็น
จิตที่พร้อมเพรียงกัน ดังนั้น ข้อนี้จึง

^๑ ข้อความนี้ให้ดูเทียบ หน้า ๔๔๐ (เหนือข้อ ๙๗) ของหนังสือเล่มนี้.

^๒ อ. ว.

^๓ ไป. อุนฺนยปฺปฏิเม.

จัดเป็นกำลังแห่งภาวนา. นี้จัดเป็น
วิจยหาระ.

ตตถ กตโม ยุตติ หาระ ?

ในข้อนั้น ยุตติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

กายภาวนาย ๑ จิตตภาวนาย ๑
น กิณฺจิ สพรหมจารี^๑ อติมณฺณิสฺสตีติ
อตฺถิ เอสา ยุตฺติ. อัยฺ ยุตฺติหาระ.

มีข้อยุตินี้อยู่ว่า ท่านผู้นี้จะไม่
ดูหมิ่นเพื่อนสพรหมจารีไหน ๆ ด้วย
กายภาวนา และจิตตภาวนา. นี้จัดเป็น
ยุตติหาระ.

ตตถ กตโม ปทญฺจานเณ หาระ ?

ในข้อนั้น ปทญฺจานหาระ เป็นไฉน ?

คือ

กายภาวนาย ปจฺมสฺส สติ
อุปญฺจานสฺส ปทญฺจานเณ. ยา ปจฺวิสฺม-
จิตฺตตา, สวา อนิจฺจานุปฺสฺสนาย
ปทญฺจานเณ.

สติเป็นปทญฺจาน แห่งการเกิดขึ้น
ข้อแรกแห่งกายภาวนา. ความที่จิต
เสมอด้วยแผ่นดิน, เป็นปทญฺจานแห่ง
อนิจฺจานุปฺสฺสนา.

ตตถ กตโม ลกฺขเณ ?

ในข้อนั้น ลักษณะหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ยํ ปจฺวิสฺเมเน เจตฺสา วิหฺรติ
อตฺตานุปฺสฺสี ปจฺวิสฺเมเน คิหิ วิหฺรติ.
โก อตฺถิ ปจฺวิสฺเมนาติ ? ยถา
เย ๑ เสโลปมตายน อกมฺมยุตฺตา
เอวเมว ปจฺวิสฺโม อัยฺ หิริยตายน. อัยฺ
ลกฺขเณ.

ในคำว่า ท่านผู้พิจารณาเห็นตน
มีจิตเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ และคฤหัสถ์
ผู้มีจิตเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ (นี้). คำว่า
เสมอด้วยแผ่นดิน มีอธิบายอย่างไร ?
เพราะตนมีความละเอียด ท่านพระ
สารีบุตรนี้จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีจิตเสมอด้วย

^๑ ไป. สพรหมจารี.

แผ่นดิน เหมือนเหล่าชนชื่อว่าเป็นผู้
ไม่ควรแก่การงาน เพราะเป็นผู้เปรียบดัง
ภูเขาหิน ฉะนั้น. นี้จัดเป็นลักษณะหาระ.

ตตถ กตโม จตฺตพฺยุโห หาโร ?

ในข้อนั้น จตฺตพฺยุหหระ เป็นไฉน ?

คือ

อิมมฺหิ พฺยากรณเ โก ตสฺส
อายุสมโต อธิปฺปาโย ? เย เกจิ
อรหนฺตา อินฺทฺริยภาวนํ อากงฺขียนฺติ,
เต ปจฺวีสมตํ อฺปปาทยิสฺสนฺตฺติ. อຍ
อธิปฺปาโย.

ในการพยากรณ์นี้ ท่านพระ
สารีบุตรนั้นมีความประสงค์อย่างไร ?
ในการพยากรณ์นี้ ท่านผู้มีอายุนั้นมีความ
ประสงค์ดังนี้ว่า เหล่าพระอรหันต์ที่มุ่งหวัง
อินทริยภาวนา จักยังความที่ตนเป็นผู้มี
จิตเสมอด้วยแผ่นดินให้เกิดขึ้นได้.

ตตถ กตโม อาวฺภูฏฺโห ?

ในข้อนั้น อาวฺภูฏฺหหระ เป็นไฉน ?

คือ

นตฺถิ อาวฺภูฏฺสฺส ฎฺมิ.

ฎฺมิแห่งอ่าวภูฏฺหหระไม่มี.

ตตถ กตโม วิภตฺติ ?

ในข้อนั้น วิภตฺติหหระ เป็นไฉน ?

คือ

โย กายานุสฺสึ วิหฺรติ, โส
ปจฺวีสมจิตฺตํ ปฏฺิลภิสฺสฺตฺติ น เอกํเสน.
กั การณ์? เย ชนฺทกาทิฉินฺนกาทิโน,^๑
น เต ปจฺวีสมจิตฺตํ ปฏฺิลภานฺติ ?

ไม่พียงเห็นโดยส่วนเดียวว่า ท่านผู้
พิจารณาเห็นกายอยู่จักได้ความที่ตนเป็น
ผู้มีจิตเสมอด้วยแผ่นดิน. เพราะเหตุไร ?
เพราะเหล่าท่านผู้มีปกติแยกส่วนให้เป็น

^๑ อธิ. ฉินฺนกาทิคมฺมการิโน.

สพฺพทา กายคตาสติ เสกฺข-
ภาวนาย นิพฺพานํ, ผลํ. อัย วิภตฺติ.

ตตฺถ กตโม ปริวตฺตโน หาโร ? °

เย กายานุสฺสึโน วิหริสฺสฺนฺติ,
เตสํเยว กายปจฺจยา อฺปฺปชฺเชยฺย
อาสวา วิฆาตปรีฟ้าหา. อัย ปริวตฺตโน
หาโร.

ตตฺถ กตโม โอตฺรณเณ ?

สฺตฺเตสฺส ปญฺจกฺขนฺธา^๒ อวตฺติณฺณา^๓
พาวิสฺตฺนฺทฺริยานิ, ตถา ยํ มนินฺทฺริยํ, ตํ
มโนธาตฺถ มนายตฺนญฺจ. ยํ สฺมาธิทฺริยํ,
ตํ ธมฺมธาตฺถ ธมฺมายตฺนญฺจ. อัย
โอตฺรณเณ หาโร.

ท่อนเป็นต้น ย่อมไม่ได้ซึ่งความเป็นผู้มี
จิตเสมอด้วยแผ่นดิน.

กายคตาสติทั้งหมด เป็นนิพพาน
คือ เป็นผลแห่งการอบรม เพื่อเป็นพระ
เสกขบุคคล. นี้จัดเป็นวิภัตติหาระ.

ในข้อนั้น ปริวัตตนหาระ เป็นไฉน?

คือ

สำหรับเหล่าพระเสกขบุคคลผู้
พิจารณาเห็นกายอยู่, เพราะกายเป็น
ปัจจัย อาสวะคือความขัดเคืองและ
ความเร่าร้อนพึงเกิดขึ้นได้. นี้จัดเป็น
ปริวัตตนหาระ.

ในข้อนั้น โอตฺรณหาระ เป็นไฉน?

คือ

ในสัตว์ทั้งหลาย ชั้น ๕ เป็นทาง
ข้ามพ้นอินทรีย์ ๒๒, ก็อย่างนั้น คือว่า
มนินทรีย์ ได้แก่ มโนธาตุและมนายตนะ.
สมาธิทรีย์ ได้แก่ ธัมมธาตุและ
ธัมมายตนะ. นี้จัดเป็นโอตฺรณหาระ.

° ไป. อ. ปริวตฺตนาหาโร. เอวมุปริปี.

๒ ไป. สฺตฺเตสฺส จ ปญฺจกฺขนฺธา.

๓ ไป. อวตฺติณฺณา

ตตถ กตโม ไสธโน หาโร ?

เย จ มนสา จตฺตาโร
ภาเวตพฺพา, เต สพฺเพ ภาวิตา ยํ
ตํ มนฺเนน ปหีนฺเน ปตฺตพฺพตํ สพฺพตถ
เอตสฺส จ อตฺถาย อารมฺโห, ไส
อตฺถเ สฺสฺส. อยํ ไสธโน หาโร.

ตตถ กตโม อธิฏฺฐาโน ?

อยํ สมฺมาธิ เอกตตฺตตาย
ปญฺจตฺตโต, ฉ กายา เอกตตฺตตาย
ปญฺจตฺตตา. ปญฺจอินฺทฺริยานิ รૂปีนิ
รूपกาโย. ฉ เวทนา­กายา เวทนา­กาโย.
ฉ สญฺญา­กายา สญฺญา­กาโย. ฉ
เจตนา­กายา เจตนา­กาโย. ฉ วิญฺญา­ณ­
กายา วิญฺญา­ณ­กาโย. สพฺเพปิ เอเต
ธมฺมา ธมฺมกาโยติเยว สงฺขํ คจฺจนฺติ.
อยํ อธิฏฺฐาโน.

ในข้อนั้น ไสธนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

การเริ่มเพื่อประโยชน์แก่การบรรลุ
ถึงข้อที่ได้ภาวนาธรรม ๔ อย่างที่พึง
ภาวนาด้วยใจ ในเมื่อละกิเลสได้แล้ว
ด้วยใจ, ประโยชน์นั้นบริสุทธ์แล้ว. นี้
จัดเป็นไสธนหาระ.

ในข้อนั้น อธิฏฐานหาระ เป็นไฉน ?

คือ

สมฺมาธินี้ จัดเป็นบัญญัติโดยเป็น
เอกตตบัญญัติ, กาย ๖ อย่างจัดเป็น
บัญญัติ โดยเป็นเอกตตบัญญัติ.
อินทฺริย ๕ ที่มีรูป จัดเป็นกองแห่งรูป.
กองแห่งเวทนา ๖ จัดเป็นกองแห่งเวทนา,
กองแห่งสญฺญา ๖ จัดเป็นกองแห่ง
สญฺญา, กองแห่งเจตนา ๖ จัดเป็นกอง
แห่งเจตนา, กองแห่งวิญฺญา­ณ ๖
จัดเป็นกองแห่งวิญฺญา­ณ, ธรรมเหล่านี้
แม้ทั้งหมดถึงการนับว่า กองแห่งธรรม.
นี้จัดเป็นอธิฏฐานหาระ.

(ตตถ กตโม) ปริกขารไร ?

(ในข้อนั้น) ปริกขารหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

สมาปตฺติโกสลลญจ ฎีติ-
โกสลลญจ^๑ เหตุ. ยญจ โคจรโกสลล
ยญจ กลลล์ ตํ โกลสลลล์ ปจฺจโย.
โวทานโกสลลล์ เหตุ, กลลล์ ปจฺจโย.
สุขํ เหตุ, อพฺยาปชฺชํ ปจฺจโย. อัย
ปริกขารไร.

ความเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ และ
ความเป็นผู้ฉลาดในวิถึ จัดเป็นเหตุ.
ความเป็นผู้ฉลาดในโคจร และความเป็น
ผู้สามารถซึ่งเป็นความฉลาด จัดเป็น
ปัจจัย. ความเป็นผู้ฉลาดในธรรมเป็น
เหตุให้ผ่องแผ้ว จัดเป็นเหตุ. ความเป็น
ผู้สามารถ จัดเป็นปัจจัย. สุขจัดเป็นเหตุ.
ความไม่พยาบาทจัดเป็นปัจจัย. นี้จัดเป็น
ปริกขารหาระ.

ตตถ กตโม สมารโปไน ?^๒

ในข้อนั้น สมารโปนหาระ เป็นไฉน?

คือ

ยถา ปจฺวี สฺจิมฺปิ นิกฺขิปนฺเต
อสุจิมฺปิ นิกฺขิตฺเต ตาทิสฺเสยว เอว
กาโย มนาปีเกหิปี ผสฺเสหิ อมนาปี-
เกหิปี ผสฺเสหิ ตาทิสฺเสยว ปฏิม-
สมฺผสฺเสน วา สุขาย เวทนาย
ตาทิสฺเสยว จิตฺตํ.^๓ อิทํ สุตฺตํ วิภตฺตํ

แผ่นดินย่อมดำรงอยู่ในภาวะของผู้
คงที่ ในเมื่อเขาทิ้งของสะอาดบ้าง ไม่
สะอาดบ้างลงไป ฉันทใด กายก็ฉันทนั้น
ย่อมคงที่ทั้งเพราะสัมผัสที่ชอบใจ ทั้ง
เพราะสัมผัสที่ไม่ชอบใจ จิต (ของพระ
สารีบุตร)เองก็คงที่ ทั้งเพราะสัมผัสกับสิ่ง

^๑ อ. ฐิติโกสลลญจ.

^๒ อ. โป. สมารโปไน.

^๓ ฉ. ตาทิสฺ โย จิตฺตํ.

สโอบมมัม อุกฺขมฺภิตฺตฺตฺตํ ปุคฺคฺลสฺส
 วิภาเคน. ตตฺถ สมารโปนาย อวกาโส
 นตฺถิ.

๑๐๐. ตตฺถ กตมัม สุตฺตัม
 สํกิลฺลสภาคิยํ ?

ยโต จ กุสฺลเถหิ ธมฺเมหิ น
 วิโรธติ, น วทฺตมฺหิ, อิมํ อาทีนํ
 ภควา เทเสติ, ตสฺมา จนฺนํ วิวเรยฺย,
 วิวํ ชาติวสฺสตี ตโต อาทีนโต
 วิวเรยฺยาตี ตํ ตีหิ ธมฺเมหิ นากิธฺสิตาตี
 อสฺสภสฺสญฺญา ยราเคน นากิธฺสียตี.
 เมตฺตตาย โทเสน นากิธฺสียตี. วิปฺสฺสนาย
 โมนฺน นากิธฺสียตี.

เอวญฺจสฺส โย โย ธมฺโม
 ปฏิปกฺโข ตมฺหิ ตมฺหิ ธมฺเม
 ปริปุริสฺสตี. โย ตสฺส ธมฺมสฺส อกฺุสโล
 ธมฺโม ปฏิปกฺโข, เตน นาทิ วาสียตี.

อปโร ปริยาโย. เย อิม
 ธมฺมา อตฺตนา น สกฺโกตี วุฏฺฐานํ,
 เต เอเต ธมฺมา เทสิตา.

ขัดเคืองใจ ทั้งเพราะสุขเวทนา. พระสูตร
 นี้ท่านจำแนกไว้แล้วพร้อมทั้งอุปมา ตาม
 ส่วนแห่งอุคฺขมฺภิตฺตฺตํบุคคล. ในพระสูตร
 นั้น ย่อมไม่มีช่องว่างเพื่อสมาโรปนหาระ.

๑๐๐. ในข้อนั้น สํกิลฺลสภาคิย-
 สุตฺตัมเป็นไฉน ?

คือ

ด้วยเหตุที่บุคคล ย่อมไม่เสื่อม
 ย่อมไม่เจริญ เพราะกุศลธรรมทั้งหลาย,
 พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงโทษนี้ไว้ว่า
 เพราะฉะนั้น พึงเปิดสิ่งที่ปกปิดไว้เสีย
 ฝนคือกิเลส ย่อมไม่รื้อรดสิ่งที่เปิด
 พึงเปิดแต่โทษนั้น ๆ กิเลสอันบุคคลยัง
 กำจัดไม่ได้ด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ราคะ
 ยังกำจัดไม่ได้ด้วยอสุภสัจญญา. โทสะ ยัง
 กำจัดไม่ได้ด้วยเมตตา. โมหะ ยังกำจัด
 ไม่ได้ด้วยวิปัสสนา.

เขาจักยังธรรมที่เป็นปฏิปักษ์นั้น ๆ
 ให้บริบูรณ์ได้ในธรรมนั้น ๆ. จักไม่อยู่เฉย
 ตามอกุศลธรรม ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ
 ธรรมนั้น.

ปริยายอื่นอีก. พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงธรรมที่ไม่สามารถให้ถอนตน
 ขึ้นได้ไว้แล้ว.

ฉนุณมติวสฺสตีติ เตหิ วิตกุกั
 เยน จ สกุกา ปฺน เทสตี จิตฺตํ
 วิภาเวตฺถํ ปริโยทาเปตฺถํ วิเวกนิมนฺนสฺส
 วิเวกโปณสฺส วิเวกปพฺภารสฺส วุทฺธิ
 วิรุฬฺหิ เวปุลฺลตํ อาปชฺชติ กุสเลสุ
 ธมฺเมสุ.

เสยฺยถาปี นาม อุปลํ วา
 กุมฺภํ วา ปทุมํ วา อุทเก สุกกปกฺเข
 จนฺโท ยาวรตฺติ ยาวทิวโส อาคจฺจติ,
 ตสฺส วุทฺธิเยว ปาฏิกงฺขิตพฺพา, น
 ปริหานิ, เอวํวิธํ ตํ จิตฺตํ นามิธฺสียติ.

อปโรเปตฺถ โย อญฺโฆ อสฺสจ
 อมายาวิ อชฺชํ ปุริโส ยถาภูตํ อตฺตานํ
 อาวิกโรติ, ตตฺถ โย ฉาเทติ ตสฺส
 อกุสลา ธมฺมา จิตฺตํ อญฺฐาวนฺติ.

ฉนุณมติวสฺสตีติ โย ปน โหติ
 อสฺสจ อญฺโฆ^๑ อมายาวิ อชฺชํ ปุริโส
 ยถาภูตํ อตฺตานํ อาวิกโรติ, ตสฺส จิตฺตํ

คำว่า ฝนคือกิเลสย่อมร้าวรดสิ่ง
 ที่ปกปิด ได้แก่วิตกที่เป็นเหตุให้สามารถ
 อบรม ขำระจิตที่แสดงไว้อีก ย่อมถึง
 ความเจริญรุ่งเรืองไพบูรณ์ในกุศลธรรม
 ทั้งหลาย สำหรับผู้น้อมไปในวิเวก น้อม
 ไปในวิเวก เจื่อมไปในวิเวก.

เปรียบเหมือนดอกอุบล ดอกโกมุท
 ดอกปทุม พึงหวังได้แต่ความเจริญ
 ไม่มีเสื่อมในน้ำ พระจันทร์ที่โผล่มา
 ทั้งกลางคืนกลางวัน พึงหวังได้แต่ความ
 เจริญไม่มีเสื่อมในสุกกบักซ์, จิตที่เป็น
 อย่างนี้ดังอุปมานั้น อันบุคคลย่อมกำจัด
 ไม่ได้.

ปริยายแม่อื่นอีก ในข้อนี้ บุรุษผู้
 ไม่คดโกง ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็น
 คนตรง กระทำให้แจ้งตนเองตามความ
 เป็นจริง, แต่ปกปิดตนเองไว้ในโทษนั้น
 อกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมวิ่งไปตามจิต
 ของเขา.

คำว่า ฝนคือกิเลส ย่อมร้าวรด
 สิ่งที่ปกปิด ได้แก่จิตของบุรุษผู้ไม่โอ้อวด
 ไม่คดโกง ไม่มีมายา เป็นคนตรง

^๑ โย. อญฺโธ.

อกุศลเลหิ ธมฺเมหิ น วิทฺธึสียติ. อัย
 สุตตตฺถ.

กระทำให้แจ้งตนเองตามความเป็นจริง,
 ย่อมไม่ถูกกำจัด เพราะอกุศลธรรม
 ทั้งหลาย. นี้จัดเป็นอรรถแห่งพระสูตร.

๑๐๑. ตตฺถ กตมา เทสณา ?

๑๐๑. ในข้อนั้น เทสณาหาระ
 เป็นไฉน ?

คือ

อิธ เทสिता ทส อกุสลกมฺมปถา
 อตีวสุสนตาย^๑ ทส กุสลกมฺมปถา
 อนตีวสุสนตาย^๒ อกุศลเลหิ น วิสุขุณฺตี.
 ยถา วุตฺตํ ภควตา จิตฺตสงฺกิลเสสา
 ภิกฺขเว สตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺตีติ.^๓

ในที่นี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดง
 อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการไว้ เพราะ
 สัตว์ถูกกิเลสรั่วรด ทรงแสดงกุศล-
 กรรมบถ ๑๐ ประการไว้ เพราะสัตว์
 ไม่ถูกกิเลสรั่วรด บุคคลย่อมไม่บริสุทธิ์
 เพราะอกุศลธรรมทั้งหลาย, ดังที่พระผู้มี
 พระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 สัตว์ทั้งหลายจักเศร้าหมอง เพราะจิต
 เศร้าหมอง.

ตตฺถ กตโม วิจโย ?

ในข้อนั้น วิจยหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ยสุเสว จิตฺตํ อตีวสุสียติ, ตสฺส
 อปฺจฺฉิตฺตสฺส, ยํ ภเวยฺย วิวเรยฺย
 (อาวิกเรยฺย) ตํ อานนฺตริเยนปี สตฺถริ

จิตของปุถุชนผู้ยังไม่ได้สอบถาม
 จักถูกกิเลสรั่วรดได้, แม้บุคคลผู้ได้สมาธิ
 อันให้ผลในลำดับ ฟังเปิดเผย(กระทำให้

^๑ ไป. อธิวสุสนตาย.

^๒ ไป. อนธิวสุสนตาย.

^๓ ...

วา วิญญูสมุทฺตพรมจารีสุ วา ปุณ
อุปฺปชฺชุนตฺถาย.^๑ อัย วิจโย.

แจ้ง) ซึ่งจิตนั้นในพระศาสดา หรือใน
เพื่อนพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชน เพื่อให้
เกิดขึ้นได้อีก. นี้จัดเป็นวิจยหาระ.

ตตฺถ กตฺมา ยุตฺติ ?

ในข้อนั้น ยุตติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

เอวํ อนตฺตวิสุตฺตนิยฺม^๒ จิตฺตํ
จฺจนฺตํ. จฺจนฺตํ ปตฺติจฺจนฺตํ กุสฺเสสุ
ธมฺเมสุตฺติ, อตฺถิ เอสา ยุตฺติ.

มีข้อยุตินี้อยู่ว่า จิตที่ไม่ถูกกิเลส
รื้อรุดอย่างนี้ ย่อมออก (จากกิเลส) ได้.
จิตที่ออก (จากกิเลส) ได้แล้ว ย่อมตั้งมั่น
ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

(ตตฺถ กตฺม) ปทฺทฺจฺจนํ ?

(ในข้อนั้น) ปททฐานหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

จฺจนฺตํ วิสุตฺตนิยฺมํ จฺจนฺตํ อสํวราณํ
ปทฺทฺจฺจนํ. วิวฺวํ นาทฺตวิสุตฺตนิยฺมํ จฺจนฺตํ
สํวราณํ. ตสฺมา จฺจนฺตํ วิวเรยฺย
วิวฺวํ นาทฺตวิสุตฺตนิยฺมํ เทสฺนายนํ ปทฺทฺจฺจนํ.

คำว่า ฝนคือกิเลส ย่อมรื้อรุด
สิ่งที่ปกปิด ได้แก่ โทษที่ปกปิดไว้ เป็น
ปททฐานแห่งความไม่สำรวม. คำว่า
ย่อมไม่รื้อรุดสิ่งที่เปิด ได้แก่ โทษที่
ไม่ได้ปกปิดไว้ เป็นปททฐานแห่งความ
สำรวม. คำว่า เพราะฉะนั้น พึงเปิด
สิ่งที่ปกปิดไว้เสีย ฝนคือกิเลส ย่อม

^๑ ไป. ยสุเสวํ จิตฺตํ อธิวาสิตฺติ, ตสฺส พุชฺฌิตสฺส, ยํ ภเวยฺย กุญฺญย, ตํ อานนฺตริเยนปิ สตุตฺติ
วา คุณานุกมฺปนตฺถาย.

^๒ ไป. อนตฺตวิสุตฺตนิยฺม.

ไม่รื้อรูดสิ่งที่เปิด เป็นปทัฏฐาน
แห่งเทศนา.

(ตตฤถ กตโม) ลกฺขณเณ ?

(ในข้อนั้น) ลักขณหาระ(เป็นไฉน) ?

คือ

ฉนฺนมนติวสฺสตีติ เย เกจิ วิจิตฺเตน
ฉนฺเนน เอกลกฺขณา ฐมา สพฺเพ เต
อติวสฺสียนฺติ,^๑ ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรยฺย.
วิวฏฺฏี นาทิวสฺสตีติ เย เกจิ เตน
อจฺฉนฺเนน เอกลกฺขณา ฐมา สพฺเพ
เต นาทิวสฺสนฺตีติ. ลกฺขณเณ หารเ.

คำว่า **ฝนคือกิเลส** ย่อมรื้อรูด
สิ่งที่ปกปิด ได้แก่ ธรรมทั้งหมดที่มี
ลักษณะเป็นอย่างเดียวกันกับโทษที่
ปกปิดไว้อย่างดี ย่อมไม่ถูกกิเลสรื้อรูด,
เพราะเหตุนั้น บุคคลควรเปิดสิ่งที่ปิด.
คำว่า **ย่อมไม่รื้อรูดสิ่งที่เปิด** ได้แก่
ธรรมทั้งหมดที่มีลักษณะเป็นอย่างเดียวก
ันกับโทษที่ปกปิดไว้ จะไม่ถูกกิเลสรื้อรูด
เพราะโทษที่ไม่ได้ปกปิดไว้นั้น. นี้จัดเป็น
ลักขณหาระ.

ตตฤถ กตโม จตฺตพฺยุโห หารเ ?

ในข้อนั้น จตฺตพฺยุหาระ เป็นไฉน ?

คือ

อิมฺมฺหิ สุตฺเต ภควโต โโก
อธิปฺปาโย, เยสํ เกสญฺจิ จิตฺเต^๒
อกุสลา ฐมา อตฺถิ ปฏฺิเทสิตา^๓ เต

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
ทรงมีพระประสงค์อย่างไร ? ในพระสูตร
นั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีพระประสงค์

๑ ไป. อวิหฺรฺสียนฺติ.
๒ ไป. จิตฺตํ.
๓ ไป. อธิปฏฺิเทสิตา.

ยถาธมมํ ปฏิกริสฺสฺสทุตฺติ อัยฺ ตตฺถ
ภควโต อธิปฺปาโย. อัยฺ จตฺพยุโห หาโร.

(ตตฺถ กตโม) อาวฏฺโฏ ?

ยํ ฉนฺนํ ตํ ทฺวิธํ, ปมตฺตานญฺจ
ฉาตนาภพฺพานนฺตรियสฺมาธินญฺจ. ตตฺถ
อสุสฺสทฺธิยญฺจ มาโน อาสเว วทฺตฺเตติ.
อสุสฺสทฺธิเยน จ ปมาทํ คจฺจติ.
ปมาเทน โอนมตฺตี^๑ อุนฺนฬฺภาวํ คจฺจติ.

วฺตฺตํ เจตํ ภควตา อุนฺนฬฺพานํ
ปมตฺตานํ เตสํ วทฺตฺตฺนฺตฺติ อาสวาติ.^๒
จตฺตาริ ตานิ อฺปปาทานานิ, ยานิ
จตฺตาริ อฺปปาทานานิ, เต

อย่างนี้ว่า เหล่าชนผู้มีโอกาสธรรมที่ทรง
แสดงไว้แล้วในจิต จักกระทำคิณซึ่ง
อภุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นตามธรรม.
นี้จัดเป็นจตุพยุหหาระ.

(ในข้อนั้น) อาวฏฺฏหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

สิ่งที่ปกปิดไว้มี ๒ อย่าง คือ (สิ่ง
ที่ปกปิดไว้) ของบุคคลผู้ประมาทแล้ว ๑
(สิ่งที่ปกปิดไว้) ของบุคคลผู้ได้สมาธิใน
ลำดับซึ่งไม่ควรปกปิด ๑. ในข้อนั้น เมื่อ
ไม่มีศรัทธา มานะก็ยั้งอาสวะให้เจริญขึ้น.
และเพราะความไม่มีศรัทธา บุคคลย่อมน
ถึงความประมาท. เพราะความประมาท
บุคคลย่อมนิ่มลง และถึงความเป็นผู้มี
มานะดังไม้ธ้อ.

ก็พระผู้มีพระภาค ตรัสพระดำรัสนี้
ไว้ว่า อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญแก่
บุคคลผู้มีมานะดังไม้ธ้อ ประมาท
แล้ว. อาสวะ ๔ เหล่า นั้นจัดเป็นอุปาทาน.

^๑ ไป. กมุปฺมานํ สมุจฺจิตฺตฺตฺพิ. อานนฺตรियสฺมาธินํ, ตตฺถ ปสุสฺสทฺธิยญฺจ มาโน อาสเว วทฺตฺเตติ,
อสุสฺสทฺธิเยน จ ปมาทํ คจฺจติ, ปมาเทน โอนมตฺตี.

^๒ พ.ธ. ๒๕/๓๑/๕๔.

ปณฺฑิตฺตํ อธิมาณิ สจฺจํ วิวเรชฺยาติ เยน เหตุนา. เต อาสวา วทฺตมนฺติ. เตสํ ปหีนตฺตา อาสวา ปหีนนฺเต.

ตตฺถ อปฺปมาเทน อสฺสทฺธิยํ ปหียตี อุตฺถจฺจกุกฺกจฺจปฺปหาเนน โอฟาริกตา ตสฺส เทว ธมฺมา น สมเถ จ ภาวนา จ ปาริปุรี คจฺจนฺติ. โย เตสํ อาสวานํ ขโย, อยํ นิโรธ. อธิมาณิ จตฺตาริ สจฺจํ. อยํ อาวฏฺเฐ.

ตตฺถ กตฺโม วิภตฺติ หารโ?

จฺนฺนํ มตีวสฺสตีติ น เอกํโส. กิ การณํ? ยสฺส อสฺสา นีวตฺตนา ยถาปี เสกฺขานํ.

ยถาวตฺตํ ภควตา

ภิกฺขุจาปี เสกฺโข ปกฺเรชฺย ปาปี กาเยน วาจา อุตฺ เจตฺสา วา

อุปาทาน ๔ เหล่านั้น จัดเป็นอุปาทาน-
 ชั้นที่ ๕. สรุปรวมเป็นสังขจะ ๒ ประการ
 คือ ทุกขสังข ๑ สมุทยสังข ๑. เพราะเหตุ
 ที่ว่า เพราะฉะนั้น พึงเปิดสิ่งที่ปกปิด
 ไว้เสีย อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญ แต่
 เพราะละเหตุเหล่านั้นได้ บุคคลจึงจะละ
 อาสวะได้.

ในข้อนั้น ความไม่ศรัทธาย่อมถูก
 ละได้ เพราะความไม่ประมาท ความเป็นผู้
 ใฝ่เอา ย่อมถูกละได้ เพราะละอุทฺธจฺจ-
 กุกฺกจฺจจะได้ สำหรับเขา ธรรม ๒ ประการ
 คือ สมณะและภาวนา ย่อมไม่ถึงความ
 บริบูรณ์. ความสิ้นไปแห่งอาสวะเหล่านั้น,
 นี้จัดเป็นนิโรธ. เหล่านี้จัดเป็นสังขจะ ๔.
 นี้จัดเป็นอาวัฏฏหาระ.

ในข้อนั้น วิภตฺติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

คำว่า ฝนคือกิเลส ย่อมร่วงรดสิ่ง
 ที่ปกปิด นี้ไม่ใช่กุศลธรรมโดยส่วนเดียว.
 เพราะเหตุไร ? เพราะยังมีผู้หวนกลับได้
 ดังพระเสกขบุคคล.

ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

พระเสกขบุคคลยังทำบาปกรรม
 ด้วยกาย วาจา หรือใจอยู่ก็จริง

อภัพโพ หิ ตสฺส ปริคฺชนาย
อภัพฺพตา ทิฏฺฐปทสฺส โหตีติ.^๑

กิญฺจาปี (ตสฺส) สนิวฺรณํ จิตฺตํ
โหติ. อปี ตฺว น ปจฺจโย อตีวสฺสนตาย
ตํ นิทฺทิสิตพฺพ.^๒ อยํ วิภตฺติหาโร.

ตตฺถ กตฺโม ปริวตฺตโน หาโร?^๓

ฉนฺนมนฺติวสฺสตีติ^๓ ยสฺส เย
ธมฺมา สพฺพํ อนวิวฏฺฏํ อตีวสฺสียติ, วิวฏฺฏํ
นาตีวสฺสตี, อวคฺคณนฺตํ นาตีวสฺสตี. อยํ
ปริวตฺตโน หาโร.

ถึงกระนั้น ท่านไม่ควรปกปิด
บาปกรรมนั้น ... บุคคลผู้เห็น
ธรรม เป็นเครื่องถึงนิพพาน
ไม่ควรปกปิดบาปกรรมนั้น.

จิตของท่านผู้นั้น ถูกห้ามไว้จาก
บาปกรรมเหล่านั้น แม้ก็จริง. ถึงกระนั้น
ท่านชื่อว่าไม่มีปัจจัยเพื่อให้ถูกกิเลสรั่วรด
ได้ (ดังนั้น) ท่านจึงควรแสดงใจจิตนั้นไว้.
นี้จัดเป็นวิภัตติหาระ.

ในข้อนั้น ปริวตตนหาระ เป็นไฉน?

คือ

คำว่า ฝนคือกิเลส ย่อมรั่วรด
สิ่งที่ปกปิด ได้แก่ ผู้มีธรรมคือจิตที่ไม่ได้
เปิดเผยทั้งหมด, ถูกฝนคือกิเลสรั่วรด
ที่เปิดเผยไม่ถูกฝนคือกิเลสรั่วรด ที่มีคุณ
ไม่ต่ำทราม ไม่ถูกฝนคือกิเลสรั่วรด. นี้
จัดเป็นปริวตตนหาระ.

^๑ ดูเทียบ ข.ข. ๒๕/๘/๗.

^๒ ไป. กิญฺจาปี เตสํ นิวฺรณํ จิตฺตํ โหติ. อปี ตฺว อปฺปจฺจยา สฺมาเย จ เต นิทฺทิสิตพฺพ.

^๓ ไป. อ. ตตฺถ ปริวตฺตนาฉนฺนํ อตีวสฺสตีติ.

ตตถ กตโม เวจโน หาโร ?

ในข้อนั้น เวจนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ฉนุนนติ อวตุตํ นินตุตํ ปิหิตํ
 ปฏิกุชชิตํ สลนฉนุนํ ปโรธํ. วิวฏฺฐํ
 นาทิวสฺสตีติ ยสฺส เต ธมฺมา
 ปพฺพชิตา^๑ วินอทํ นาทิวสฺสิตา
 วนฺตีกตาทิ. อัย เวจโน หาโร.

คํวํ โทษที่ปกปิดไว้ ได้แก
 ความผิดที่ร้อยรัดไว้ กั้นไว้ ปิดไว้
 ครอบไว้ ปกปิดไว้ทัว. คํวํ ย่อมไม่
 ร้วรตสิ่งทีเป็ด ได้แก ผู้เว้นขาดธรรม
 เหล่านั้น บรรเทาได้ ย่อมไม่ถูกฝนคือ
 กิเลสร้วรต ทำให้สิ้นสุดได้. นี้จัดเป็น
 เวจนหาระ.

ตตถ กตโม ปญฺญตฺติ หาโร ?

ในข้อนั้น ปญฺญตฺติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ฉนุนมติวสฺสตีติ กิเลสภาคีย-
 ปญฺญตฺตํ. วิวฏฺฐํ นาทิวสฺสตีติ สธมฺม-
 กิจจํ ยํ ปฏิปทาปญฺญตฺติยา ปญฺญตฺตํ.
 ตสฺมา हि ฉนุนํ วิวเรยฺยชาติ อนุ-
 สาสนปญฺญตฺติยา ปญฺญตฺตํ. วิวฏฺฐํ
 นาทิวสฺสตีติ นิตฺถานปญฺญตฺติยา
 ปญฺญตฺตํ. อัย ปญฺญตฺติ หาโร.

คํวํ ฝนคือกิเลส ย่อมร้วรต
 สิ่งทีปกปิด จัดเป็นกิเลสภาคียบัญญัติ.
 คํวํ ย่อมไม่ร้วรตสิ่งทีเป็ด ได้แก
 หน้าที่ต่อสัจธรรม จัดเป็นบัญญัติโดยเป็น
 ปฏิปทาบัญญัติ. คํวํ เพราะฉะนั้น
 พึงเป็ดสิ่งทีปกปิดไว้เสีย จัดเป็น
 บัญญัติโดยเป็นอนุสาสนบัญญัติ. คํวํ
 ย่อมไม่ร้วรตสิ่งทีเป็ด จัดเป็นบัญญัติ
 โดยเป็นนิตฺถานบัญญัติ. นี้จัดเป็น
 ปญฺญตฺติหาระ.

^๑ ไป. ปพฺพชิตา.

ตตถ กตโม โอตรโน หารโ ?

ในข้อนั้น โอตรนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

อนุนมติวสฺสตีติ ตโย กิลเสสา :
ราโค โทโส โมโห, เต ขนฺธุเสสุ สงฺฆารกฺ-
ขนฺธุโร ๗เปฯ เต ปุรา ยถา นิตฺติฏฺฐจฺ
ขนฺธุธาดุอายตเนสฺสุ, อยฺ โอตรโน หารโ.

คำว่า ฝนคือกิเลส ย่อมร้าวรด
สิ่งที่ปกปิด ได้แก่ กิเลส ๓ ประการ คือ
ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑, กิเลสเหล่านั้น
ในชั้นทั้งหลาย ได้แก่ สังขารชั้น ๗๗
กิเลสเหล่านั้น เป็นของเก่า ฟุ้งทราบ
ดังที่ท่านแสดงไว้ ในชั้น ธาตุ และ
อายตนะทั้งหลาย, นี้จัดเป็นโอตรนหาระ.

ตตถ กตโม โสธโน หารโ ?

ในข้อนั้น โสธนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

เยนารมฺภาน อิทํ สุตฺตํ ภาสตี
โส อารมฺโภ นียุตฺโต.

ท่านประกอบกรเริ่ม ที่เป็นเหตุให้
ตรัสพระสูตรนี้ไว้แล้ว.

(ตตถ กตโม) อธิฏฺฐาโน ?

(ในข้อนั้น) อธิฏฐานหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

อนุนมติวสฺสตีติ เอกตตตาย
ปญฺจตตํ. ก็ การณ์ ? อิทํ หนิ อติ-
วสฺสตีติ อิมสฺส จ อติวสฺสตีติ. เหวญจ
อติวสฺสตีติ อยฺ เวมตตตาย. ยา
คุณสาธารณหนิ^๑ ลกฺขณหนิ ปญฺญาปิยติ,
สา เอกตตปญฺจตตติ.

คำว่า ฝนคือกิเลส ย่อมร้าวรด
สิ่งที่ปกปิด จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็น
เอกตตบัญญัติ. เพราะเหตุไร ? เพราะ
จิตนี้จะถูกฝนคือกิเลสร้าวรด. ดังนั้น
สำหรับเขาจึงชื่อว่า จะถูกฝนคือกิเลส
ร้าวรด. คำว่า จะถูกฝนคือกิเลสร้าวรด

^๑ ไป. สุนสาธารณหนิ.

อย่างนี้ จัดเป็นบัญญัติโดยเป็นเวมัตต-
บัญญัติ. ข้อบัญญัติตามลักษณะที่ทั่วไป
แก่คุณนั้น จัดเป็นเอกัตตบัญญัติ.

ตตถ กตโม ปริกฺขาโร ?

ในข้อนั้น ปริกขารหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ยญจ ตํ อติวสุสฺสียนฺติ, ตสฺส
เทฺว เหตุ เทฺว ปจฺจยา. อกุสฺสปสฺสฺเตว
วาทกตฺตาทิรฺติ จ. อิม เทฺว เหตุ.^๑
อโยนิโสมนสิกาโร จ กุสฺลธมฺม-
โวสฺสคฺโค^๒ จ. อิม เทฺว ปจฺจยา.

สำหรับคำว่า ฝนคือกิเลสจักรวรรด
สิ่งนั้น, นั้นมีเหตุ ๒ ประการ มีปัจจัย ๒
ประการ คือ เหตุ ๒ ประการ ได้แก่
ความชวนชวายในอกุศล ๑ ความพอใจ
ที่จะทำตามทีบอก ๑. ปัจจัย ๒ ประการ
ได้แก่ อโยนิโสมนสิการ ๑ การสละกุศล
ธรรม ๑.

ตตถ กตโม สมารโปใน ?

ในข้อนั้น สมารโปนหาระเป็นไฉน ?

คือ

ฉนฺนมติวสุสฺสตีติ เวมตี^๓ ปสฺสตีติ
ฉนฺนํ ยํ ปริกฺคหิตุํ ยํ อเทสิตุํ
อปฺปสฺสฺตํ.^๔ ยํ กถํกถาวิญฺเฐน อกุสฺล-
มฺULEน ยํ ตณฺหาเย จ เต วทฺตมฺนตี^๕

คำว่า ฝนคือกิเลส ย่อมร้วรรด
สิ่งที่ปกปิด ได้แก่ สิ่งทีชื่อว่าปกปิด
เพราะส่องถึงความสงสัย ซึ่งได้แก่ สิ่งที
ยังไม่ได้สดับ เพื่อกำหนดรับ เพื่อไม่

^๑ ไป. เหตุติ เอตํ น ทิสฺสตี.

^๒ ไป. กุสฺลา ธมฺมา โวปสฺสคฺคา.

^๓ ไป. เวมตี.

^๔ ไป. อปฺปสฺสฺตํ.

^๕ ไป. วทฺตมฺตี.

โทสาติ สลฺยตฺวา^๑ เต อภิสงฺขารณ-
สงฺขารธา.^๒ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญานํ
ยาว ชรามรณํ. อัย สมารोปนโน.

ยํ ปุณฺ ตถา เทสนา, ตสฺสเสว
อกุสลธา ธมฺมา วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลล-
ตมาปชฺชติ ตสฺส สงฺขารธา นิโรธา. อัย
สมารोปนโน.

๑๐๒. จตฺตาริ ปุคฺคลา^๓ ตโม-
ตมปฺรายนฺติ ฯเปฯ

ตตฺถ วุจฺจเต. กตโม^๔ ตโม
นาม? โย ตโม อนุทธกาโร, ยถา วุตฺตํ
ภควตา ยถา อนุทธกาเร ตสฺมี ภยานเก
สกมฺปิธาตฺปุริโส น ปสฺสติ, เอวเมว
อญฺญานโต ตโมปนฺนุทธกาโร ปาปก-
สกมฺมสฺวิปากํ น สทฺโธ โหติ. อิติ
เอวํ ลกฺขณตา อญฺญานํ ตโม

แสดง. เพราะรากเหง้าแห่งอกุศลที่ไม่
ชัดเจนเพราะยังสงสัย และเพราะค้นหา
โทษเหล่านั้นจึงเจริญขึ้นได้. ดังนั้น เพราะ
ทราบ สังขารเหล่านั้นจึงเกี่ยวข้องกันใน
เพราะการปรุงแต่ง. เพราะสังขารเป็น
ปัจจัย วิญญานจึงมี ไปจนถึงชรามรณะ
จึงมี. นี้จัดเป็นสมาโรปนหาระ.

เทศนาอย่างอื่นอีก คือ อกุศลธรรม
ทั้งหลาย ย่อมเจริญรุ่งเรืองไปบุลย์สำหรับ
ผู้นั้น สังขารทั้งหลายของเขาดับแล้ว. นี้
จัดเป็นสมาโรปนหาระ.

๑๐๒. บุคคล ๔ จำพวก คือ
ผู้มีดีมาแล้วมีดีต่อไปจำพวก ๑ ฯลฯ

จะกล่าวในข้อนี้ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า
ความมีดีเป็นไหน? ความมีดีบอดจัดเป็น
ความมีดี ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า
ในความมีดีบอด บุรุษผู้มักหวนไหว
ในสิ่งชวนกลัว ย่อมมองไม่เห็น ฉันท,
บุรุษผู้มีดีบอด เพราะความไม่รู้ ย่อม
ไม่เชื่อวิบากกรรมของตนที่ชั่วช้า ฉันทนั้น

^๑ ไป. สมนิตฺวา

^๒ ไป. อปฺปสฺสทฺทฺยเณนสงฺขารธา.

^๓ อญฺ.จตฺตฺก. ๒๑/๘๕/๑๐๙.

^๔ ไป. ตตฺถ กตโม วุจฺจเต ตโม นาม.

อวิชชา โมหะ, เยน สตุตา ยถาภูตํ
นปฺปชานนฺติ, อิติ วุจฺจติ ตโมติ.

โส ตินฺนํ จกฺขุํ ตโม มํส-
จกฺขุโน ทิพฺพจกฺขุโน ปญฺญาจกฺขุโน,
อิมสํ จกฺขุํ อธิ ตโม นิหฺทิสฺยติ
อญฺญานนฺติ.

ตตฺถ กตมํ อญฺญาณํ อทฺสสนํ ?

อถ นิสฺสเย ยํ ปุพฺพนฺเต
อญฺญาณํ อปรนฺเต อญฺญาณํ
ปุพฺพตาปรนฺเต อญฺญาณํ เหตุมฺหิ
อญฺญาณํ ปจฺจยมฺหิ อญฺญาณํ. ตสฺส
อญฺญาณสมฺภวํคิฏฺฐสฺส^๑ เอโส นิสฺสนฺโท.
ยํ น ชานาติ อิทํ เสวิตพฺพํ อิทํ
น มนสิกาตพฺพนฺติ.

เหมือนกัน. ความไม่รู้ ความมืด อวิชชา
ความหลง, ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลาย
ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง, ท่านเรียกว่า
ความมืด ด้วยประการฉะนี้.

ในที่นี้ ท่านแสดงไขถึงความมืด
ของจักขุ ๓ ประเภทเหล่านี้ คือ
มังสจักขุ(ตาเนื้อ) ๑ ทิพพจักขุ(ตาทิพย์)
๑ ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา) ๑ ว่าเป็น
ความไม่รู้.

ในข้อนั้น ความไม่รู้ที่ไม่ได้แสดงไว้
เป็นไฉน ?

คือ

ในธรรมที่อิงอาศัยกัน ความไม่รู้
ทั้งในส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ทั้งในส่วน
เบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนเบื้องต้น
ทั้งในส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ในเหตุ
ความไม่รู้ในปัจจัย นี้เป็นวิบากเครื่องไหล
ออกแห่งบุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยความ
ไม่รู้นั้น. ไม่รู้สิ่งใด ฟังเสพสิ่งนี้ แต่ไม่
ควรใส่ใจสิ่งนี้นัก.

^๑ โป. อญฺญาณโน สมาริฏฺฐสฺส.

โส เตน ตเมน นิททิสยติ ตโมปิ
ยถา วุจฺจติ. มุโพหติ เอวํ เจตนา.
เตน ตเมน โส ปุคฺคโล วุจฺจติ.

ตโมติ โส เตน ตเมน อสมฺห-
เตน อสมฺจฺฉินฺนเนน ตปฺปรโม ภวติ
ตปฺปรายโน. อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ตโม
ตมปรายโนติ.

ปรายโนเยว ธมฺโม มนสิกาตพุโ
โส ตโม ทหติ อญฺญจิตฺตํ อุปฏฺฐเปติ.

เต จสฺส ธมฺมา นิชฺฌมานกฺขมนฺติ.
โส สุตฺตมยาย ปญฺญาย สมนุสฺสติ.
(๑)

ตตฺถ กตโม ตโม ไชติปรายโน ?

โส เตน ปญฺญาวเสน อิริยติ
เอวํ ตสฺสเสว อิริยนฺตสฺส ปรายโน ภวติ.
อยํ วุจฺจเต ปุคฺคโล ตโม ไชติ-
ปรายโน. (๒)

เพราะแสดงไข ด้วยความมืดนั้น
ผู้นั้น ท่านจึงเรียกว่าผู้มืด. เจตนามุ่งถึงว่า
ผู้หลง. ท่านเรียกบุคคลนั้น เพราะความ
มืดนั้น.

คำว่า ผู้มืด ได้แก่ ผู้นั้นมีความมืด
เป็นอย่างยิ่ง คือ มีความมืดเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้า เพราะยังถอน ยังตัดความมืด
นั้นไม่ได้. บุคคลนี้แหละท่านเรียกว่า
ผู้มืดมาแล้วมีมืดต่อไป.

บุคคลควรใส่ใจแต่ธรรมเท่านั้น
เป็นเบื้องหน้า เพราะความมืดนั้น ย่อม
เผาไหม้ให้ปรากฏจิตที่เป็นอย่างอื่นไป.

ธรรมเหล่านั้นของเขา ย่อมควร
แก่การเพ่งเล็ง เขาย่อมพิจารณาเห็นได้
ด้วยสุตมยปัญญา. (๑)

ในข้อนั้น ผู้มืดมาแล้วมีสว่างต่อไป
เป็นไฉน ?

คือ

ผู้ดำเนิน(ชีวิต) ด้วยอำนาจแห่ง
ปัญญา ปัญญาเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ของเขาผู้ดำเนินไปอย่างนั้น. บุคคลนี้
ท่านเรียกว่า ผู้มืดมาแล้วมีสว่างต่อไป.
(๒)

ตตถ กตโม ปุคฺคโล โชติ
 โชติปรายณ ?^๑

ในข้อนั้น บุคคลผู้สว่างมาแล้ว
 มีสว่างต่อไป เป็นไฉน ?

คือ

ตตถ วุจฺจติ. โชติ นาม ยํ ตสฺส
 เจ ตมสฺส ปฏิปกฺเขน เย จ ธมฺเม
 อนุตมโส ฅาณาโลโก, โส สุนธมฺโม
 ปุคฺคโล ตโม โชติปรายณ.

จะกล่าวในข้อนั้น ดังต่อไปนี้.
 ขั้นที่สุด แสงสว่างคือความรู้ในธรรม
 โดยเป็นปฏิบัติต่อความมืดนั้น ชื่อว่า
 ความสว่าง. บุคคลผู้ได้ฟังธรรมแล้วนั้น
 ชื่อว่ามีมืดมาแล้วมีสว่างต่อไป.

ตตถ วุจฺจเต. โยยํ ปุคฺคโล
 ตโม โชติปรายณ, โส ยทิ ตถารูป
 กลฺยาณมิตฺตํ ปฏิภตติ, โย นํ อกุสลโต
 จ นิวาเรติ ภาวิตกุสลตาย^๒ ภาวน^๓
 นิโยเซตีติ. เอวญฺจ สหุธมฺมํ เทเสติ.
 อิเม ธมฺมา กุสลลา, อิเม ธมฺมา
 อกุสลลา. อิเม ธมฺมา สาวชฺชา, อิเม
 ธมฺมา อนวชฺชา. อิเม ธมฺมา เสวิตพฺพา,
 อิเม ธมฺมา น เสวิตพฺพา. อิเม ธมฺมา
 ภชิตพฺพา, อิเม ธมฺมา น ภชิตพฺพา.
 อิเม ธมฺมา อุปสมฺปชฺช วิหาตพฺพา,
 อิเม ธมฺมา น อุปสมฺปชฺช วิหาตพฺพา.

จะกล่าวในข้อนั้น ดังต่อไปนี้.
 บุคคลผู้มีมืดมาแล้วมีสว่างต่อไป ได้แก่
 บุคคลผู้ได้กัลยาณมิตร ที่จะห้ามเขา
 จากอกุศล ชักชวนให้เจริญภาวนาเพราะ
 ความที่ตนฉลาดในภาวนา ทั้งยังแสดง
 สัทธิธรรม (ให้ฟัง) อย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้
 เป็นกุศล, ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล. ธรรม
 เหล่านี้มีโทษ, ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ.
 ธรรมเหล่านี้ควรเสพ, ธรรมเหล่านี้ไม่ควร
 เสพ. ธรรมเหล่านี้ควรคบ, ธรรมเหล่านี้
 ไม่ควรคบ. ธรรมเหล่านี้ควรเข้าถึงอยู่,
 ธรรมเหล่านี้ไม่ควรเข้าถึงอยู่. ธรรม

^๑ ไป. โชติปรายณ.

^๒ ไป. ภาวิตกุสลตาว.

^๓ ไป. ภาว.

อิเม ธมฺมา มนสิกาตพฺพา, อิเม ธมฺมา
น มนสิกาตพฺพาทิ.

ปัจจุเต สญฺญา ยถา สญฺญาติ
สตินฺทริย^๑, โส เอว ปชานาติ อิเม
ธมฺมา กุสลา, อิเม ธมฺมา อกุสลา.
อิเม ธมฺมา สวชฺชา, อิเม ธมฺมา
อนวชฺชา. อิเม ธมฺมา เสวิตพฺพา, อิเม
ธมฺมา น เสวิตพฺพา. อิเม ธมฺมา
ภาเวตพฺพา, อิเม ธมฺมา น
ภาเวตพฺพา. อิเม ธมฺมา อุปสมฺปชฺช
วิหาตพฺพา, อิเม ธมฺมา น อุปสมฺปชฺช
วิหาตพฺพา. อิเม ธมฺมา มนสิกาตพฺพา,
อิเม ธมฺมา น มนสิกาตพฺพาทิ.

โส เต ธมฺเม สฺสุยฺยติ, โสตี
โอทหติ, อญฺญจิตฺตี^๒ อุปฺภูจเปติ, เต
จสฺส ธมฺมา นิชฺฌมานกฺขมนฺติ.

โส สุตมยาย ปญฺญา
สมนฺนาคโต โส เตน ปญฺญาวเสน^๓
อิริยติ เอวํ ตสฺเสว อิริยนฺติ ตปฺปรโม
ภวติ ตปฺปรายเณ. อัยํ วุจฺจเต ปุคฺคโล
ตโม ตมปรายเณ. (๓)

เหล่านี้ควรทำไว้ในใจ, ธรรมเหล่านี้ไม่
ควรทำไว้ในใจ.

เมื่อสตินทรีย์ให้ผล ด้วยสัญญา
ตามที่ตนได้รู้มา เขาย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า
ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล, ธรรมเหล่านี้ เป็น
อกุศล. ธรรมเหล่านี้มีโทษ, ธรรมเหล่านี้
ไม่มีโทษ. ธรรมเหล่านี้ควรเสพ, ธรรม
เหล่านี้ไม่ควรเสพ. ธรรมเหล่านี้ควร
เจริญ, ธรรมเหล่านี้ไม่ควรเจริญ. ธรรม
เหล่านี้ควรเข้าถึงอยู่, ธรรมเหล่านี้ไม่ควร
เข้าถึงอยู่. ธรรมเหล่านี้ควรทำไว้ในใจ,
ธรรมเหล่านี้ไม่ควรทำไว้ในใจ.

เขาย่อมพึงธรรมนั้น, เจียสไตสดับ,
ให้ปรากฏจิตที่เป็นอย่างอื่นไป, ธรรม
เหล่านั้นย่อมควรแก่การเพ่งเล็งของเขา.

เขาผู้ประกอบด้วยสุตมยปัญญา
ย่อมเคลื่อนไหวอยู่ด้วยอำนาจปัญญานั้น
เขามีความเคลื่อนไหว อยู่อย่างนี้. เหตุนั้น
เขาจึงเชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมนั้นเป็นอย่างยิ่ง
มีธรรมนั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. บุคคล

^๑ ไป สตินฺทริยานิ.

^๒ ไป อญฺญํ จิตฺตํ.

^๓ ไป ปัจจยวเสน.

นี้ท่านเรียกว่าผู้มีตมแล้วมีสว่างต่อไป.

(๓)

ตตถ กตโม ปุคฺคโล ไชติ
ตมปฺรายณเ ?

ในข้อนั้น บุคคลผู้สว่างมาแล้วมี
มีตต่อไป เป็นไฉน ?

คือ

ไชติ นาม ยา ตสฺสเสว ตมสฺส
ปฏฺิปกุเชน เย ธมฺมา อนฺตมโส
ณานาโลโก, โส ปุณ ฐมฺโม.

ขั้นที่สุด แสงสว่างคือความรู้ใน
ธรรมโดยเป็นปฏิปักษ์ ต่อความมืดนั้น
ซึ่งจัดเป็นธรรมะนั้น ชื่อว่าความสว่าง.

ตตถ วุจฺจเต.^๑ ปญฺญาตโต
ปญฺฐิตโตติ วุจฺจเต, โส เอวํ ปชานาติ.
อิเม ธมฺมา กุสลา, อิเม ธมฺมา
อกุสลา. อิเม ธมฺมา สาวชฺชา, อิเม
ธมฺมา อนวชฺชา. อิเม ธมฺมา เสวิตพฺพา,
อิเม ธมฺมา น เสวิตพฺพา. อิเม
ธมฺมา ภาวิตพฺพา, อิเม ธมฺมา น
ภาวิตพฺพา. อิเม ธมฺมา อฺปสมฺปชฺช
วิหตพฺพา, อิเม ธมฺมา น อฺปสมฺปชฺช
วิหตพฺพา. อิเม ธมฺมา มนสิกาตพฺพา,
อิเม ธมฺมา น มนสิกาตพฺพา.

จะกล่าวในข้อนี้ดังต่อไปนี้. ผู้ที่
ท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะมีปัญญา,
เขาย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็น
กุศล, ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล. ธรรม
เหล่านี้มีโทษ, ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ.
ธรรมเหล่านี้ควรเสพ, ธรรมเหล่านี้
ไม่ควรเสพ. ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ. ธรรม
เหล่านี้ไม่ควรเจริญ. ธรรมเหล่านี้
ควรเข้าถึงอยู่, ธรรมเหล่านี้ไม่ควร
เข้าถึงอยู่. ธรรมเหล่านี้ควรทำไว้ในใจ,
ธรรมเหล่านี้ ไม่ควรทำไว้ในใจ.

อิธ ปน ปาปมิตฺตสฺสเสวโน
ปาปมิตฺตวสานุโค อกุสเล ฐมฺเม
อภิวชฺชเตติ, กุสเล ฐมฺเม ปชฺหติ.

ก็ในโลกนี้ ผู้เสพบาปมิตรคล้อย
ตามอำนาจบาปมิตร ย่อมยังอกุศลธรรม
ให้เจริญ, ละกุศลธรรมไปเสีย.

^๑ ไป. กตมา อฺจฺจเต.

ไส เตน ปมาเทน ปัจจุยสญญา
อมนสิกตฺวา อสฺสติอสมฺปชฌณํ อาสเวติ.
ตถา โย ปฏิปกฺโข ตโม, ไส ปวทฺธเมติ.
ไส ตมาภิกฺขโต ตปฺปฺรายเณ^๑ ตมปรโม
เจว ภวติ. อโย วุจฺจติ ปุคฺคโล ไชติ
ตมปรายเณ. (๔)

๑๐๓. ตตฺถ กตโม ปุคฺคโล
ไชติ ไชติปรายเณ ?

ตตฺถ วุจฺจเต. ไสโย ปุคฺคโล
กฺลฺยณมิตฺตสฺส สนฺนิสฺสิตโต ภวติ
สกุภา สโยคิ กุสลํ คเวสี, ไส
กฺลฺยณมิตฺเต อฺปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺจติ,
ปริปฺนุหยติ, ก็ กุสลํ ? ก็ อกุสลํ ? ก็
สวชฺชํ ? ก็ อนวชฺชํ ? ก็ เสวิตพฺพํ ?
ก็ น เสวิตพฺพํ ? ก็ ภาวิตพฺพํ ? ก็ น
ภาวิตพฺพํ ? ก็ อฺปสมฺปชฺช วิหาตพฺพํ ?
ก็ น อฺปสมฺปชฺช วิหาตพฺพํ ? ก็
มนสิกาตพฺพํ ? ก็ น มนสิกาตพฺพํ ?
กถํ สงฺกิลเส ไหติ ? กถํ โวทานํ
ไหติ ? กถํ ปวตฺติ ไหติ ? กถํ นิวตฺติ

เพราะความประมาทนั้น เขาไม่ได้
ใส่ใจโดยสัญญาว่าเป็นปัจจัย จึงเสพแต่
ความไม่มีสติและไม่มีสัมปชัญญะ. ดังนั้น
ความมืดที่เป็นปฏิปักษ์ ย่อมเจริญยิ่ง.
เขาย่อมเป็นผู้ถูกความมืดครอบงำ มี
ความมืดเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีความมืด
เป็นอย่างยิ่ง. บุคคลนี้ท่านเรียกว่าผู้สว่าง
มาแล้วมีมืดต่อไป. (๔)

๑๐๓. ในข้อนั้น บุคคลผู้สว่างมา
แล้วมีสว่างต่อไป เป็นไฉน ?

คือ

จะกล่าวในข้อนั้นดังต่อไปนี้. บุคคล
นั้นอิงอาศัยกัลยาณมิตร สามารถที่จะ
เป็นผู้ประกอบ แสวงหากุศล เขาเข้าไป
หากัลยาณมิตร ถ้าม สอบถามว่า
อะไรเป็นกุศล ? อะไรเป็นอกุศล ? อะไร
มีโทษ ? อะไรไม่มีโทษ ? อะไรควร
เสพ ? อะไรไม่ควรเสพ ? อะไรควร
เจริญ ? อะไรไม่ควรเจริญ ? อะไรควร
เข้าถึงอยู่ ? อะไรไม่ควรเข้าถึงอยู่ ? อะไร
ควรทำไว้ในใจ ? อะไรไม่ควรทำไว้ในใจ ?
ความเศร้าหมองย่อมมีได้อย่างไร ? ความ
ผ่องแผ้วย่อมมีได้อย่างไร ? ความดำเนิน

^๑ โย. ปรายเณ, เขามุปรินิ

โหติ? กถํ พนุโร โหติ? กถํ โมกุโข
โหติ? กถํ สกุกายสมุทโย โหติ? กถํ
สกุกายนิโรโร โหติ?

โส เอตถ เทสิตํ ยถา อูปฏิจิตํ
ตถา สมุปฺปิพชฺชนฺโต โส เอวํ
ปชานาติ. อิมะ ธมฺมา กุสลา, อิมะ
ธมฺมา อกุสลา.

เอวํ ๗เปฯ ยาว กถํ สกุกาย-
สมุทโย โหติ? กถํ สกุกายนิโรโร
โหตีติ? วิตุถาเรน กาทพฺพํ.

โส เต ธมฺเม อธิปาฏิกฺงฺขาติ
เอวํ ลกฺขณํ ฌานํ วิชฺชา อาโลกํ
วทฺธเมตฺติ. โส ปุคฺคโล ตปฺปรโม ภวติ
ตปฺปรายโน. อयํ วุจฺจเต ปุคฺคโล โชติ
โชติปรายโน.

ตตถ กตโม ปุคฺคโล ตโม
ตมปรายโน?

โย อกุสลํ ธมฺมํ ทีเปติ, ตํ
ภาวนาย หินาสฺว คตฺติสฺว อูปตฺตตี

ไปยอมมีได้อย่างไร? ความหวนกลับ
ยอมมีได้อย่างไร? ความผูกมัดยอมมี
ได้อย่างไร? ความหลุดพ้นยอมมีได้
อย่างไร? ความเกิดขึ้นแห่งสัkkายะยอม
มีได้อย่างไร? ความดับแห่งสัkkายะ
ยอมมีได้อย่างไร?

เขาปฏิบัติตามโดยชอบ ซึ่งธรรมที่
แสดงไว้ตามที่ปรากฏ ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า,
ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล, ธรรมเหล่านี้เป็น
อกุศล.

บัณฑิตพึงขยายให้พิสดาร ตาม
นัยนี้ ฯลฯ ไปจนถึงนัยว่า ความเกิดขึ้น
แห่งสัkkายะยอมมีได้อย่างไร? ความดับ
แห่งสัkkายะยอมมีได้อย่างไร?

เขาหวังธรรมเหล่านั้นอย่างยิ่ง ย่อม
ยังลักษณะ ญาณ วิชชา แสงสว่าง
ให้เจริญได้. บุคคลนั้นยอมเป็นผู้มี
แสงสว่างนั้นเป็นอย่างยิ่ง มีแสงสว่างนั้น
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. บุคคลนี้ ท่าน
เรียกว่าผู้สว่างมาแล้วมีสว่างต่อไป.

ในขั้นนั้น บุคคลผู้มีดีมาแล้วมีดี
ต่อไป เป็นไฉน?

คือ

บุคคลผู้แสดงอกุศลธรรม, แสดง
ความเกิดขึ้น ในคติที่เลวทั้งหลายด้วย

ทสฺเสติ, ตปฺปรโม ภวติ ตปฺปรายโน.
 อัย วุจฺเจเต ปุคฺคโล ตโม ตมฺปรายโน.

ตตฺถ โย ปุคฺคโล ตโม
 ไชติปรายโน, โส ตเมน อกุสลสฺส
 กมฺมสฺส วิปากํ ทสฺเสติ. ตเมติ ยญฺจ
 ไช^๑ กลฺยาณมิตฺตสฺส เยน อกุสเล
 ธมฺเม ปชฺหติ, กุสเล ธมฺเม อภิวฑฺฒติ.
 ตตฺถ โย จ ปณฺีตาสฺส คตฺีสุ
 อูปตฺตตี ทสฺเสติ, ตปฺปรโม เตน
 วุจฺเจเต ตโม ไชติปรายโน.

ตตฺถ โย ปุคฺคโล ไชติ ตม-
 ปรายโน. กุสลสฺส กมฺมวิปากํ ทสฺเสติ,
 ยญฺจ ไช^๑ ปาปมิตฺตสฺสคฺเคน ปาป-
 มิตฺตูปเสเวน ปาปมิตฺตวสานุโค อกุสลํ
 ธมฺมํ อภิวฑฺฒติ, ตํ ภาวนาย หีนาสฺส
 คตฺีสุ อูปตฺตตี ทสฺเสติ, ตปฺปรโม
 เตน วุจฺเจเต ไชติ ตมฺปรายโน.

ภาวนา, ย่อมเป็นผู้มีความมืดนั้นเป็น
 อย่างยิ่ง, มีความมืดนั้นเป็นที่ไปใน
 เบื้องหน้า. บุคคลนี้ ท่านเรียกว่าผู้มีมืดมา
 แล้วมีมืดต่อไป.

ในข้อนั้น บุคคลผู้มีมืดมาแล้วมีสว่าง
 ต่อไปนั้น ย่อมแสดงวิบากแห่งอกุศลกรรม
 เพราะความมืด. คำว่า ในที่มีมืด ได้แก่
 ในข้อที่เขาคบหากัลยาณมิตรจนเป็นเหตุ
 ให้ละอกุศลธรรม ยังกุศลธรรมให้เจริญ
 ขึ้นได้นั้น. เขาผู้แสดงความเกิดขึ้นในคติ
 ที่ประณีตทั้งหลาย เป็นผู้มีความมืดนั้น
 เป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
 เรียกว่าผู้มีมืดมาแล้วมีสว่างต่อไป.

ในข้อนั้น บุคคลผู้สว่างมาแล้ว
 มีมืดต่อไป, ย่อมแสดงวิบากกรรมแห่ง
 กุศลกรรม. บุคคลผู้ไปตามอำนาจปาป-
 มิตร ย่อมยังอกุศลธรรมให้เจริญ เพราะ
 การคลุกคลีปาปมิตร เพราะการเสพ
 ปาปมิตรผู้แสดงความเกิดขึ้นในคติที่เลว
 ทั้งหมดด้วยภาวนา. เป็นผู้มีความสว่าง
 เป็นอย่างยิ่ง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
 เรียกว่าผู้สว่างมาแล้วมีมืดต่อไป.

^๑ โป. ยํ จกฺข.

ตตถ โย ปุคฺคโล ไชติ ไชติ-
 ปรายณ, โส ไชติตภาวตาย^๑ ยาว
 ปณิตาสุ คตีสุ อุปตตตี ทสฺเสติ.
 ตปฺปรโม เตนาห ไชติ ไชติปรายณ.

ไชติตมปรายณน ทส อกุสลานํ
 กมฺมานํ อุทยํ ทสฺเสติ. ตเมน ปุคฺคเลน
 อกุสลานํ กมฺมานํ วิปากํ ทสฺเสติ. น
 อกุสลานํ ฐมฺมานํ วิปากํ ทสฺเสติ.
 ตเมน อฏฺฐ มิจฺจตฺตานิ ทสฺเสติ.
 ไชตินา อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ ทสฺเสติ.
 ไชตินา ตมปรายณน ทส อกุสล-
 กมฺมปถ ทสฺเสติ. ไชตินา ปณิตตฺตํ
 ทสฺเสติ. ตเมน ไชติปรายณน อตปฺนียํ
 ฐมฺมํ ทสฺเสติ. ไชตินา ตมปรายณน
 ตปฺนียํ ฐมฺมํ ทสฺเสติ. อยํ สุตตตฺถ.

ในข้อนั้น บุคคลผู้สว่างมาแล้วมี
 สว่างต่อไป ย่อมแสดงการอุบัติในคติที่
 ประณีตทั้งหลาย เพราะความที่ตนเป็นผู้
 มีความสว่าง. เพราะเหตุนี้ บัณฑิต
 จึงเรียกเขาผู้มีความสว่างเป็นอย่างยิ่งนั้น
 ว่า ผู้สว่างมาแล้วมีสว่างต่อไป.

ท่านแสดงความเกิดขึ้นแห่งอกุศล-
 กรรม ๑๐ ประการ เพราะบุคคลผู้สว่างมา
 แล้วมีมืดต่อไป. แสดงวิบากแห่งอกุศล-
 กรรมทั้งหลาย. แต่ไม่ได้แสดงวิบากแห่ง
 อกุศลกรรมทั้งหลาย เพราะบุคคลผู้มีมืด.
 แสดงมิจฉัตตกรรม ๘ ประการ เพราะ
 บุคคลผู้มีมืด. แสดงสัมมัตตกรรม ๘
 ประการ เพราะบุคคลผู้สว่าง. แสดง
 อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เพราะบุคคล
 ผู้สว่างมาแล้วมีมืดต่อไป. แสดงปณิต-
 ธรรม (ความที่ธรรมเป็นธรรมประณีต)
 เพราะบุคคลผู้สว่าง. แสดงอตปฺนียธรรม
 (ธรรมที่เป็นเหตุไม่ให้เกิดอตร้อน) เพราะ
 บุคคลผู้มีมืดมาแล้วมีสว่างต่อไป. แสดง
 ตปฺนียธรรม (ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดอตร้อน)
 เพราะบุคคลผู้สว่างมาแล้วมีมืดต่อไป.
 นี้จัดเป็นอรรถแห่งพระสูตร.

^๑ ไป. ไชติตา ปภาตา.

๑๐๔. ตตถ กตโม เทสณา హาโร ?

อิมมฺหิ สุตฺเต กิ เทสิตฺ ?

ตตถ วุจฺจเต.

อิมมฺหิ สุตฺเต กุสลากุสลา ธมฺมา
เทสิตา. กุสลากุสลาญจ ธมฺมานํ
วิปาโก เทสิโต. หีนปฺปณฺีตานญจ
สตุตฺตานํ คติ นานาการณํ เทสิตํ. อัย
เทสณา హาโร.

ตตถ กตโม วิจโย హาโร ?

อกุสลสฺส กมฺมสฺส โย วิปากํ
ปจฺจนฺุโกติ, ตตถ จิตฺ อกุสเล
ธมฺเม อฺปฺปาทียติ วิจยฺนตํ ยฺชฺชติ.
กุสลสฺส กมฺมสฺส โย วิปากํ
ปจฺจนฺุโกติ. ตตถ จิตฺ กุสเล ธมฺเม
อฺปฺปาทียติ วิจยฺนตํ ยฺชฺชติ. อัย
วิจโย ยุตฺติ จ.

๑๐๔. ในข้อนั้น เทสณาหาระ
เป็นไฉน ?

คือ

ในพระสูตรนี้ ท่านแสดงอะไรไว้ ?

จะกล่าวในข้อนั้น ดังต่อไปนี้.

ในพระสูตรนี้ ท่านแสดงกุศล-
ธรรม และอกุศลธรรมทั้งหลายไว้แล้ว.
ท่านแสดงวิบากแห่งกุศลธรรม และอกุศล
ธรรมทั้งหลายไว้แล้ว. ท่านแสดงคติ
แห่งสัตว์ทั้งหลายทั้งที่เลวทั้งที่ประณีต
โดยมีเหตุต่างๆ กันไว้แล้ว. นี้จัดเป็น
เทสณาหาระ.

ในข้อนั้น วิจยหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ผู้เสวยวิบาก แห่งอกุศลกรรม,
ดำรงมั่นในเหตุนั้น ย่อมยังอกุศลธรรมให้
เกิดขึ้น ข้อวิจยนั้นสมควร. ผู้เสวยวิบาก
แห่งกุศลกรรม, ดำรงมั่นในเหตุนั้น ย่อม
ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้น ข้อวิจยนั้นสมควร.
นี้จัดเป็นทั้งวิจยหาระและยุตติหาระ.

ตตถ กตโม ปทฎจानอ หารอ ?

ในข้อนั้น ปทฎฐานหาระ เป็นไฉน ?

คือ

โย ปุคคโล ไชติ, โส ปจจเวกขณาย ปทฎจานัน. โย ปุคคโล ตโม, โส ตมาทินัน วานุปัสสนาย ปทฎจานนติ ทสเสติ. ตเมน ไชติปรายณน อปฺปมาทสฺส ปทฎจานัน ทสเสติ, ตโม อวิชชาย ๑ ทิฎฐิยา ๑ ปทฎจานัน ทสเสติ. ไชตินา ตมปรายณน ปมาทสฺส ๑ ทิฎฐิยา ๑ ปทฎจานัน ทสเสติ. อยํ ปทฎจानอ.

บุคคลผู้สว่างเป็นปทฎฐานแห่งการพิจารณา. บุคคลผู้มีมืด เป็นปทฎฐานแห่งการตามเห็น, สิ่งที่ยึดไว้เพราะความมืด ท่านแสดงไว้ดังนี้ ท่านแสดงปทฎฐานแห่งความไม่ประมาทไว้ โดยบุคคลผู้มีมืดมาแล้วมีสว่างต่อไป. บุคคลผู้มีมืด ย่อมปรากฏเป็นปทฎฐาน แห่งอวิชา และทิฎฐิ. ท่านแสดงปทฎฐานแห่งความประมาทและทิฎฐิไว้โดยบุคคลผู้สว่างมาแล้วมีมืดต่อไป. นี้จัดเป็นปทฎฐานหาระ.

ตตถ กตโม ลกฺขณอ หารอ ?

ในข้อนั้น ลักษณะหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ตเมน ตมปรายณน ตโมติ อวิชชาย นิทฺทิจาย สพฺพกิเลสธมฺมา นิทฺทิจา โหนติ. ตเมน ไชติปรายณน ไชติวิชชาย นิทฺทิจาย สพฺเพ โพิธิ- ปกฺขิยธมฺมา นิทฺทิจา โหนติ. ไชติ- ตมปรายณน ปมาโท นิทฺทิจอ ्हติ. ตเมน ไชติปรายณน อปฺปมาโท นิทฺทิจอ ्हติ. อยํ ลกฺขณอ หารอ.

สรรพกิเลสธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นอันแสดงไขไว้แล้วโดยบุคคลผู้มีมืดมาแล้ว มีมืดต่อไป เพราะแสดงไขอวิชาไว้แล้วว่าความมืด. โพิธิปักขิยธรรมทั้งหมด ย่อมเป็นอันแสดงไขไว้แล้ว โดยบุคคลผู้มีมืดมาแล้วมีสว่างต่อไป เพราะแสดงไขวิชาคือความสว่างไว้แล้ว. ความประมาท ย่อมเป็นอันแสดงไขไว้แล้ว โดยบุคคลผู้สว่างมาแล้วมีมืดต่อไป. ความไม่ประมาท ย่อมเป็นอันแสดงไขไว้

ตตถ กตโม จตฺตพฺยุโห หาโร ?

อิมมฺหิ สุตฺเต ภควโต โภ
อธิปฺปาโย ? เย สตฺตา นิจฺกุลิโน, น
เต อิมํ สุตฺวา กุสฺเล ธมฺเม สมาทาย
วตฺติสฺสฺสนฺติ. เย สตฺตา อจฺจฺกุลิโน, เต
อิมํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ภิชฺชโยโส
มตฺตตาย กุสฺเล ธมฺเม สมาทาย
วตฺติสฺสฺสนฺตีติ. อัยฺ จตฺตพฺยุโห หาโร.

ภุมิยํ อฺปฺเทโส.

ตตถ กตโม อาวฺภวฺโห หาโร ?

ยา อวิชฺชาโต ปภฺวติ ตณฺหา.
อัยฺ สมฺมทโย. โย ตโม ตมฺปฺรายโณ,
อิทํ ทฺกขํ.

อิมานิ เทว สจฺจานิ : ทฺกขณฺจ
สมฺมทโย จ. โชติ เยน สุตฺเตน
ธมฺเมน ปณฺณปิยติ, โส ธมฺโม
ปณฺณินฺทฺริยสฺส ปทฺทฺชานํ. เตน อโมเหน

แล้วโดยบุคคลผู้มีมาแล้วมีสว่างต่อไป.
นี้จัดเป็นลักษณะหาระ.

ในข้อนั้น จตฺตพฺยุหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
ทรงมีพระประสงค์อย่างไร ? ในพระสูตรนี้
พระผู้มีพระภาค ทรงมีพระประสงค์
อย่างนี้ว่า เหล่าสัตว์ผู้มีตระกูลต่ำ จักไม่
ฟังพระธรรมเทศนานี้แล้ว สมาทาน
ประพฤติกุศลธรรมทั้งหลาย. ส่วนเหล่า
สัตว์ผู้มีตระกูลสูงจักฟังพระธรรมเทศนานี้
แล้วสมาทาน ประพฤติกุศลธรรมทั้งหลาย
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. นี้จัดเป็นจตฺตพฺยุหาระ.

นี้เป็นข้อกล่าวอ้างในภูมิธรรม.

ในข้อนั้น อาวฺภวฺหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ต้นเหตุที่เกิดจากอวิชชา. นี้จัดเป็น
สมุทฺทัย. ความมืด ความมีความมืดเป็น
เบื้องหน้า, นี้จัดเป็นทฺกขํ.

สัจจะ ๒ ประการเหล่านี้ คือ
ทฺกขสัจ ๑ สมุทฺทสัจ ๑. ความสว่างที่เป็น
เหตุให้ธรรมปรากฏโดยพระสูตร เป็น
ปทฺทฺชานแห่งปัญฺณินฺทฺริย. เพราะความ

ตีณิ กุศลมูลานิ ปาริปุรี คจฺจนฺติ
สคฺคสฺส ปทฺฐจฺานํ.

ไม่หลงนั้น กุศลมูล ๓ ประการ ย่อมถึง
ความบริบูรณ์ และเป็นปทัฏฐานแห่ง
สวรรค์.

ตตฺถ กตฺมา วิภตฺติ ?

ในข้อนั้น วิภตติหาระ เป็นไหน ?

คือ

ตโม ตมปรายณฺติ น เอกํเสน,
กํ ภารณํ ? อตฺถิ ตโม จ ภโว
อปราปริยเวทนีเยน จ กุสเลน ไชตินา
ปุคฺคเลน สหฺปตฺติภาเว. อตฺถิ ไชติ
จ ภโว อปราปริยเวทนีเยน จ
อกุสเลน ตเมน ปุคฺคเลน สหฺปตฺติ-
ภาเว.

ผู้มีดีมาแล้วมีดีต่อไป ไม่ได้มีโดย
ส่วนเดียว, เพราะเหตุไร ? เพราะยังมี
ความมืด มีภพในภาวะที่เกิดขึ้นร่วมกับ
บุคคลผู้สว่าง โดยกุศลที่จะพึงได้เสวยใน
ภพต่อ ๆ ไป. ทั้งยังมีความสว่าง มีภพใน
ภาวะที่เกิดขึ้นร่วมกับบุคคลผู้มีดี โดย
อกุศลที่จะพึงได้เสวยในภพต่อ ๆ ไป.

(ตตฺถ กตฺมา) ปรีวตฺตนา ?

(ในข้อนั้น) ปรีวตตนหาระ (เป็น
ไหน) ?

คือ

ตเมสฺส ปฏิปกฺโขติ ไชตินา ตม-
ปรายณฺ.

คำว่า ผู้ตรงกันข้ามจากผู้มืด ได้แก่
ผู้สว่างมาแล้วมีดีต่อไป.

ตตฺถ กตฺโม เวจฺจโน ?

ในข้อนั้น เวจจนหาระ เป็นไหน ?

คือ

โย ตโม, โส เอวํ อตฺต-
พฺยาปาทาย ปฏิปนฺโน, โส อสฺสทฺธาย
พาโล อกุสโล อพฺยตฺโต อนาทีนฺวทสฺสี.

บุคคลผู้มีดีนั้น เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อ
เบียดเบียนตน ด้วยอาการอย่างนี้. เพราะ
ไม่ศรัทธา เขาจึงเป็นคนพาล ไม่ฉลาด

โย ไชติ, โส อตตหิตาย ปฏิปนโน
ปณฺธิโต กุสโล พุยตโต อาทีนทสฺสี.
อัย เววจโน.

ตตถ กตมา ปณฺธตติ ?

โส ปุคฺคโล วิปากปณฺธตติยา
ปณฺธตติยา, อกุสเล ปริยาทินฺนตา
ปณฺธตติยา. ไชติกุสลธมฺมุปฺปตฺติ-
ปณฺธตติยา^๑ ปณฺธตติยา กุสลธมฺม-
วิปากปณฺธตติยา จาติ.

(ตตถ กตโม) โอตฺรธเน ?

เย อวิชฺชาปัจจุยา สงฺขารธา
ยญฺจ ชรามธเน ยา จ อวิชฺชา, ตํ
ปทฺฐจันํ, นิทฺเทเสน วิชฺชุปฺปาโท
อวิชฺชานิโรโธ โย ยาว ชรามธนนิโรโธ,
อิม เทว ธมฺมา สงฺขารกฺขนฺธ-
ปริยาปนฺนา. ธมฺมธาทู ธมฺมายตฺนญฺจ
ปทฺฐจันํ นิทฺเทเสน ธาตุสุ.

ไม่เฉียบแหลม มีปกติไม่เห็นโทษ. ส่วน
บุคคลผู้สว่างเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์
ตน เขาจึงเป็นบัณฑิต ฉลาด เฉียบแหลม
มีปกติเห็นโทษ. นี้จัดเป็นเววจนหาระ.

ในข้อนั้น ปัญญาติหาระ เป็นไหน ?

คือ

ท่านบัญญัติผู้นั้นไว้ โดยวิปาก-
บัญญัติ บัญญัติไว้เพราะยึดมั่นในอกุศล.
บัญญัติไว้โดยบัญญัติตามความเกิดขึ้น
แห่งกุศลธรรมคือความสว่าง และโดย
บัญญัติถึงผลแห่งกุศลธรรม.

(ในข้อนั้น) โอตฺรธนหาระ (เป็น
ไหน) ?

คือ

สังขารที่มีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
นั้นมีชรามธนะ และอวิชชาเป็น
ปทฺฐฐาน, โดยการแสดงไชธรรม ๒
ประการเหล่านี้นับเนื่องในสังขารชั้น ๒ คือ
วิชชาเกิด อวิชชาดับ ๑ ไปจนถึง
วิชชาเกิด ชราและมรณะดับ ๑ โดยการ
แสดงไช. ธมฺมธาทู และธมฺมายตฺนนะ
จัดเป็นปทฺฐฐานในธาตุทั้งหลาย.

^๑ โป. ปณฺธตติยา.

ตตถ กตโม โสธโน ?

อิมสฺส สุตฺตสฺส เทสิตฺสฺส อารมฺโภ.

(ตตถ กตโม) อธิฏฺฐาโน ?

ตโมติ ภควา พุรวีติ, น เอกํ
 ปุคฺคํ เทเสติ ; ยาวตา สุตฺตานิ คติ,
 ตตถ เย ทุจฺจริตฺตมฺเมเน อุปปนฺนา,
 เต พหุลาธิวจเนน, ตโม นิทฺทิสฺติ. ยา
 โชติ สพุพฺสตุเตสุ กุสลธมฺโมปฺปตฺติ,
 สพุพฺ ติ โชตีติ อภิลปฺติ. อยเมกตา
 ปจฺจโย โยนิโสมนสิการปญฺญตฺติ จตฺนุํ
 มหาภูตานิ ปุคฺคานิ.

ตตถ กตโม ปริกฺขารโ ?

อกุสลสฺส ปาปมิตฺตตา ปจฺจโย,
 อโยนิโส มนสิกาโร เหตุ. กุสลสฺส
 กัลยาณมิตฺตตา ปจฺจโย, โยนิโส
 มนสิกาโร เหตุ.

ในข้อนั้น โสธนหาระ เป็นไหน ?

คือ

การเริ่มแห่งพระสูตร ที่ท่านแสดง
 ไว้แล้วนี้.

(ในข้อนั้น) อธิฏฐานหาระ (เป็น
 ไฉน) ?

คือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุคคลผู้มี
 มิได้ทรงแสดงเฉพาะบุคคลผู้เดียว. คือ
 ทรงมุ่งหมายถึงคติของสัตว์ทั้งหลาย.
 ในข้อนั้น ทรงแสดงไข่ว่า บุคคลผู้มี
 โดยมุ่งถึงบุคคลจำนวนมาก ที่เกิดขึ้น
 ด้วยทุจริตธรรม. ความสว่าง ก็คือความ
 เกิดขึ้นด้วยกุศลธรรม ในสัตว์ทั้งปวง,
 สิ่งนั้นทั้งปวง ท่านอ้างว่าเป็นความสว่าง.
 เอกัตตบัญญัตินี้ ที่เป็นปัจจัย จัดเป็น
 โยนิโสมนสิการบัญญัติ แห่งบุคคลผู้
 เป็นมหาภูตทั้ง ๔ จำพวก.

ในข้อนั้น ปริกขารหาระ เป็นไหน ?

คือ

สำหรับอกุศล มีความเป็นผู้มี
 ปาปมิตรเป็นปัจจัย, มีโยนิโสมนสิการ
 เป็นเหตุ. สำหรับกุศลมีความเป็นผู้
 มีกัลยาณมิตรเป็นปัจจัย, มีโยนิโสมนสิ-
 การเป็นเหตุ.

ตตถ กตมา สมารโปนา ?

อิธกจฺใจ นีเจ กุเล ปจฺจา-
ชาโต^๑ โหตีติ นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต
รูปเสฺย สทฺเทเสฺย คนฺนุเสฺย รเสฺย ผสฺเสเสฺย,
โส อุปฺปนฺโน สพฺพมฺหิ มานุสฺสเก
อุปฺภอคปริภคเ. ไชติ ปณฺเฑเสฺย กุสเสเสฺย
อุปฺปนฺโน สพฺพมฺหิ มานุสฺสเก อุปฺภอค-
ปริภคเ อุปฺปนฺโนติ.

๑๐๕. ตตถ กตมํ สงฺกิลเสส-
ภาคิยํ นิพฺเพธภาคิยํ จ สุตฺตํ ?

น ตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ
ธีราติ^๒ คาถา. เกน การณฺน ตํ
พนฺธนํ ทฬฺหํ จตุหิ การณฺนหิ อิสฺสุริเยน
สกุภา โมเจตุ ธเนน วา อญฺเณน วา
ยาจนาย วา ปรายณฺน วา ?

ในข้อนั้น สมารโปนหาระเป็นไฉน ?

คือ

คำว่า บุคคลบางคนในโลกนี้
เกิดในตระกูลต่ำ เป็นต้น พึงทราบ
วินิจฉัยดังนี้ บุคคลผู้เกิดในตระกูลต่ำ
ก็เกิดขึ้นในเครื่องอุปโภคบริโภค ของ
มนุษย์ทั้งหมดซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น
รส และผัสสะ. บุคคลผู้สว่างที่เกิดขึ้นใน
ตระกูลประณีตทั้งหลายก็เกิดขึ้นในเครื่อง
อุปโภคบริโภคของมนุษย์ทั้งหมด (ซึ่ง
ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ).

๑๐๕. ในข้อนั้น สงฺกิลเสสภาคิย-
สูตร และนิพเพธภาคิยสูตร เป็นไฉน ?

คือ

คาถาว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย
มิได้กล่าวเครื่องผูก ...ว่ามั่นคง บัณฑิต
พึงทราบวินิจฉัยดังนี้. เพราะเหตุไร
เครื่องผูกนั้นจึงมั่นคง ถึงขนาดผู้เป็นใหญ่
ก็ไม่สามารถพันได้ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ
ด้วยทรัพย์ ด้วยสิ่งอื่น ๆ ด้วยการ
อ่อนวอน หรือด้วยโลกหน้า ?

^๑ ไป. อี. ปจฺจาชาโต, เอมฺมปริปี.

^๒ พ.ธ. ๒๕/๓๔/๖๑.

เยสุ ๑ อัย ราโค มณิกุณฺหาเลสุ
 ปุตฺเตสุ ทาเรสุ ๑ ยา อเปกฺขา,
 อิทมฺมสุส เจตสิกพนฺธนํ. ตํ น สกฺกา
 อีสฺสริเยน วา ธเนน วา อญฺเณน วา
 ยาจนาย วา ปฺรายนฺเนน วา โมเจตุํ.

น ๑ ตตฺถ โภจฺจ อตฺถิ
 ปาฏิกฺโกโค, อิมินา พนฺธนโต โมเจยฺยิตถาติ
 เทโว วา มนุสฺสโส วา ตทฺธิทํ พนฺธนํ
 ราคานุสฺสเยน ๑ ฉสุ พาทิเรสุ ๑
 อายตเนสุ พนฺธติ, รูปेषु รูปตณฺหา
 พนฺธติ, ยาว ธมฺเมสุ ธมฺมตณฺหา.

โย อิทฺถ โลกเก พนฺธุโร ปฺรโลกสมฺมึ
 พนฺธุโร นียติ, โส พนฺธุโร ชายติ, พนฺธุโร
 มียติ. พนฺธุโร อสฺมา โลกา ปฺริ
 โลกํ คจฺจติ. น สกฺกา โมเจตุํ
 อญฺเณตฺร อริยมคฺเคน อิมญฺจ พนฺธนํ.

มรณภาวญฺจ อฺปปตฺติภาวญฺจ
 ภายโต วิทิตฺวา ฉนฺทราคํ ปชฺหติ. โส
 อิมํ ฉนฺทราคํ ปชฺหิตฺวา อติกฺกมฺติ.
 อยญฺจ โลกโก อิตฺโต ปฺริ ทฺุติโย.

ตตฺถ ยํ พนฺธนาสงฺฆารานํ ปหานํ
 อิทํ วุจฺจติ. อฺภิสฺสุ อญฺเตสุ วิเนยฺย

ความกำหนด คือ ความเยื่อใย
 ในแก้วมณี ต่างหู บุตร และภรรยาอันใด,
 นี้จัดเป็นเครื่องผูกทางจิต. เครื่องผูกนั้น
 อันบุคคลผู้เป็นใหญ่ ไม่สามารถพ้นได้
 ด้วยทรัพย์ด้วยสิ่งอื่น ๆ ด้วยการอ้อนวอน
 หรือด้วยโลกหน้า.

ในเครื่องผูกนั้น ไม่มีใคร ไม่ว่าจะ
 เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ที่จะรับรองได้ว่า
 ท่านจะพ้นจากเครื่องผูกได้ ด้วยเหตุนี้
 คือ เครื่องผูกนั้น ย่อมผูกสัตว์ไว้ใน
 อายตนะภายนอก ๖ ด้วยราคนุสัย,
 รูปตณฺหา ผูกไว้ในรูป ไปกระทั่งว่า
 ธรรมตณฺหาย่อมผูกไว้ในธรรม.

ทั้งเครื่องผูกในโลกนี้ ทั้งเครื่องผูก
 ในโลกหน้าที่นำสัตว์ไปนั้น ย่อมเกิด
 ย่อมตาย ย่อมไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น
 เว้นจากอริยมรรคเสีย ใครก็ไม่อาจจะพ้น
 จากเครื่องผูกนี้ไปได้.

ผู้ทราบถึงความตายและความเกิด
 โดยความเป็นของน่ากลัว ย่อมละ
 ฉันทราคะได้, เขาละฉันทราคะได้แล้ว
 ย่อมก้าวล่วงได้. นี้จัดเป็นโลกที่ ๒
 จากโลกนี้.

ในข้อนั้น จะกล่าวถึงการละเครื่อง
 ผูกและสังฆารดังต่อไปนี้. คำว่า อธิษณ

จนท์ ... ปรีคคเหสุ มุณี โนปลิตโต
...^๑ ตเถว ปรีคคเหสุ ปุตเตสุ
ทาเวสุ ๑ อวโพห สลโลติ^๒ ตสเสว
ตณฺหาย ปหานํ ทสฺเสติ. อัยฺ ตณฺหา-
มุลลสฺส ปหานา วเร^๓ อปฺปมตฺโตติ
กาโม ปมาทวตฺตติ^๔ ปหานาย
เนกขมฺมาภีโร อปฺปมาทวิหารี ภวติ.

ตสฺส อาสยํ ปหานาย เนว อิมํ
โลกํ อาสีสติ น ปรโลกํ. น อิตฺถโลกํ
นิสฺสิตํ ปิยรูปํ สาทรูปํ อากงฺขติ.
นาปี ปรโลกํ นิสฺสิตํ ปิยรูปํ สาทรูปํ
อากงฺขติ. เตน วุจฺจเต นาสีสตี
โลกมิมํ ปรณฺจ.^๕

ยํ ตสฺส ปหานํ ตํ เจทนํ.
อฏฺฐกวกุเค โย มุณี นิตฺทิกฺกุโง. โส

พึงกำจัดความพอใจ ในที่สุดทั้ง ๒ ...
มุณี... ไม่เข้าไปติดในความยึดถือ
ทั้งหลาย เขาถอนกิเลสตั้งลูกศรใน
บุตร และภรรยาที่ตนยึดถืออย่างนั้น
ยังไม่ได้ ได้แก่ ท่านแสดงการละตัณหา
ของท่านผู้นั้น. ท่านผู้นี้จัดเป็นผู้ไม่
ประมาทในธรรมอันประเสริฐ เพราะละ
มูลแห่งตัณหาได้สิ้น ดังนั้น ผู้กำหนด
ประพฤติประมาท ละได้แล้ว จึงจะเป็น
ผู้ยินดีในเนกขัมมะ มีปกติอยู่ด้วยความ
ไม่ประมาท.

เพราะละอหฺยาศัย แห่งกิเลสนั้น
ได้แล้ว เขาย่อมไม่หวังโลกนี้ ไม่หวัง
โลกหน้า ไม่หวังปิยรูปสาตรูปที่เป็นกิเลส
อิงอาศัยซึ่งมีในโลกนี้. ไม่หวังปิยรูป
สาตรูปที่เป็นกิเลสอิงอาศัย ซึ่งมีใน
โลกหน้า. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
เขาย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า.

การละกิเลสนั้นได้นั้นแหละ คือ
การตัด. พระมุณีที่ท่านแสดงไขไว้ใน

^๑ ไป. อุกเขสุ จาเนสุ วัริยํ, คนุชปรีวาโต สุมุณี โนปลิมปติ.

^๒ จ.มหา. ๒๙/๖๔/๖๕.

^๓ อ. อหนาวเร, ม. อหนาวโร.

^๔ อ. ไป. ปมาทวตฺตนิ.

^๕ ไป. นาสีสเต โลกมิมํ ปรํ โลกญฺจาติ. จ.มหา. ๒๙/๖๔/๖๕.

อิธ วิโร. อฏฺฐกฺวคฺเค ยํ นาสีสนํ อิธ
อนเปกฺขา.^๑ ตถายํ ตณฺหยา ตสฺส
ปริคฺคหสฺส วตฺตฺกามสฺส เอกคาถาย
เอเต สพฺเพ กามา ทสฺสิตา. เตน
ภควา เทเสติ เอตํปิ เจตฺวาน
ปริพฺพชนฺติ^๒ อนเปกฺขิโน สพฺพกाम
ปฺหายาติ.

อิมิสฺสา คาถาย ทฺวิธา นิทฺเทโส
สํสฺนทฺทนิทฺเทโส ๑ สมยนิทฺเทโส ๑,
ยถา อยํ คาถา สงฺกิลฺลสภาคิยญฺจ
นิพฺเพธสภาคิยญฺจ, เอวํ ตาย คาถาย
สงฺกิลฺลสภาคิยญฺจ นิพฺเพธสภาคิยญฺจ
วิสฺซชฺชา. เอวํ คาถา สพฺพคาถาสฺ
พฺยากรณฺสฺ วา นิทฺทิฏฺจํ สุตฺตํ.

๑๐๖. ตตฺถ กตฺมา เทสฺนา ?

อิทํ สุตฺตํ เกนาธิปฺปาเยน เทสิตํ ?
เย รากจริตา สตฺตา, เต กามे นี้

อฏฺฐกฺวรรคฺนี้เป็นผู้ฉลาด, การไม่หวังใน
อฏฺฐกฺวรรคฺนั้น ได้แก่ ความไม่เยื่อใย.
ด้วยคาถาเดียว แห่งวตฺตฺกามที่เขา
กำหนดยึดไว้ตามตณฺหานี้ เป็นอันท่าน
แสดงถึงกามเหล่านี้ไว้ทั้งหมด. เพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงว่า
ชนทั้งหลายตัดเครื่องผูกมัดนั้นแล้ว ไม่มี
ความเยื่อใย ละความสุขในกามเสียได้
ย่อมบวช.

ด้วยคาถานี้ มีนิทฺเทส ๒ อย่าง
คือ สํสฺนทฺทนิทฺเทส ๑ สมยนิทฺเทส ๑,
คาถานี้ จัดเป็นสงฺกิลฺลสภาคิยสูตร และ
นิพฺเพธสภาคิยสูตร ฉนฺโด, การวิสฺซชฺชาถึง
สงฺกิลฺลสภาคิยสูตรและนิพฺเพธสภาคิยสูตร
ตามคาถานั้นก็ฉนฺโด. คาถาท่านแสดง
ไขไว้แล้ว ทั้งพระสูตรท่านก็แสดงไขไว้
แล้ว ในคาถาทังปวง หรือในการ
พฺยากรณฺ์ทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้.

๑๐๖. ในข้อนั้น เทสฺนาระ
เป็นไฉน ?

คือ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตร
ด้วยทรงมีพระประสงค์อย่างไร ?

^๑ ไป: เจทน์ อฏฺฐกฺวคฺคิเยสุ มฺนิ นิทฺทิฏฺจํ. โส อิธ วิโรโธ อฏฺฐกฺวคฺคิเยสุ นาสีสนํ อิธ อนาถา.
ชฺ.มหา. ๒๙/๖๔/๖๕.

^๒ ไป: เอตมฺปิ เจตฺวาน ปริพฺพชนฺติ. ชฺ.ธ. ๒๕/๓๔/๖๒.

ปชหิสฺสนุตีติ อัย ตตฺถ ภควโต
อธิปฺปาโย.

ตตฺถ กตโม วิจโย ?

ยสฺส ทสวตฺตกา กิเลสํ อุตฺตินฺนํ
วณฺตา วิโนทิตา. กถํ เต ทสฺวิธาติ ?
กิเลสกา มา ๑ โอรฺมภาคิยอุทฺธมภาคิยา^๑
๑ สํโยชนา^๒ ทสวตฺตกา นิ อายตนา นิ,
อัย วิจโย.

ตตฺถ กตมา ยุตฺติ ?

เย สารตฺตา เต คาฬุหพนฺธเนน
พทฺธาติ^๓ อตฺถิ เอสา ยุตฺติ.

ตตฺถ กตโม ปทฺฐจฺานเ ?

สารตฺโต มณิกุณฺฑลเสสุ
มมงฺการสฺส ปทฺฐจฺานํ. อเปกฺขชาติ

ในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมี
พระประสงค์อย่างนี้ว่า เหล่าสัตว์ผู้เป็น
ราชาจริต จักละกามทั้งหลายได้.

ในข้อนั้น วิจยหาระ เป็นไฉน ?

คือ

กิเลสกามซึ่งมีวัตถุ ๑๐ อันเขา
ข้ามพ้นได้แล้ว คายแล้ว รู้แจ้งแล้ว.
กิเลสกาม ๑๐ อย่างเป็นไฉน ? ได้แก่
กิเลสกามที่เป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ และ
ที่เป็นอุทฺธมภาคิยสังโยชน์ซึ่งมีวัตถุ ๑๐
เป็นบ่อเกิดแห่งกิเลส, นี้จัดเป็นวิจยหาระ.

ในข้อนั้น ยุตติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ข้อยุตตินี้มีอยู่ว่า เหล่าสัตว์ผู้
กำหนดนํก ย่อมถูกผูกไว้ด้วยเครื่องผูก
ที่มั่นคง.

ในข้อนั้น ปทฺฐจฺานหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ความกำหนดในแก้วมณีและต่างหู
จัดเป็นปทฺฐจฺานแห่งมมังการ คำว่า

^๑ ไป. ยสฺส ทสวตฺตกา กิเลสํ อุตฺตินฺนํ วณฺตา วิทิตา. กตโม ทสฺวิธาติ ? กิเลสกา มา ๑
โอรฺมภาคิยอุทฺธมภาคิยา.

^๒ ไป. สญฺโยชนา.

^๓ ไป. พนฺธนฺติ.

อดีตวตฺตสุสฺส สรวาคสุสฺส ปทภูจฺจณํ.
เอตมฺปิ เจตฺวาทิ ภาวนาถ ปทภูจฺจณํ.

ความเยื่อใย จัดเป็นปทัฏฐฐานแห่งความ
กำหนดซึ่งมีวัตถูล่วงไปแล้ว. คำว่า ตัด
เครื่องผูกมัดนั้น จัดเป็นปทัฏฐฐานแห่ง
ภาวนา.

ตตฺถ กตโม ลกฺขณเณ ?

ในข้อนั้น ลักษณะหาระ เป็นไฉน ?

คือ

สวารตฺตจิตฺโต มณิกฺกณฺฑลลสุ โย
อหฺงกาเร วิสฺตฺโต, มมฺงกาเร วิสฺตฺโต
โย ปุตฺตทาเร สวารตฺโต. เขตฺตวตฺตสุสมิ
สวารตฺโต. อยํ ลกฺขณเณ หาโร.

ข้อที่ผู้มีจิตกำหนด ในแก้วมณีและ
ต่างหูทั้งหลาย ยังเกาะติดในอหังการ
และมมังการ ข้อที่ผู้มีจิตกำหนด กำหนด
ในบุตรและภรรยา กำหนดในที่นาและ
ที่สวน. นี้จัดเป็นลักษณะหาระ.

ตตฺถ กตโม จตฺตพฺยุโห หาโร ?

ในข้อนั้น จตฺตพฺยุหาระ เป็นไฉน ?

คือ

อิธ สุตฺเต ภควโต โโก อธิปฺปาโย ?
เย นิพฺพานนฺน ฉนฺทิกกา ภวิสฺสนฺติ, เต
ปุตฺตทาเร ตณฺหํ ปชฺหิสฺสนฺตีติ^๑ อยํ
ตตฺถ ภควโต อธิปฺปาโย. อิมานิ
จตฺตารี สจฺจานิ.

ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงมี
พระประสงค์อย่างไร? ในพระสูตรนั้นพระ
ผู้มีพระภาคทรงมีพระประสงค์อย่างนี้ว่า
เหล่าสัตว์ผู้พอใจพระนิพพาน จักละ
ตัณหาในบุตรและภรรยาได้. สัจจะมี ๔
ประการเหล่านี้แล.

^๑ อธิ. ปชฺหิสฺสนฺติ.

ตตถ กตโม อวภูฏา ?

ยา ปุตตทาเร ตณฺหา, อัย
สมุทโย. เย อูปาทินนุขนุธา, เต เย
จ พาทิเรสุ รุเปสุ รูปปริคฺคเห, อิทํ
ทุกฺขํ, ยํ ตตถ เจทนียํ, อัย นิโรธ.
เยน ภิชฺชติ, อัย มคฺโค.

(ตตถ กตมา) วิภตฺติ ?

นตฺถิ วิภตฺติยา ภูมิ.

(ตตถ กตโม) ปริวตฺตโน ?

ปฏฺิปกฺโข นิตฺทิกฺโข.

ตตถ กตโม เวจโน ?

นิตฺทิกฺโข เวจโน.

ในข้อนั้น อวภูฏาหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ตณฺหาในบุตรและภรรยา, นี้จัดเป็น
สมุทฺย. อูปาทินนุขนุธา และการกำหนดยึด
รูปในรูปภายนอกทั้งหลาย, นี้จัดเป็นทุกฺขํ.
สิ่งที่ควรตัดในสิ่งเหล่านั้น, นี้จัดเป็นนิโรธ.
เครื่องแตกทำลายไปแห่งทุกฺขํ, นี้จัดเป็น
มรรค.

(ในข้อนั้น) วิภตฺติหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

ภูมิแห่งวิภตฺติหาระไม่มี.

(ในข้อนั้น) ปริวตฺตนหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ ท่านแสดงไข
ไว้แล้ว.

ในข้อนั้น เวจนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

เวจนหาระ ท่านแสดงไขไว้แล้ว.

ตตถ กตโม โอตโรน ?

อตติ ตณหา เอโก สตุโต
โอดิณโณ ตปฺปจฺจยา วิญญานํ ยาว
ชรามรณํ. ยา ตตถ เวทนา, อยํ
อวิชฺชา. วิชฺชูปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ
ยาว ชรามรณนิโรโธ.

ตตถ กตโม โสธโน ?

สุทฺโธ คาถาย อารมฺโภ.

ตตถ กตโม อธิฏฺฐาโน ?

น ตํ ทฬฺหํ พนฺธมมาหุ ธีราติ
เอกตฺตตาย ปณฺณตฺตา, น เวมตฺตตาย.
จตฺตาโร รากา : กามราโค รูปราโค
ภวราโค ทิฏฺฐิราโค จาติ เอกตฺตตาย
ปณฺณตฺตา.

ตตถ กตโม ปริกฺขาโร ?

เยสํ ราโค มณิกฺกนฺทเลสุ ตสฺส
สุภสญฺญา เหตุ, อนุพฺยุณฺชนโส จ

ในข้อนั้น โอตโรนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ตัณhamีอยู่ สัตว์ผู้หนึ่งหยั่งลงแล้ว
เพราะสิ่งนั้นเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี
ไปจนถึงชราและมรณะจึงมี. เวทนาใน
ธรรมนั้น นี้จัดเป็นอวิชชา. เพราะวิชชา
เกิดขึ้น อวิชชาจึงดับ ไปจนถึงชราและ
มรณะจึงดับ.

ในข้อนั้น โสธนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ความเริ่มแห่งคาถาบริสุทธิ์แล้ว.

ในข้อนั้น อธิฏฐานหาระ เป็นไฉน ?

คือ

คำว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย มิได้
กล่าวเครื่องผูก ... ว่ามันคง จัดเป็น
บัญญัติโดยเป็นเอกัตตบัญญัติ, ไม่ใช่
จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็นเวมัตตบัญญัติ.
รากะ ๔ อย่าง คือ กามรากะ ๑ รูปรากะ
๑ ภวรากะ ๑ ทิฏฐิรากะ ๑ จัดเป็น
บัญญัติ โดยเป็นเอกัตตบัญญัติ.

ในข้อนั้น ปริกขารหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ชนผู้มีความกำหนัดในแก้วมณีและ
ต่างหูทั้งหลายนั้น มีสุภสญญาเป็นเหตุ

นิมิตตคฺคาหิตา ปจฺจโย. ยาย เต
ฉินฺนานิ ตสฺส อสุภสญฺญา เหตุ,
นิมิตตคฺคหณอนุพฺพยญฺชนคฺคหณวิเนทน์
ปจฺจโย.

และมีการยึดถือนิมิต โดยอนุพฺพยญฺชนะ
เป็นปัจจัย. ชนผู้ตัดสิ่งเหล่านั้นได้แล้ว
มีอสุภสฺสญฺญาเป็นเหตุ, มีการบรรเทาการ
ถือตามนิมิตและการถือโดยอนุพฺพยญฺชนะ
เป็นปัจจัย.

ตตฺถ กตโม สมารโปเน ?

ในข้อนั้น สมารโปนหาระเป็นไฉน ?

คือ

สารตฺโต มณิกฺขตเลสุ
สมมุโพหฺปิโส ปทฺฐาปิ เอตฺปิ
เจตฺวาน ปริพฺพชนตฺติ ตํ
ปริณฺญาตตฺตา จ ปริวชฺชิตตฺตา จ
ปชฺหิตํ^๑ อຍံ สมารโปเน.

คำว่า ผู้กำหนด หลงพร้อมใน
แก้วมณีและต่างหูทั้งหลายนั้น ย่อม
ถูกกิเลสประทุษร้าย ... ชนทั้งหลาย
ตัดเหตุนั้นได้แล้วย่อมบวช นั้น ท่าน
ละได้แล้วเพราะรู้รอบ และเพราะเว้นได้
รอบ. นี้จัดเป็นสมารโปนหาระ.

๑๐๗. ยํ เจตสิกํ ยํ ปกฺปิตี
วิตฺถาเรน ปจฺจโย, ยํ วา เจตสิกํ
กายิกํ เจตสิกํ กมฺมํ. กิ ภารณา?
เจตสิกกา หิ เจตนา มโนกมฺมาติ
วฺจฺเจเต, สวา เจตนา กมฺมํ, ยํ เจตสิกํ
อิมํ กายิกญฺจ วาจฺสิกญฺจ อิมานิ
ตีณิ กมฺมานิ นิตฺติญฺจานิ.

๑๐๗. เจตสิกก็ดี สิ่งที่ดีารก็ดี
จัดเป็นปัจจัยโดยพิสดาร. เจตสิกนี้
จัดเป็นทั้งกรรมทางกาย และเป็นทั้งกรรม
ทางใจ. เพราะเหตุไร? เพราะเจตนา-
เจตสิกที่ท่านเรียกว่ามโนกรรมนั้น เป็น
เจตนากรรม. เจตสิกนี้เป็นไปทั้งทางกาย
และทางวาจา, ท่านแสดงไขกรรม ๓
ประการเหล่านี้ไว้แล้ว.

^๑ โป. สารตฺโต มณิกฺขตเลสุ สมมุโพหฺปิโส ปทฺฐาปิ เอตฺมฺปิ เจตฺวาน ปริพฺพชนตฺติ ตํ ปริณฺญา-
ตตฺถ ปริวชฺชิตตฺถ ปชฺหิตา.

กายกมมัม วจีกมมญจ ตานิ
 กุสลานิ ปิยัม กาเยน จ วาจา ย จ
 อารภติ ปรามสติ, อยัม วุจฺจติ
 สีสัพพตปรามาสเ.

สงฺกပ္ปนา เต ติวินา สงฺขารธา :
 ปุณฺณมยา อปุณฺณมยา อานนฺชมยา,
 ตปฺปจฺจยา วิญฺญาณํ เต อารมฺมณเมตํ
 ไหติ วิญฺญาณสฺส จิตฺติยา.

ยา สฺกสฺสญฺญา สฺขสฺสญฺญา อตฺต-
 สฺสญฺญา จ. อิทํ เจตสิกํ. ยํ รุปฺปคํ
 วิญฺญาณํ ติวินา รุปารมฺมณํ รูป-
 ปตฺติวินา นนฺทูปเสจฺจนํ วุทฺธิ วิรุฬฺหิ
 เวปฺปุลลํ คจฺจติ, อยัม สงฺกပ္ปนา, อิติ
 ยํ วิญฺญาณญฺจิตฺตีสฺส จิตฺตํ ปจฺมาภิ-
 นิพฺพตฺติอารมฺมณวเสน อูปาทานํ, อิทํ
 วุจฺจติ เจตสิกนฺตติ.

ตตฺถ จิตฺตสฺส อรูปสฺส ยา นิกนฺตติ
 อชฺฌเณสฺสานํ, อิทมฺปิ สกมฺปิตํ, มนาปิเกสฺ

บุคคลย่อมเริ่ม ย่อมลบล้าง
 กายกรรม และวจีกรรมที่เป็นกุศลตั้งงาม
 เหล่านั้นด้วยกาย และด้วยวาจา, นี้
 ท่านเรียกว่าผู้เป็นศีลพพตปรามาส.

ความดำริ ได้แก่ สังขาร ๓ อย่าง
 คือ ปุณฺณมยสังขาร (อภิสังขารที่เป็น
 บุญ) ๑ อปุณฺณมยสังขาร (อภิสังขาร
 ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญ คือ บาป) ๑
 อานนฺชมยสังขาร (อภิสังขารที่เป็น
 อานนฺชชา) ๑, เพราะสังขารนั้นเป็น
 ปัจจัย วิญฺญาณจึงมี สังขารเหล่านั้น
 ซึ่งมีวิญฺญาณเป็นอารมณฺ์นั้นย่อมมีเพื่อ
 ความตั้งมั่นแห่งวิญฺญาณ.

สฺกสฺสญฺญา ๑ สฺขสฺสญฺญา ๑ อตฺต-
 สฺสญฺญา ๑, นี้จัดเป็นเจตสิก. วิญฺญาณ
 ที่เข้าถึงรูปดำรงอยู่ มีรูปเป็นอารมณฺ์
 ดำรงมั่นในรูป หลังออกซึ่งความเพลิด-
 เพลิน ย่อมถึงความเจริญรุ่งเรืองไพบุลย์,
 นี้จัดเป็นความดำริ, อุปาทานที่ดำรงอยู่ใน
 วิญฺญาณญฺจิตฺตทั้งหลาย เกิดมีด้วยอำนาจ
 แห่งการเป็นอารมณฺ์ ของการเกิดขึ้น
 ครั้งแรก, นี้ท่านเรียกว่าเจตสิก ด้วย
 ประการฉะนี้.

ความอยากได้ ความติดใจรูปซึ่ง
 ดำรงอยู่ในที่นั้น, นี้จัดเป็นสิ่งที่ทำให้ไหว.

รูปเปส ปิยรูปสาตรูปเปส อาโกโค, อิทํ
 เจตสิกํ. ยํ เจเตติ. สตุเตสฺ^๑ มนาปิเกส
 อภิขุฌากายคนุเถ ปฎิฆานุสเยส
 พยาปาทกายคนุเถ สพุเพ จตุตาโร
 คนุเถ, อยํ ปญจสฺ กามคฺเณส
 ปจมาภินิปาโต, จิตฺตสฺส ยา เจตนา
 ยสฺส ตตฺถ อสฺสาทานุสฺสิสฺส อเนกา
 ปาปกกา อกฺุสลา ธมฺมา จิตฺตานุ-
 ปริวตฺติโน^๒ โหนติ.

ปุคฺคโล ราคานุพนฺธิภูโต เตหิ
 กิเลสกาเมหิ ยถา กามกรณฺเีย, อยํ
 วุจฺเจเต กามสฺส ปกฺปฺปนา.

เอวํ สพุเพ จตุตาโร โธมา.

ยํ เตหิ กามเมหิ สํยฺตฺโต วิหริ
 ภาวิตฺโต อชฺโณสนฺโน, อยํ เจตนา.
 ยสฺส ตถายํ อวิตฺราคสฺส อธิคตเปมสฺส
 ตสฺส วิปริณามณฺณถาภาวา อฺุปฺปชฺชนฺติ
 โสกะปริเทวทุกขโทมนสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 อนุปริวตฺติตํ วิญฺญาณํ โหติ. สริตสฺส

ความใฝ่ใจในปิยรูปสาตรูป ซึ่งเป็นรูปที่
 น่าพอใจ, นี้จัดเป็นเจตสิก. ได้แก่ ผู้คิด.
 เครื่องร้อยรัดกายคืออภิขุฌา ในสัตว์
 ทั้งหลายผู้น่าพอใจ เครื่องร้อยรัดกายคือ
 พยาบาท ในปฏิฆานุสยทั้งกิเลสเครื่อง
 ร้อยรัด ๔ ประการทั้งหมด นี้จัดเป็น
 การตกลงไปครั้งแรกในกามคุณ ๕. จิต
 เจตนา บาปอกุศลกรรมมากมายของผู้
 พิจารณาเห็นความพอใจในเจตสิกนั้น
 ย่อมคล้อยไปตามจิต.

ข้อที่บุคคล ผู้ถูกราคะติดตาม
 ครอบงำ เพราะกิเลสกามเหล่านั้น ย่อม
 เป็นเหมือนผู้ทำตามกาม, นี้ท่านเรียกว่า
 ความดำริในกามทั้งหลาย.

โธมะ ๔ ประการทั้งหมด ฟังทราบ
 โดยอาการอย่างนี้.

ข้อที่บุคคลอยู่อย่างคลุกคลี เจริญ
 หยั่งลงเพราะกาม, นี้จัดเป็นเจตนา.
 ความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไป ย่อม
 เกิดขึ้นแก่ผู้ยังหนักในความรัก ยังไม่
 ปราศจากราคะ เพราะโสกะ ปริเทวะ
 ทุกข์ โทมนัส อฺุปฺปายาส, วิญฺญาณยอม

^๑ อ. สตุตส.

^๒ ไป. จิตฺตํ อรูปวตฺติโย.

วณมสมมุปปาทอ จิตต์ ปริยาทิตติ,
อิท วุจจติ ปกปปิตนติ.

เอกเมกสสา เจเตติ ๑ ปกปปเปติ
๑ วิญญาณภูจิติยา,^๑ สสา ๑ จิตติ
ทวิธา อารมมณภูจิติ ๑ อาหารภูจิติ
๑, ตตถ ยา อารมมณภูจิติ, อัย
นามรูปสสุ ปจฺจโย. ยา อาหารภูจิติ
ยา ปุนพุมภาภินิพพตติกา จิตติ ยา
๑ โปนโนพุมภาภินิพพตติกา จิตติ, อัย วุจจติ
อารมมณ, ตํ โหติ วิญญาณสสุ
จิติยา ตสฺส วิญญาณปจฺจยา นามรูป
ยาว ชรามรณญจ เจเตติ, อถ ๑
ปุน ปตฺถยเต ยโต น โปนโนพุมภาภินิพพตติกา
อนาคตวตฺถุมหิ, อัย ปฏิปกฺโข นิตฺทิกฺโข.

น เจเตติ น ปตฺถยติ อถ
๑ ทุเสตฺติ ทฺวิโร นิตฺทเทโส. อสฺส
ปฺพเพ โหติ ตํ เจตยิตํ ตํ ปกปปิตํ

ถูกทุกข์ติดตามไป, ความเสื่อมไปและ
ความเกิดขึ้นย่อมนยึดจิตของเขาผู้ท่องเที่ยว
เที่ยวไปได้, นี่ท่านเรียกว่าสิ่งที่กำหนด.

เขาย่อมคิด ย่อมกำหนด เพื่อภูมิ
เป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณแต่ละส่วน, และ
ภูมิอันเป็นที่ตั้งนั้นมีสองส่วน คือ ภูมิเป็น
ที่ตั้งแห่งอารมณ ๑ ภูมิเป็นที่ตั้งแห่ง
อาหาร ๑, ในภูมิเป็นที่ตั้ง ๒ อย่างนั้น
ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ เป็นปัจจัย
แห่งนามรูป. ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งอาหาร
ภูมิอันเป็นที่ตั้งที่เป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่
และภูมิอันเป็นที่ตั้งที่เป็นตัวภพใหม่,
นี่ท่านเรียกว่าอารมณ. อารมณนั้น
ย่อมมี เพื่อภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ,
เพราะอารมณนั้น เป็นปัจจัยแห่ง
วิญญาณ นามรูปจึงมี ไปจนกระทั่งว่า
บุคคลย่อมคิดถึงชราและมรณะ, และเมื่อ
เป็นเช่นนั้น เขาก็ต้องปรารถนาอีก, โดย
เหตุที่ภพใหม่จักไม่มี ในกาลอนาคต,
ท่านแสดงไขปฏิบัติกรรมนี้ไว้แล้ว.

การแสดงไข ๒ อย่าง คือ บุคคลนั้น
ย่อมไม่คิด ย่อมไม่ปรารถนา ๑ ย่อม
ประทุษร้าย ๑, เบื้องต้น เขานั่นถอนสิ่ง

^๑ โปน. เอกเมกสส เจเตติ ๑ ปกปปเปติ ๑ วิญญาณสสุ จิตติ ยา โหติ.

อสมุหตี ตปฺปจฺจยา. อยฺ วิญญาณสฺส
จิตฺติ โหติ.

๑๐๘. อถวา ตสฺส อนุสฺยา
อาวิภวฺนฺติ ตปฺปจฺจยา ตสฺส ปุณฺพภโว
นิพฺพตฺตติ.

อถวา น สงฺกียเต ปกฺปเปตฺตุ
อคาเร, สุขุมาลํ วาสํ, ยํ น สงฺกียเว
ปกฺปเปตฺตุ, เอวํ นิจฺเจสุปิ ชาโต โหติ,
ตํ นยติ ตํ ปกฺปเปตฺตุ, เอวํ สงฺขารา
เจติตา ปกฺปปีตา จ อารมฺมณฺฏตา
โหนติ.^๑

ยา จ เจตนา ยา จ ปกฺปปฺนา
ยญฺจ วตฺถุ นิพฺพตฺตํ, อุโปปี เอเต
อารมฺมณํ วิญญาณสฺส. ยถา เจตนาย
จ ปกฺปปฺนาย จ ปตฺถยฺนฺตา ฎตา
สฺตฺตา เจเตนฺติ จ ปกฺปเปนฺติ จ,
เอวํ สมฺภเวสีโน น เจเตนฺติ น
ปกฺปเปนฺติ.^๑

ที่คิด สิ่งที่กำหนดยังไม่ได้ เพราะเหตุนั้น
เป็นปัจจัย. นี้ก็จัดเป็นความดำรงมั่นแห่ง
วิญญาณ.

๑๐๘. อีกอย่างหนึ่ง เขาผู้นั้นมี
อนุสัยแจ่มแจ้ง เพราะเหตุนั้นเป็นปัจจัย
ภพใหม่จึงเกิดขึ้นแก่เขา.

อีกอย่างหนึ่ง เขาย่อมไม่รังเกียจ
ที่จะกำหนดอยู่อย่างสุขสบาย ในเรือน
เพราะเขาไม่รังเกียจที่จะกำหนด จึงเป็น
เหตุให้เกิดในภพที่ต่ำ ด้วยอาการ
อย่างนี้, สิ่งที่กำหนดนั้นแหละนำไป,
สังขารทั้งหลายที่เขาคิด กำหนด ย่อม
กลายเป็นอารมณ์ไปด้วยอาการอย่างนี้.

ความคิด และความกำหนดที่ยัง
วัตถุให้เกิดทั้ง ๒ ประการเหล่านี้ จัดเป็น
อารมณ์แห่งวิญญาณ. อนึ่ง สัตว์ทั้งหลาย
ผู้เป็นแล้ว (ภูต) ผู้ปรารถนา ย่อมคิด ย่อม
กำหนด เพราะความคิด ความกำหนด,
ส่วนสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด(สัมภเวสี) ย่อม
ไม่คิดและย่อมไม่กำหนด.

^๑ ไป. อถวา นํ สงฺกียเต อปฺเปตฺตุ อคาเร วา, สุขุมวา วา สฺนฺติ วา น สงฺกียเต กามเม ตํ เอวํ
นิจฺเจสุปิ อคาเรสุ ชาโต โหติ. ตํ นยติ ยํ โน ปกฺปเปตฺตุ เอวํ สงฺขารา เจติตา ปกฺปปีตา
จ อารมฺมณฺฏตา โหนติ. ยา จ เจตนา ยา จ ปกฺปปฺนา ยญฺจ วตฺถุ นิพฺพตฺตํ, อุโปปี
เอเต อารมฺมณํ วิญญาณสฺส ตถา เจตนาย จ สงฺกปฺปนาย จ ปตฺถนนาย จ ฎตา สฺตฺตา
เจเตติ จ สงฺกปฺเปติ จ. ยํ คเวสนา น จ เจเตติ น จ สงฺกปฺเปติ. เอวมฺปฺริปี.

กตเม ๑ สตุตา ภูตา ?

สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นแล้ว เป็นไหน ?

เย ๑ ตนุชาตอณฺทชาปี อณฺทกา
อนฺภินฺนา สํเสทชา น ๑ สมฺภินฺนา,
อิเม ภูตา.

ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในไข่ เกิดจากไข่
บาง ๆ โดยไม่ต้องทำลายกระเปาะฟองไข่
๑ เหล่าสัตว์ที่เกิดในถ้ำโคล ที่ไม่ต้อง
ทำลายอะไรออกมา ๑ เหล่านี้จัดเป็น
สัตว์ผู้เป็นแล้ว.

กตเม สมภเวสิโน ?

เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิดเป็นไหน ?

คพฺภคตา อณฺทคตา สํสรฺนฺโต
อิเม น เจเตนฺติ น ปตฺถเนนฺติ น ๑
สงฺกปฺเปนฺติ อนฺสเย น ๑ ปฺนพฺภโว
นิพฺพตฺตีติ.

ได้แก่ เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิดใน
ครรภ์ เกิดในไข่ ร่อนเร่ไป เหล่านี้
ย่อมไม่คิด ย่อมไม่ปรารถนา ย่อมไม่
กำหนด และจะไม่เกิดใหม่ในอนุสัย.

เย ภูตา สตุตา เย สมภเวสิโน,
เต ภาวรา. เย วา สโต เจเตนฺติ
ปตฺถเนนฺติ ๑ เย ภาวรา. เต น ๑
เจเตนฺติ, น ๑ ปตฺถเนนฺติ. น ๑
สงฺกปฺเปนฺติ, อนฺสเยน ๑ สํสรฺนฺติ.

เหล่าสัตว์ผู้เป็นแล้ว ผู้แสวงหาที่
เกิดเหล่านั้น ล้วนแต่ถาวร. เหล่าสัตว์
ผู้คิด ผู้ปรารถนา และถาวรเหล่านั้น
ย่อมไม่คิด, ไม่ปรารถนา, และไม่กำหนด,
ย่อมท่องเที่ยวไปตามอนุสัย.

อปโร ปริยาโย. เย อริยบุคคลา
เสกฺขา, ตตฺถ เต น ๑ เจเตนฺติ, น ๑
สงฺกปฺเปนฺติ, อนฺสเยน ปฺน อฺปฺปชฺชนฺติ.

ปริยายอื่นอีก. พระเสกขอริยบุคคล
ย่อมไม่คิด, ย่อมไม่กำหนด ในสิ่งนั้น,
แต่ยังเกิดอีกตามอนุสัย.

อปโร ปริยาโย. สฺขุมา ปาณา
ภูมิกตา อุกกคตา. จกฺขุโน อาปาถิ
นาคจฺจนฺติ, เต น ๑ เจเตนฺติ, น
๑ สงฺกปฺเปนฺติ, อนฺสเยน ๑ สํสรฺนฺติ.

ปริยายอื่นอีก. เหล่าสัตว์บกสัตว์น้ำ
ที่ละเอียด ย่อมไม่มาสู่คลองแห่งจักขุ,
สัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่คิด, ย่อมไม่กำหนด,
ย่อมท่องเที่ยวไปตามอนุสัย.

อปโร ปริยาโย. พาหิกา สพเพ
ภิกขุ อภิมานิกา, เต น ๑ เจเตนฺติ,
น ๑ ปตฺถยฺนฺติ, อนุสเยน ๑ สฺสรฺนฺติ.
น ๑ เจเตนฺติ, น ๑ สงฺกปฺเปนฺติ, น
๑ อนุสฺเสนฺติ. อารมฺมณฺมฺเปตํ น โหติ
วิญญานสฺส จิตฺติยา.

น ๑ เจเตตฺติติ ปริยฺภูจฺจาน-
สมฺมุคฺฆาตํ ทสฺเสติ.

น ๑ อนุสฺเสตฺติติ อนุสฺยสมฺมุคฺฆาตํ
ทสฺเสติ.

น ๑ เจเตตฺติติ โอิฬาริกานํ
กิลฺเสสํ ปหานํ ทสฺเสติ.

น ๑ อนุสฺเสตฺติติ สุขุมานํ กิลฺเสสํ
ปหานํ ทสฺเสติ.

น ๑ เจเตตฺติติ เยน ภูมि ๑ น
๑ ปตฺถยฺนฺตฺติติ สกทาคามี อนุคาคามี.

น ๑ อนุสฺเสตฺติติ อรหํ.

น ๑ เจเตตฺติติ สิลฺกฺขนฺธสฺส
ปฏฺิปกฺเขน ปหานํ ทสฺเสติ.

น ๑ ปตฺถยฺตฺติติ สมฺมาธิกฺขนฺธสฺส
ปฏฺิปกฺเขน ปหานํ ทสฺเสติ.

ปริยายอื่นอีก. เหล่าภิกษุผู้มาก
มานะมีในภายนอก ย่อมไม่คิด ย่อมไม่
ปรารถนา แต่ยอมท่องเที่ยวไปตามอนุสัย,
ยอมไม่คิด ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่
นอนเนื่อง, ข้อนั้นยอมไม่เป็นอารมณ์เพื่อ
ความดำรงมั่นแห่งวิญญาน.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่คิด ท่านแสดง
ถึงการถอนกิเลสเครื่องกัฏฐม.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่นอนเนื่อง ท่าน
แสดงถึงการถอนกิเลสเครื่องนอนเนื่อง.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่คิด ท่านแสดง
ถึงการละกิเลสที่หยาบ ๆ.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่นอนเนื่อง
ท่านแสดงถึงการละกิเลสที่ละเอียด ๆ.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่คิด ท่านแสดง
ถึงพระสกทาคามี พระอนุคาคามี เพราะ
ไม่มีภูมิเป็นเหตุให้ปรารถนา.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่นอนเนื่อง
ท่านแสดงถึงพระอรหันต์.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่คิด ท่านแสดง
ถึงการละโดยเป็นปฏิปักษ์ต่อศีลขันธ์.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่ปรารถนา
ท่านแสดงถึงการละ โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อ
สมาธิขันธ์.

น ๑ อนุสยตีติ ปญญาภุขณุสสุ
ปฏิปกุเชน ปหานํ ทสเสติ.

น ๑ เจเตตีติ อปุญญมยำนํ
สงุขารานํ ปหานํ ทสเสติ.

น ๑ ปตถยตีติ ปุญญมยำนํ
สงุขารานํ ปหานํ ทสเสติ.

น ๑ อนุเสตีติ อานญชมยำนํ
สงุขารานํ ปหานํ ทสเสติ.

น ๑ เจเตตีติ อนญญาตญญส-
สามิตินุทริยํ.

น ๑ ปตถยตีติ อญญินุทริยํ.

น ๑ อนุสยตีติ อญญาตาวิน-
อินุทริยํ.

น ๑ เจเตตีติ มุทกา อินุทริย-
ภาวนา.

น ๑ ปตถยตีติ มชุณอินุทริย-
ภาวนา.

น ๑ อนุเสตีติ อธิมตฺตา อินุทริย-
ภาวนา.

อัยํ สุตฺตตฺโต.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่นอนเนื่อง
ท่านแสดงถึงการละ โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อ
ปัญญาขันธ์.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่คิด ท่านแสดง
ถึงการละอุปญฺญมยสังขาร.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่ปรารถนา
ท่านแสดงถึงการละอุปญฺญมยสังขาร.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่นอนเนื่อง
ท่านแสดงถึงการละอานญชมยสังขาร.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่คิด ท่านแสดง
ถึงอนัญญาตัญญัสสามิตินทริย.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่ปรารถนา
ท่านแสดงถึงอัญญินทริย.

ด้วยคำว่า ย่อมไม่นอนเนื่อง
ท่านแสดงถึงอัญญาตาวินทริย.

คำว่า ย่อมไม่คิด ได้แก่ อินทริย-
ภาวนาอย่างอ่อน.

คำว่า ย่อมไม่ปรารถนา ได้แก่
อินทริยภาวนาอย่างกลาง.

คำว่า ย่อมไม่นอนเนื่อง ได้แก่
อินทริยภาวนาอย่างยิ่ง.

นี้จัดเป็นอรรถแห่งพระสูตร.

๑๐๙. ตตถ กตมา เทสณา ?

อิธ สุตเต จตตาริ สจฺจานิ
เทสิตานิ. ยญจ เจตยิตฺตํ ยญจ ปกฺกปิตฺตํ
อตฺถิ เอตํ อารมฺมณํ จิตฺตสฺส^๑
ปติฏฺฐติ วิจินฺติ^๒ ยฺชฺชติ.

น จ เจเตตฺติ น จ
ปกฺกปิตฺติ^๓ อตฺถิ เอวํ อารมฺมณํ อนุสเย
วิญฺญาณมิตฺติ วิจียนฺตํ^๔ ยฺชฺชติ, น จ
เจเตตฺติ น จ ปกฺกปิติ.^๕ อนุสยปฺปหานา
วิญฺญาณภูจฺจิตฺติ น คเวสนฺติ, วิจียนฺตํ
ยฺชฺชติ. อยํ ยุตฺตวิจโย.

ตตถ กตโม ปทญฺจानโน ?

เจตนาปริยฺญจานํ เจตนา-
ปริยฺญจานสฺส ปทญฺจานํ. สงฺกปฺปนํ
อุปาทานสฺส ปทญฺจานํ. อนุสโย

๑๐๙. ในข้อนั้น เทสณาหาระ เป็น
ไหน ?

คือ

ท่านแสดงสัจจะ ๔ ไว้ในพระสูตรนี้.
สิ่งที่คิดและสิ่งที่กำหนด ซึ่งเป็นอารมณ์
ของจิตที่มีอยู่นั้น, ย่อมตั้งมั่น ย่อม
เลือกเฟ้น ย่อมประกอบ.

คำว่า ย่อมไม่คิด ย่อมไม่กำหนด
ควรมีการวินิจฉัยว่า ในอนุสัยยังมี
อารมณ์วิญญูณอยู่อย่างนี้คือ เขาย่อม
ไม่คิด ย่อมไม่กำหนด เพราะละอนุสัย
ได้แล้ว ย่อมไม่แสวงหาวิญญูณภูจฺจิตฺติ,
ข้อวินิจฉัยนั้นสมควร. นี้จัดเป็นยุติวิจย.

ในข้อนั้น ปทญฺจานหาระ เป็นไหน ?

คือ

เจตนาปริยฺญฐานเป็นปทญฺจานแห่ง
เจตนาปริยฺญฐาน. สงฺกปฺปนะ เป็น
ปทญฺจานแห่งอุปาทาน. อนุสัยเป็น

^๑ ไป. จิตตํ.

^๒ อ. ม. วิจียนยติ.

^๓ ไป. ปตฺถยตฺติ.

^๔ ไป. วิจียนยติ.

^๕ ไป. ปตฺถยติ.

ปริยภูฐานสุส ปทภูจนัน. เตสํ ฉนุท-
รภาควินาสาย ภาวนา ภวราคปทานสุส
ปทภูจนัน.^๑

ปัทภูฐานแห่งปริยภูฐาน. ภาวนาเพื่อการ
สิ้นไปแห่งฉนุทราคะ ต่อกิเลสเหล่านั้น
เป็นปัทภูฐานแห่งการละภวราคะ.

ตตถ กตโม ลกฺขณเ ?

ในข้อนั้น ลักษณะหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ยํ เจตยิตนฺติ^๒ เวทยิตํ ปกฺกปิ ตํ
อุคฺคหิตํ วิญฺญาตํ ตพฺพิญฺญาณํ
อารมฺมณฺมปิ ปจฺจโยปิ.

คำว่า สิ่งที่เกิด ได้แก่ อารมณก็ดี
ปัจจัยก็ดี ที่เสวย ที่กำหนด ที่ยึดไว้
ที่รู้แจ้ง และที่รู้แจ้งธรรมชาตินั้น.

ตตถ กตโม จตฺตพฺยุโ ?

ในข้อนั้น จตตพยุหาระ เป็นไฉน ?

คือ

อิธ สุตฺเต ภควโต โโก
อธิปฺปาโย ? เย ปฺนพฺภวํ น อิจฺฉนฺติ,
เต น เจตยิสฺสนฺติ น จ ปตฺถยิสฺสนฺตีติ,
อัยฺ อธิปฺปาโย.

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
ทรงมีประสงค์อย่างไร ? ในพระสูตรนี้
พระผู้มีพระภาคทรงมีประสงค์อย่างนี้ว่า
เหล่าสัตว์ผู้ไม่ปรารถนาภพใหม่, จักไม่คิด
และจักไม่ปรารถนา.

^๑ ไป. ภวราคสุส ปทานัน.

^๒ ไป. เจตสิกนฺติ.

(ตตถ กตโม) อาวฏฏโฏ ?

(ในข้อนั้น) อาวฏฏหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

ยา จ เจตนา ปตถนา จ
อนุสโย จ วิญญาณภูจิติปุพานิ^๑ จ,
อิมานิ เทว สจฺจานิ.

เจตนา ความปรารถนา และ
อนุสัย(ฝ่ายหนึ่ง) และการละวิญญาณภู-
จิติ(อีกฝ่ายหนึ่ง) เหล่านี้ คือ สัจจะ ๒
ประการ (สมุทยสัจ และมัคคสัจ).

(ตตถ กตมา) วิภตฺติ ?

(ในข้อนั้น) วิภตฺติหาระ (เป็นโชน) ?

คือ

นตฺถิ วิภตฺติยา ภูมิ.

ไม่มีภูมิแห่งวิภตฺติหาระ.

(ตตถ กตมา) ปริวตฺตนา ?^๒

(ในข้อนั้น) ปริวตฺตนหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

ปฏฺิปกุขิ ปน สุตฺตํ.

ท่านแสดงพระสูตรที่เป็นปฏิปักร์
ไว้แล้ว.

ตตถ กตโม เววจโน ?

ในข้อนั้น เววจนหาระ เป็นโชน ?

คือ

เจตนา รูปสญฺเจตนา ยาว
ธมฺมสญฺเจตนา. โย อนุสโย, เต สุตฺต
อนุสยา.

เจตนา ได้แก่ รูปสญฺเจตนา ไป
จนถึงธมฺมสญฺเจตนา. สภาวะที่ชื่อว่า
อนุสัยนั้นมี ๗ ประการ.

^๑ ไป. วิญญาณภูจิติ ปหานา.

^๒ ไป. ปริวตฺตนา ปน ปฏฺิปกุขิ สุตฺตํ.

(ตตถ กตมา) ปณฺณตฺติ ?

(ในข้อนั้น) ปณฺณตฺติหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

เจตนาปริยฎฺฐานํ เจตนา-
ปริยฎฺฐานปณฺณตฺติยา ปณฺณตฺตา.
สงฺกปฺปนํ อุกฺพาทานปณฺณตฺติยา
ปณฺณตฺตํ. อนุสโย เหตุปณฺณตฺติยา
ปณฺณตฺโต. วิญญาณญฺจิติ อุกฺปตฺติ-
เหตุปณฺณตฺติยา ปณฺณตฺตา. เจตนา
สงฺกปฺปนา อนุสโย สมฺมุจฺเจโท ฉนฺท-
ราควินยปณฺณตฺติยา ปณฺณตฺโต.
ปจฺมเกหิ ทฺวี่หิ ปริวตฺตเกหิ ปฏิจฺจ-
สมฺมุปาโท จ อิทฺปฺปจฺจยตา จ
(ปณฺณตฺตา), ปจฺฉิมเกน นีวตฺติ.*

เจตนาปริยฎฺฐานจัดเป็นบัญญัติ
โดยเป็น เจตนาปริยฎฺฐานบัญญัติ.
สังกัปณะจัดเป็นบัญญัติ โดยเป็น
อุปาทานบัญญัติ. อนุสัยจัดเป็นบัญญัติ
โดยเป็นเหตุบัญญัติ. วิญญาณญฺจิติ
จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็นอุปัตติเหตุ
บัญญัติ. เจตนา ความดำริ อนุสัย
การตัดขาดจัดเป็นบัญญัติโดยเป็นฉันท-
ราควินยบัญญัติ. โดยปริวรรต ๒ อย่าง
ปฏิจฺจสมฺมุปาทและอิทฺปฺปจฺจยตา ท่าน
บัญญัติไว้โดยปริวรรตข้อต้น, ย่อมหมუნ
กลับตามปริวรรตข้อหลัง.

(ตตถ กตโม) โอตฺรณเ ?

(ในข้อนั้น) โอตฺรณหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

ทฺวี่หิ ปริวตฺตเกหิ ทฺกฺขณฺจ
สมฺมุทโย จ, มชฺฉิมเกหิ มคฺโค จ
นีโรธเ จ.

โดยปริวรรต ๒ อย่าง (ได้แก่ สัจจะ
๒ ข้อ คือ) ทฺกฺขณฺจ ๑ สมฺมุทโย ๑,
โดยปริวรรตอย่างกลาง (ได้แก่ สัจจะ ๒
ข้อ คือ) มคฺคสัจ ๑ นีโรธสัจ ๑.

* ไป. ปจฺม เกหิ ทฺวี่หิ ปริวตฺตเกหิ ปฏิจฺจสมฺมุปาโท อิทฺปฺปจฺจยตา มชฺฉิมปณฺณตฺติ.

(ตตถ กตโม) โสธโน ?

(ในข้อนั้น) โสธนหาระ (เป็นโชน) ?

คือ

สุดเต สุดตสฺส อารมโ.

การเริ่มแห่งพระสูตร ในพระสูตร (บริสุทธิ์แล้ว).

(ตตถ กตโม) อธิฏฐาโน ?

(ในข้อนั้น) อธิฏฐานหาระ (เป็นโชน) ?

คือ

ยญเจตยิตํ สพฺพํ อธิฏฐาเนน
เอกตฺตตาย ปญฺจตตํ. สงฺกปฺปิตนฺติ
อุปาทาเนกตฺตตาย ปญฺจตตํ. วิญญาณํ
เอกตฺตตาย ปญฺจตตํ.

สิ่งที่คิดทั้งหมด จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็นเอกัตตบัญญัติตามที่ตั้งไว้. คำว่า สิ่งที่กำหนด จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็น เอกัตตบัญญัติในอุปาทาน. วิญญาณ ก็จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็นเอกัตตบัญญัติ (เหมือนกัน).

(ตตถ กตโม) ปริกฺขารโ ?

(ในข้อนั้น) ปริกขารหาระ (เป็นโชน) ?

คือ

สุภญฺจ อารมฺมณํ อโยนิโส
มนสิกาโร เจตนา^๑ เหตุปัจจุยตาย
ปัจจุโย. วิญญาณสฺส ปติฏฐาโน ฐมฺโม
อารมฺมณปัจจุยตาย ปัจจุโย. ตสฺส
มนสิกาโร เหตุปัจจุยตาย ปัจจุโย.

อารมณ์ว่างาม และอโยนิโส- มนสิการ จัดเป็นปัจจัยแห่งเจตนา โดย เป็นเหตุปัจจัย. ธรรมที่ดำรงมั่นแห่ง วิญญาณ จัดเป็นปัจจัย โดยเป็น อารมมณปัจจัย. การมนสิการถึงธรรมนั้น ก็จัดเป็นปัจจัย โดยเป็นเหตุปัจจัย.

^๑ ไป. เจตนา.

ตตถ กตโม สมารโปโน ?

อิทํ สุตตํ สญฺญิตํ. ตตถ เจเตติ
 วิชาวนนา^๑ อิติ นิตฺทิสิตพฺพา. ตสฺสา
 จิตฺยา^๒ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปี
 ยาว ชรามรณํ, อยํ สมารโปโน.
 อารมฺมณเมตํ น โหติ วิญฺญาณสฺส
 จิตฺยา, วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ,
 นามรูปนิโรธา ยาว ชรามรณนิโรโธ.

๑๑๐. ตตถ กตมํ สงฺกิลฺลส-
 ภาคฺยญฺจ นิตฺเพธภาคฺยญฺจ อเสกข-
 ภาคฺยญฺจ สุตตํ ?

อยํ โลกิ^๓ สนฺตปาชาโต ยาว
 เย หิ เกจฺ ภาเวน ภาวสฺส ...
 วิปฺปโมกฺขํ อานํสฺสติ สงฺกิลฺลสภาคฺยํ.
 อูปธิ หิ ปฏฺิจฺจ ทฺกฺขํ อิทํ สมฺโภาติ,
 ยาว ภาวตฺตณฺหา ปหฺยติ, วิภวํ
 นาภินนฺทตฺติ นิตฺเพธภาคฺยํ. ตสฺส
 นิตฺเพตสฺส ภิกฺขุโน อนุปาทา

ในข้อนั้น สมารโปนหาระเป็นไฉน?

คือ

พระสูตรนี้ ท่านรับรู้ดังนี้: บัณฑิต
 พึงแสดงไขการรู้แจ้ง ในสิ่งที่คิดนั้น
 ดังต่อไปนี้. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
 ตามความตั้งมั่นนั้น นามรูปจึงมี ไปจน
 ถึงชราและมรณะจึงมี, นี้จัดเป็นสมา-
 โรปนหาระ. นั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์
 เพื่อความดำรงมั่นแห่งวิญญาณ, เพราะ
 วิญญาณดับ นามรูปจึงดับ, จากนามรูป
 ดับ ไปจนถึงชราและมรณะจึงดับ.

๑๑๐. ในข้อนั้น สงฺกิลฺลสภาคฺย-
 สุตฺร นิตฺเพธภาคฺยสุตฺร และอเสกข-
 ภาคฺยสุตฺร เป็นไฉน ?

คือ

คำว่า โลกนี้เกิดความเดือดร้อน
 แล้ว ไปจนถึงคำว่า สมณพราหมณ์
 เหล่าใดเหล่าหนึ่งกล่าวการหลุดพ้น
 จากภพด้วยภพ จัดเป็นสงฺกิลฺลสภาคฺย-
 สุตฺร. คำว่า ทฺกฺขํนี้อาศัยอุปธิเกิดขึ้น
 ไปจนถึงคำว่า เขาย่อมละภวตฺตณฺหา
 ทั้งไม่เพลิดเพลिनวิภวตฺตณฺหา จัดเป็น

^๑ ไป. วิสขุขนา.
^๒ ไป. ตสฺส ทฺกฺกฺจฺยา.
^๓ พ.ศ. ๒๕/๘๔/๑๒๑.

ปุ่นพุกโว น โหติ. ยาว อุปัจจคา
โสมภวานิ ตาทิติ อเสกขภาคีย์.^๑

นิพเพธภาคีย์สูตร. คำว่า ภาพใหม่ย่อม
ไม่เกิดแก่ภิกษุผู้ดับแล้ว เพราะไม่
ถือมัน ... ล่วงภพได้ทั้งหมด เป็นผู้
คงที่ จัดเป็นอเสกขภาคีย์สูตร.

ตตถ สนฺตปาชาโตติ รากโข
สนฺตปาไป โทสโข โมหะโตติ.

ในข้อนั้น คำว่า เกิดความ
เดือดร้อนแล้ว ได้แก่ ความเดือดร้อน
ที่เกิดจากราคะ เกิดจากโทสะ เกิดจาก
โมหะ.

เตสํ สนฺตปาปาณํ^๒ จานํ ทสฺเสติ ?

ท่านย่อมแสดง ที่ตั้งแห่งความ
เดือดร้อนเหล่านั้นไว้อย่างไร ?

โลโก สนฺตปาชาโตติ - ผสฺโส
ติวโร สุขเวทนีโย ทุกฺขเวทนีโย
อทุกฺขมสุขเวทนีโย.

คำว่า โลกเกิดความเดือดร้อน
แล้ว ได้แก่ ผัสสะ ๓ อย่าง คือ สุข-
เวทนียผัสสะ ๑ ทุกฺขเวทนียผัสสะ ๑
อทุกฺขมสุขเวทนียผัสสะ ๑.

ตตถ สุขเวทนีโย ผสฺโส ราก-
สนฺตปาไป, ทุกฺขเวทนีโย โทสสนฺตปาไป,
อทุกฺขมสุขเวทนีโย โมหสนฺตปาไป.

ในผัสสะ ๓ อย่างนั้น สุขเวทนีย-
ผัสสะ มีความเดือดร้อนเพราะราคะเป็น
ฐาน, ทุกฺขเวทนียผัสสะ มีความเดือดร้อน
เพราะโทสะเป็นฐาน, อทุกฺขมสุขเวทนีย-
ผัสสะ มีความเดือดร้อนเพราะโมหะ
เป็นฐาน.

^๑ ไป. เย นิ เกจิ สมณนา วา พุราหุมนนา วา ภเวณ ภวสฺส วิปฺปโมกฺขมาหํสฺ. สงฺกิลเสภาคีย์ อุปธิ
นิ ปฏิจฺจ ทุกฺขมิตํ สมฺโภติ, ยา ตา ปน ตณฺหา ปหีนฺนติ, ภวํ นาภินนฺตติ นิพฺเพธสฺส
นิพฺพตฺสส ภิกฺขุโน อญฺปาทาย ปุ่นพุกโว น โหติ. อุปัจจคคา สพฺพภวานิ ตาทิติ
อเสกขภาคีย์.

^๒ ไป. สุตตานํ.

ยถา จ ภควา อาห หตถกสฺส
 อาฬวกสฺส^๑ โคมคฺเค^๒ เยหิ คหปติ-
 วา คหปติปุตฺโต วา^๓ ราคเชหิ โทสเชหิ
 โมหเชหิ สนฺตาเปหิ ทุกฺขํ สฺปติ, เต
 มม สนฺตาปา น สนฺติ.^๔

โรคํ วทติ อตฺตโตติ เตหิ
 สนฺตาเปหิ สนฺตาปิโต ติวริํ วิปลฺลลํ
 ปฏฺิลภติ สญฺญาวิปลฺลลํ จิตฺตวิปลฺลลํ
 ทิฏฺฐิวิปลฺลลํ. ตตฺถ อสุภํ สุภนฺติ
 สญฺญาวิปลฺลลาไส. ทุกฺเข สุขนฺติ จิตฺต-
 วิปลฺลลาไส. อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ อนตฺตนิ
 อตฺตาติ ทิฏฺฐิวิปลฺลลาไส.

ยถา จิตฺตสฺส วิปลฺลลาไส สญฺญา-
 ทิฏฺฐิ เต ติวริฯ วิตกฺกา จิตฺตวิตกฺโก
 วิปลฺลลาไส สญฺญาวิตกฺโก วิปลฺลลาไส

ดังที่พระผู้มีพระภาค ตรัสแก่
 หัตถกราชกุมารชาวเมืองอาฬวี ณ ที่
 ไกล่ทางเดินแห่งโค โดยนัยเป็นต้นว่า ...
 บุตรหรือบุตรคหบดี ย่อมนอนเป็นทุกข์
 เพราะความเดือดร้อน ที่เกิดจากราคะ
 เกิดจากโทสะ เกิดจากโมหะ ... ความ
 เดือดร้อนเหล่านั้นของเราไม่มี.

คำว่า ย่อมกล่าวถึงโรคโดยความ
 เป็นตัวตน ได้แก่ ผู้เดือดร้อนเพราะ
 ความเดือดร้อนเหล่านั้น ย่อมกลับได้
 วิปลาส ๓ อย่าง คือ สัญญาวิปลาส ๑
 จิตตวิปลาส ๑ ทิฏฐิวิปลาส ๑. ใน
 วิปลาส ๓ อย่างนั้น ความเห็นในสิ่งที่
 ไม่งามว่างาม จัดเป็นสัญญาวิปลาส.
 ความเห็น ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
 จัดเป็นจิตตวิปลาส. ความเห็นในสิ่งที่ไม่
 เทียงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าตน
 จัดเป็นทิฏฐิวิปลาส.

เหมือนอย่างว่า วิปลาส สัญญา
 ทิฏฐิแห่งจิตเหล่านั้น เกี่ยวเนื่องด้วย
 วิตก ๓ ประการ คือ จิตตวิตกวิปลาส

^๑ ไป. ปจวมกสฺส วลาหกสฺส.

^๒ ม. อี. โคมคฺเค.

^๓ ไป. คหปติปุตฺต.

^๔ อัง.ติก. ๒๐/๔๗๔/๑๗๓.

ทิวฏฐิตกโก วิปลลาโสปี. ตตถ อวิชา
วิปลลาโสโคจราธิปเตยฺยภูมิ.^๑

ยถา หิ ตํ สญฺชานาติ, ยถา
วิชานาติ ยถา สญฺชานาติ จ, วิชานาติ
จ, ยถา ขนฺติ เจเตติ, อิมะ จตฺตาโร
วิปลลาสา สตฺตา เยหิ จตฺพุพฺพิธํ
อตฺตภาววตฺถุํ โรคมฺภูตํ คณฺทภฺภูตํ
อตฺตาติ วทฺนฺติ. โรคํ วทฺติ อตฺตโตติ
อโย อาวุฏฺโฏ.

เยน เยน หิ มนฺุณฺติ ตโต ตํ
โหติ อณฺุณฺตาติ สฺุณฺนฺติ มนฺุณฺติ น
ตถา โหติ. เอวํ สฺุณฺนฺติ นิจฺจํ อตฺตาติ
โส อณฺุณฺตา ภาวเมว สฺุณฺนํ อนาคตํ
ภวํ ปตฺถยติ, เตน วุจฺจติ ภาวราโคติ.
ภาวเมวาภินนฺุทฺติ ยํ อภินนฺุทฺติ, ตํ
ทฺุณฺนฺติ ปณฺุจกฺขนฺุณฺเต นิทฺุทฺติสฺยติ.

๑ สันญญาวิตกโกวิปลาส ๑ ทิวฏฐิตกโก-
วิปลาส ๑. ในกิลเลสเหล่านั้น อวิชา
จัดเป็นวิปลาส โจรและอธิปไตยภูมิ.

เหมือนอย่างว่า สิ่งที่อยู่พร้อม ๑ สิ่ง
ที่อยู่แจ้ง ๑ สิ่งที่อยู่พร้อม สิ่งที่อยู่แจ้ง ๑
สิ่งที่ชอบใจ สิ่งที่เกิด ๑ เหล่านี้จัดเป็น
วิปลาส ๔ อย่าง ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์
ทั้งหลายกล่าวถึงชั้นปัญจกที่ตั่งแห่ง
อตภาพ ๔ อย่าง ซึ่งเป็นดังโรค เป็นดัง
หัวฝีว่าตัวตน. คือ ย่อมกล่าวถึงโรคโดย
ความเป็นตัวตน นี้จัดเป็นอาวัฏฏหาระ.

คำว่า ก็เขาสำคัญโลก โดย
ประการใด ๆ ได้แก่ ชั้นปัญจกอันเป็น
วัตถุแห่งความสำคัญนั้น ย่อมเป็น
อย่างอื่น จากประการที่ตนสำคัญนั้น
คือ ย่อมไม่เป็นอย่างที่เขาสัญญาว่างาม
บุคคลผู้คิดอยู่ว่าสุขเป็นอย่างนี้ อตฺตา
เทียง ชื่อว่าย่อมปรารถนาภพโดย
ประการอื่น, คือ ปรารถนาภพอนาคตที่
มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
ผู้ยินดีในภพ. ด้วยคำว่า ย่อมผลิต
ผลิตภพนั่นเอง ท่านแสดงไขถึงชั้น
ปัญจกว่า สิ่งที่เขายินดียิ่งนั้นเป็นทุกข์.

^๑ ไป. ตตถ อวิชา วิปลลาโส โจรรา คติปเตยฺยภูมิ.

ยญจ ตปฺปจฺจยา โสกปริเทว-
ทุกฺขํ ตสฺส หิ ภาเวสฺสติ. เอตฺตาวตา
สงฺกิลฺโส โหติ.

ปหานตฺถํ โข ปน พุรฺหมจฺริยํ
วสฺสติ. ตินฺนํ สนฺตปาปํ ฌนฺทราค-
วินโย โหติ.

อุปฺธิ หิ ปฏฺิจจ ทุกฺขมิตฺถํ
ภวตีติ เย ภวเมวาทินนฺทนฺติ ยสฺส
ภาเวสฺสติ, ตํ ทุกฺขํ ตสฺส ทุกฺขสฺส
ปหานมาห. สพุพฺปาทานนฺกฺขยา^๑ ยํ
นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโวติ จตฺตาวโร
วิปลฺลลสา ยถา นิตฺถิฏฺฏจอุปาทานมาห.

ตสฺส ปจฺจโม วิปลฺลลาโส
กามุปาทานํ, ทุตฺติยํ ทิฏฺฏจฺปาทานํ, ตตฺติยํ
สึลฺพพฺตฺตฺปาทานํ, จตฺตตฺถํ อตฺตวาทฺ-
ปาทานํ, เตสํ โย ชโย นตฺถิ
ทุกฺขสฺส สมฺภโวติ^๒ อุปฺธินิทาน-
ทุกฺขสฺส นิโรธมาห.^๓

เพราะชั้นปัญจกโค เป็นปัจจัย
โสกะ ปริเทวะ ทุกฺขํ จักฺเจริญฺแก่
ชั้นปัญจกนํ. สํกิลฺลยํอมมีด้วยเหตุ
มีประมาณเท่านี้.

ก็แล เพื่อละให้ขาด เขาต้องอยู่
ประพฤติพรหมจรรยํ. การกำจัดชั้นท-
ราคะ แห่งความเร่าร้อน ๓ ประการ
ก็จะมีขึ้นได้.

ด้วยคำว่า ก็ทุกฺขํนี้ อาศฺยอุปฺธิ
เกิดขึ้น ท่านกล่าวถึงการละทุกฺขํ
สำหรับผู้ยินดีภพ และยังทุกฺขํให้เจริญ.
ด้วยคำว่า ความเกิดขึ้นแห่งทุกฺขํย่อม
ไม่มี เพราะความสิ้นอุปาทานทั้งปวง
ท่านกล่าวถึงอุปาทาน ที่แสดงไขไว้
เหมือนวิปลาส ๔.

อธิบายความของข้อนี้ มีดังต่อไปนี้
นี้ วิปลาสข้อที่ ๑ ได้แก่ กามุปาทาน
ข้อที่ ๒ ได้แก่ ทิฏฺฏจฺปาทาน ข้อที่ ๓
ได้แก่ สึลฺพพฺตฺตฺปาทาน ข้อที่ ๔ ได้แก่
อตฺตวาทฺปาทาน. ด้วยคำว่า ความสิ้น
ไปแห่งอุปาทานเหล่านั้น ก็คือไม่มี

^๑ ไป. สพุพฺโส อุปาทานญจ.

^๒ ไป. ... สมฺภโว.

^๓ ไป. อุปฺธิ นิทานนฺติ ทุกฺขนิโรธมาห.

เอวเมตฺ ยถาภูตํ สมุมาปฺปญฺญาเย^๑
ปฺปสฺสโต วิภาตฺตณฺหา น โหติ.

วิภวํ นานินฺนุทฺตํ ทสฺสณฺณมฺมี
มนฺนุเตตฺติ. สทฺทฺโส ตณฺนุทฺทขยํ
นิพฺพานนฺนุติ เทว วิมุตฺติโย กเถติ
ราควิราควญฺจ อวิชฺชาวิราควญฺจ.

ตสฺส ภิกฺขุโนติ อนุปาทิสฺเสส-
นิพฺพานธาคํ มนฺนุเตตฺติ.

อัย สุตฺตสฺส อตฺถนินฺนุทฺทโส.

๑๑๑. ตตฺถ กตฺโม วิจโย ?

ยสฺส ยตฺถ ปรีฟ้าเหติ ตสฺส
ปรีทฺยหนฺตสฺส โส ยถาภูตํ ปฺปสฺสตี น
นิพฺพิณฺนุทฺติ จ,^๒ อัย วิจโย จ ยุตฺติ จ.

ความทุกข์เกิดขึ้นอีกต่อไป ท่านกล่าว
ถึงทุกขนิโรธอันเนื่องมาจากอุปธิ.

เมื่อบุคคลเห็นชั้นบัญญัติตาม
เป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้อยู่
วิภาตฺตณฺหาย่อมไม่มี.

คำว่า ทั้งไม่เพลิดเพลिनวิภา-
ตฺตณฺหา ได้แก่ ท่านกล่าวถึงทสฺสณฺณมฺมี
คำว่า ... ความสิ้นตฺตณฺหา เป็นนิพพาน
ท่านกล่าวถึงวิมุตติ ๒ อย่าง คือ ราควิ-
ราควิมุตติ ๑ อวิชชาวิราควิมุตติ ๑.

ด้วยคำว่า ภิกฺขุโนติ ท่านกล่าวถึง
อนุปาทิสฺเสนิพฺพานธาคํ.

นี่เป็นการแสดงไขเนื้อความ แห่ง
พระสูตร.

๑๑๑. ในข้อนั้น วิจยหาระ
เป็นไฉน ?

คือ

เมื่อบุคคลเร้าร้อน ถูกแผดเผาให้
เร้าร้อน ย่อมไม่เห็นตามเป็นจริง และ
ย่อมไม่เบื่อหน่าย, นี้จัดเป็นวิจยหาระ
และยุตติหาระ.

^๑ ไป. อ. สมุมาปฺปญฺญาเย.

^๒ ไป. นตฺถิ นิพฺพิณฺนุทฺติ จ.

(ตตถ กตโม) ปทภูจําโน ?

(ในข้อนั้น) ปทภูฐานหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

ราคไซ ปริฟ้าโห สุชินุทริยสุส
โทมนสุสสินุทริยสุส จ ปทภูจําโน. โทสไซ
ปริฟ้าโห สุชินุทริยสุส โทมนสุสสินุทริยสุส
จ ปทภูจําโน. โมหไซ ปริฟ้าโห
อุเปกชินุทริยสุส โทมนสุสสินุทริยสุส จ
ปทภูจําโน.

ความร่ําร้อน ที่เกิดจากราคะ
เป็นปทภูฐานแห่งสุชินุทริย และโทมนัส-
สินุทริย. ความร่ําร้อนที่เกิดจากโทสสะ
เป็นปทภูฐานแห่งสุชินุทริย และโทมนัส-
สินุทริย. ความร่ําร้อนที่เกิดจากโมหะ
เป็นปทภูฐานแห่งอุเปกชินุทริย และ
โทมนัสสินุทริย.

ตตถ กตโม ลกฺขณโณ หารโ ?

ในข้อนั้น ลักขณหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ผสุสปรโต เวทนาปรโต สญญา-
ปรโตปี สงฺขารปรโตปี เยน เยน
มณฺณติ ยถิ สุภนินิมิตฺเตน ยถิ
สุขนินิมิตฺเตน ยถิ นิจฺจนินิมิตฺเตน ยถิ
อตฺตนินิมิตฺเตน อสุภ สฺภานฺติ มณฺณติ,
เอวํ สพฺพํ ราคเช ปริฟ้าเห วุตฺเต
จตฺตาโร ปริฟ้าหา วุตฺตา ภวนฺติ.
ราคไซ โทสไซ โมหไซ ทิกฺกฺกไซ จ.
ราคํ วทติ อตฺตโตติ. วทติ^๑ สพฺพานิ
ปณฺณรส ปทานิ อนิจฺจํ ทุกฺขณฺติ.^๒

บุคคลผู้มีผัสสะ เป็นเบื้องหน้า
มีเวทนาเป็นเบื้องหน้า มีสัญญาเป็น
เบื้องหน้า มีสังขารเป็นเบื้องหน้า ย่อม
สำคัญโดยเหตุใด ๆ คือ โดยสุภนินิมิต
สุขนินิมิต นิจจนินิมิต อตตนินิมิต เช่นสำคัญ
ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม, เมื่อกล่าวถึงความ
ร่ําร้อนที่เกิดจากราคะไว้แล้ว ก็ย่อมเป็น
อันกล่าวถึงความร่ําร้อน ๔ อย่างไว้
ทั้งหมด. คือ ความร่ําร้อนเกิดจากราคะ ๑
ความร่ําร้อนเกิดจากโทสสะ ๑

^๑ ไป. รากํ วทามิตติ อตฺตโตติ วทติ.

^๒ ไป. อธิ. ทุกฺขณฺติ ๗เปฯ.

ความเร้าร้อนเกิดจากโมหะ ๑ ความ
เร้าร้อนเกิดจากทิฏฐิ ๑, ได้แก่ ย่อมกล่าว
ถึงราคะโดยความเป็นตัวตน. ท่านกล่าว
๑๕ บททั้งหมดว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์.

ตตถ กตโม จตุพฺยุโห ?

ในข้อนั้น จตุพยุหาระ เป็นไฉน ?

คือ

อิธ สุตเต ภควโต โภ
อธิปฺปาโย? เย^๑ ปริฟ้าเหน น อิจฺฉนฺติ
เต ภวํ นาภินนฺทนฺติ. เย ภวํ
นาภินนฺทนฺติ, เต ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, อัย
อธิปฺปาโย.

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
ทรงมีพระประสงค์อย่างไร? ในพระสูตร
นี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีพระประสงค์
อย่างนี้ว่า เหล่าชนผู้ไม่ต้องการความ
เร้าร้อน ย่อมไม่ยินดีภพ. เหล่าชนผู้ไม่
ยินดีภพจักปรินิพพาน.

ตตถ กตโม อาวฺฏฺฏโห ?

ในข้อนั้น อาวฏฏหาระ เป็นไฉน ?

คือ

สงฺกิลเสสภาคิเยน ทุกฺขญฺจ
สมุทฺถญฺจ นิทฺทิสฺติ. นิพฺพเพธภาคิเยน
มคฺคญฺจ นิโรธญฺจ.

ท่านแสดงไขทุกขสังข และสมุทถสังข
โดยสังกิลเสสภาคิยสูตร, ท่านแสดงไข
นิโรธสังขและมคคสังข โดยนิพเพธภาคิย-
สูตร.

ตตถ กตมา วิภตฺติ ?

ในข้อนั้น วิภตติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

สนฺตาปฺชาโต โรคะชาโต โรคํ
วทฺติ อตฺตโต ตํ น เอกํเสน โหติ

บุคคลผู้เกิดความเร้าร้อน เกิดโรค
ย่อมกล่าวถึงโรคโดยความเป็นตน ข้อนั้น

๑. ไป. ฮ. เยน.

อมนสิการา สนฺตปาชาโต โข น จ
โรคํ อตฺตโต วทติ.

ไม่ได้มีโดยส่วนเดียว เพราะไม่ได้ใส่ใจ
บุคคลผู้เกิดความเร่าร้อน ย่อมไม่กล่าว
ถึงโรคโดยความเป็นตัวตน.

ตตฺถ กตโม ปริวตฺตโน ?

ในข้อนั้น ปริวัตตนหาระ เป็นไหน ?

คือ

ปกุขปฏิปกุขนิทฺสฺสนตฺถํ ฎีกิ
ปริวตฺตนาเย.

เพื่อแสดงไขถึงธรรมที่เป็นพวกและ
ที่เป็นข้าศึกจึงมีฎีกาแห่งปริวัตตนหาระ.

ตตฺถ กตโม เววจโน หาโร ?

ในข้อนั้น เววจนหาระ เป็นไหน ?

คือ

โรคญจ อตฺตโต วทติ สลฺลํ
อตฺตโต วทติ. ปณฺณรฺส ปทานิ
สพฺพานิ วตฺตพฺพานิ.

บุคคลย่อมกล่าวถึงโรคโดยความ
เป็นตัวตน ย่อมกล่าวถึงโรคเพียงดังลูก
ศรโดยความเป็นตัวตน. บัณฑิตพึงกล่าว
ถึงบท ๑๕ บทไว้ทั้งหมด.

ตตฺถ กตมา ปณฺณตฺติ ?

ในข้อนั้น ปัญญัติติหาระเป็นไหน ?

คือ

สนฺตปาชาโตติ โทมนสฺส
ปทญฺจานํ. สพฺเพ วจนปณฺณตฺติยา
ปณฺณเปติ. โรคํ วทติ อตฺตโตติ
วิปลฺลาเส^๑ สํกิเลสปณฺณตฺติยา
ปณฺณเปติ.

คำว่า เกิดความเดือดร้อนแล้ว
เป็นปทัฏฐานแห่งโทมนัส. ท่านบัญญัติ
ธรรมทั้งหมด โดยเป็นวจนบัญญัติ.
ด้วยคำว่า ย่อมกล่าวถึงโรคโดยความ
เป็นตัวตน ท่านบัญญัติวิปลาสโดยเป็น
สังกิเลสบัญญัติ.

^๑ ไป. โรคํ วทติ อตฺตโต วิปลฺลาโส.

ยํ นากินนุทติ, ตํ ทุกฺขนฺติ
วิปลลลสา นิกฺเขปปญฺจตฺติยา
ปญฺจตฺตา. เต เอกตสฺสตฺตา. โลกกา
มชฺฌเมณ เวมตฺตตฺตาย ปญฺจตฺตา.

ตตฺถ กตฺโม โอตฺรณเ ?

สนฺตปาชาโตติ ตีณิ อุกฺกสฺส-
มูลานิ, เต สงฺขารธา สงฺขารกฺขณฺธ-
ปริยาปนฺนา, ธาตุสุ ฐมฺมธฺตฺตา,
อายตเนสุ ฐมฺมายตฺนํ. อินฺทฺริเยสุ
อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยญฺจ ปทฺฐจฺานํ.

ตตฺถ กตฺโม โสธเ ?

สุทฺโธ สุตฺตสฺส อารมฺโภ.

ตตฺถ กตฺโม อธิฏฺฐาเน หาโร ?

ปริฬาโหติ เย สตฺตา โลกกา
เอกตฺตปญฺจตฺติยา ปญฺจตฺตา, เต
เอกตฺตสฺสตฺตา โลกกา มชฺฌเมณ เวมตฺตตฺตาย
ปญฺจตฺตา.

ด้วยคำว่า... ย่อมไม่เพลิดเพลिन
สิ่งใด ... สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ท่านบัญญัติ
วิปลาสโดยเป็นนิกเขปบัญญัติ. สัตว์โลก
ผู้มีได้กระทำการ ท่านบัญญัติไว้โดย
เวมัตตบัญญัติอย่างกลาง.

ในข้อนั้น โอตฺรณหาระ เป็นไฉน ?

คือ

คำว่า เกิดความเดือดร้อนแล้ว
ได้แก่ อุกฺกสมูล ๓, สังขารเหล่านั้น
นับเนื่องในสังขารขันธ. ในธาตุทั้งหลาย
จัดเป็นธัมมธตฺตา, ในอายตนะทั้งหลาย
จัดเป็นธัมมายตฺนะ ในอินทฺริยทั้งหลาย
มีอิตฺถินทฺริยและปุริสินทฺริยเป็นปทฺฐฐาน.

ในข้อนั้น โสธนหาระ เป็นไฉน ?

คือ

การเริ่มพระสูตร บริสุทฺธิแล้ว.

ในข้อนั้น อธิฏฐานหาระ เป็นไฉน ?

คือ

คำว่า ความเร่าร้อน ได้แก่ สัตว์-
โลกที่ท่านบัญญัติไว้โดยเอกตตบัญญัติ
ซึ่งยังไม่ได้ทำการ ท่านบัญญัติซ้ำไว้อีก
โดยเวมัตตบัญญัติอย่างกลาง.

ตตถ กตโม ปริกขารไร ?

ในข้อนั้น ปริกขารหาระ เป็นไฉน ?

คือ

สนุตาปชาโตติ อโยนิโส มนสิ-
กาโร เหตุ, วิปลุลาสญจ ปจฺจโย.
ตตถ ทวีหิ ธมฺเมหิ อตฺตา อภินิวิฏฺฐา
จิตฺตญจ เจตสิกญจ ธมฺเม อุกฺขานิ
ตสฺส วิปริเตน ปรามสโต.

คำว่า เกิดความเดือดร้อนแล้ว
ได้แก่ มีอโยนิโสมนสิการเป็นเหตุ. มี
วิปลาสเป็นปัจจัย. ในข้อนั้น อตฺตาที่
ตั้งมั่นแล้วโดยธรรมทั้ง ๒ คือ จิตและ
เจตสิกย่อมมีแก่ผู้ลุ่มลุ่ม ธรรมทั้ง ๒
อย่างผิด ๆ.

อปโร ปริยาโย. เจตสิกเกหิ ธมฺเมหิ
อตฺตสญฺญํ อนตฺตสญฺญํ^๑ สมฺคฺฆมาเตติ.

ปริยายอื่นอีก. บุคคลย่อมถอน
อตฺตสญฺญา อนตฺตสญฺญาได้ด้วยเจตสิก
ธรรมทั้งหลาย.

อปโร ปริยาโย. อนิจฺจสญฺญา
เจตสิกเกสฺส ธมฺเมสฺส, น ตฺ อตฺตสญฺญา.
อิทํ วุจฺจติ จิตฺตญฺติ วา มโนติ วา
วิญฺญาณญฺติ วา อิทํ ทีฆรตฺตํ
อพฺภุคฺคตํ เอตํ มม, เอโสทมสมฺมิ,
เอโส เม อตฺตาติ.

ปริยายอื่นอีก. ในเจตสิกธรรม
ทั้งหลายมีอนิจจสญฺญา แต่ไม่มีอตฺต-
สญฺญา, ธรรมธาตุที่ท่านเรียกว่า จิตบ้าง
มโนบ้าง วิญฺญาณบ้าง นี้พุ่งไปแล้ว
สิ้นกาลนานว่า นั่นของเรา, เราเป็นนั่น,
นั่นเป็นอตฺตาของเรา.

ตตถ เจตสิกา ธมฺมานุสฺสนา
เอสาปิ ธมฺมสญฺญา. ตสฺส โภ เหตุ,
โภ ปจฺจโย? อหํกาโร เหตุ, มหมํกาโร
ปจฺจโย.

ในข้อนั้น การตามเห็นธรรมทางจิต
นี้ เป็นธมฺมสญฺญา. ธมฺมสญฺญานั้น
มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นปัจจัย? มี
อหังการเป็นเหตุ, มีมมังการเป็นปัจจัย.

^๑ ไป. อตฺตสญฺญา อนตฺตสญฺญา.

ตตถ กตโม สมารโปโน ?

อัย โลกิ สนตปาชาไตติ
อกุสลัม มนุเตติ วิญญานัม นามรูปสสุ
ปัจจุโย ยาว ชรามรณนุติ, อัย
สมารโปโน.

๑๑๒. เอวเมตัม ยถาภูตัม
สมมุปปญญาเย ปสสุไต อกุสลมุลลา
ปหียตี^๑ ตตถ อวิชชานิโรโร อวิชชานิ
โรธา ยาว ชรามรณนิโรโร, อัย
สมารโปโน.

จตุตทาโร ปุคฺคลา อณุสไตคามิ
ปฏิสไตคามิ จิตตโต, ตินฺนุณ
ปารุคโต ถเล ตินฺนุจติ พุราหมณฺเณติ.^๒

ตตถ โย อณุสไตคามิ อัย กาม
เสวติ. ปาปญฺจ กมุมฺ กโรติ ยาว
กาม ปฏิเสวติ. อิทํ โลกิ อกุสลมุลลํ,
ไสเยว ตณฺหาสไตเทหิ กามะหิ วุญฺหติ
อณุสไตคามิตี วุจฺจติ.

ในข้อนั้น สมารโปนหาระเป็นไฉน ?

คือ

ด้วยคำว่า โลกนี้เกิดความ
เดือดร้อนแล้ว ท่านกล่าวถึงวิญญาน
ฝ่ายอกุศลไว้ว่า วิญญานเป็นปัจจัย
แห่งนามรูป ไปจนถึงชราและมรณะ ... นี้
จัดเป็นสมารโปนหาระ.

๑๑๒. เมื่อบุคคลเห็นชั้นธปัญญา
นี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบ
อย่างนี้อยู่ เขาย่อมละอกุศลมูลได้, ใน
ข้อนั้น อวิชชาดับไปจนถึงเพราะอวิชชา
ดับ, ชราและมรณะจึงดับ, นี้จัดเป็น
สมารโปนหาระ.

บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคลผู้ไป
ตามกระแส ๑ บุคคลผู้ไปทวนกระแส ๑
บุคคลผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว ๑ บุคคลผู้เป็น
พราหมณ์ข้ามถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก ๑.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้ไป
ตามกระแสนี้ยังเสพกาม คือ เขายังทำ
บาปกรรม ไปจนถึงยังเสพกาม, นี้จัดเป็น
โลกอกุศลมูล, บุคคลผู้ถูกกระแสแห่ง
ตัณหา คือ ถูกกามพัดไป ท่านเรียกว่า
ผู้ไปตามกระแส.

^๑ โป. ปสฺสตี อกุสลมุลลัน ปหานัน.

^๒ อญฺ.จตุกก. ๒๑/๕/๖.

โย ปุคฺคโล ตาหิ คมิโต
ตปฺปจฺจยา ตสฺส เหตุ อกุสลกมฺมํ
กโรติ กาเยน จ วาจา ย จ, อัย
วุจฺจติ ปาปกมฺมํ กโรตีติ.

ตสฺส ตีณิ โสตานิ สกฺกายทิกฺขุ
วิจิกิจฺจา สิลฺพพตฺตปฺรามาสฺ. อิมฺหิ
ตีหิ โสเตหิ ติวิธธาคฺคํ อปฺปชฺชติ
กามธาคฺคํ รูปธาคฺคํ อรูปธาคฺคํ. เตน
ปฏฺธิกฺขณ โย กามे น ปฏฺธิเสวติ. โย
สิลฺวตํ น ปฺรามสฺติ. โย สกฺกายทิกฺขุ
ปหานาย กามेषุ ยถาภูตํ อาทีนํ
ปสฺสตี. येन จ เต ธมฺเม ปฏฺธิเสวติ,
ยญฺจ ตปฺปจฺจยา ติกฺขุติ พฺราหฺมณฺเณติ
อรรหํ กิร.

ตตฺถ อรรหํ ตสฺส ปารํคโต โหติ.
ปารํคตสฺส ฤเล ติกฺขุติ โสปาทีเสสา
นิพฺพานธาคฺค.

อนฺุโสตคามินิตี ทสฺสนปฺปหา-
ตพฺพานํ สํโยชนานํ อปฺปหานมาห.

บุคคล ผู้ไปตามกามเหล่านั้น
เพราะกามนั้นเป็นปัจจัย เพราะกามนั้น
เป็นเหตุ เขาจึงยังทำอกุศลกรรมด้วยกาย
และด้วยวาจา, นี่ท่านเรียกว่า ผู้ทำ
บาปกรรม.

สำหรับเขาผู้นั้น มีกิเลสเพียงดัง
กระแส ๓ อย่าง คือ สักกายทิกฺขุ ๑
วิจิกิจฺจา ๑ สิลฺพพตฺตปฺรามาส ๑. เพราะ
กิเลสเพียงดังกระแสทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้
เขาจึงต้องเกิดในธาคฺค ๓ อย่าง คือ
กามธาคฺค ๑ รูปธาคฺค ๑ อรูปธาคฺค ๑.
ตามปฏิบັกขณัยนั้น ผู้ไม่เสพกาม ๑, ผู้ไม่
ลูปคล้ำศีลวัตร ๑, ผู้เห็นโทษในกาม
ทั้งหลายตามความเป็นจริง เพื่อละ
สักกายทิกฺขุ ๑, ผู้เป็นพฺราหฺมณฺ์ดำรงอยู่
เพราะไม่เสพธรรมเหล่านั้นเป็นปัจจัย ๑
ได้ยินว่า (ท่านเหล่านี้) เป็นพระอรหันต์.

ในข้อนั้น พระอรหันต์จัดเป็นผู้ถึงฝั่ง
แห่งกิเลส เป็นพระอรหันต์ผู้สุปาทีเสส-
นิพฺพานธาคฺค ดำรงอยู่บนบกแห่งฝั่งที่
ตนถึงแล้ว.

ด้วยคำว่า บุคคลผู้ไปตามกระแส
ท่านกล่าวถึงการละไม่ได้ ซึ่งสังโยชน
ทั้งหลายที่พึงละได้ด้วยทสฺสนะ.

ปฏิเสตคามินิ ๑๑๑ ฏีกุเจ-
 กุญจานนุจ ๑๑๑ กิเลสานิ ๑๑๑ ปหานมาห,
 จิตตเตน ๑๑๑ ปญจนุ ๑๑๑ โอรุฎากิยานิ
 สัโยชนานิ ๑๑๑ ปหานมาห.

ตตถ ๑๑๑ อณุเสตคามินา ๑๑๑ มคค-
 มุฬุหมาห.^๑ ๑๑๑ ปฏิเสตคามินา ๑๑๑ จิตตเตน
 ๑๑๑ มคคธิรมาห.^๒ ๑๑๑ ปารุงคเตน ๑๑๑ สากา
 อเสกขา ๑๑๑ สุมมาสมุฬุทฐา ๑๑๑ วุตตะตา.
 ๑๑๑ อณุเสตคามินา ๑๑๑ สกุกายสมุฬุทฐคามินิ
 ๑๑๑ ปฏิปทมาห. ๑๑๑ ปฏิเสตคามินา ๑๑๑ จิตตเตน
 ๑๑๑ สกุกายนิโรธคามินิ ๑๑๑ ปฏิปทมาห. ๑๑๑ ปารุง-
 คเตน ๑๑๑ ทส ๑๑๑ อเสกขา ๑๑๑ อรหนุตา ๑๑๑ ฐมา
 ๑๑๑ วุตตะตา. ๑๑๑ อัย ๑๑๑ สุตตตถุ.

ด้วยคำว้า บุคคลผู้ไปทวน
 กระแส ท่านกล่าวถึงการละได้ซึ่งกิเลส
 ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในที่เดียวกัน อันท่าน
 เห็นแล้วในผล, ได้แก่ กล่าวถึงการละ
 ได้ซึ่งโอรุฎากิยสังโยชนิ ๕ โดยบุคคล
 ผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว.

ในข้อนั้น ท่านกล่าวถึงการหลง
 มรรค โดยบุคคลผู้ไปตามกระแส, ท่าน
 กล่าวถึงความฉลาดในมรรค โดยบุคคล
 ผู้ไปทวนกระแส, และโดยบุคคลผู้มีตน
 ตั้งอยู่แล้ว ท่านกล่าวถึงพระอเสกขสาก
 ทั้งหลาย และพระสัมมาสัมฬุทฐเจ้า
 ทั้งหลาย โดยบุคคลผู้ถึงฝั่ง. กล่าวถึง
 สักกายสมุฬุทฐคามินิปฏิบัติ โดยบุคคล
 ผู้ไปตามกระแส. กล่าวถึงสักกายนิโรธ-
 คามินิปฏิบัติโดยบุคคลผู้ไปทวนกระแส.
 และโดยบุคคลผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว. กล่าวถึง
 อเสกขอรหันตธรรม ๑๐ ประการ โดย
 บุคคลผู้ถึงฝั่ง. นี้จัดเป็นอรรถแห่ง
 พระสูตร.

๑ ไป. มคคฐปิมาห.

๒ ไป. มคคธิติมาห.

๑๑๓. ตตถ กตมา เทสณา ?

อิมสมิ หิ สุตเต จตุตาริ
อริยสัจจานิ เทสิตานิ. เตธาทุกโลกุ-
สมตีกุมนนญจ.

ตตถ กตโม วิจโย హาโร ?

โย กามะ ปฏิสเวติ ปาปกมม^๑
กเรยยาติ. โย จ กามะ น ปฏิสเวติ
โส ปาปกมม^๑ น กเรยยาติ โย จ
อิมะหิ ทวีหิ ภูมิหิ อุตฺติณฺเณ
ปารุงฺคโตติ ยา วิมฺสา, อยฺ วิจโย.

(ตตถ กตโม) ยุตฺติ ?

ยุชฺชติ สุตฺเตสุ, นายุชฺชตีติ ยา
วิมฺสาย, อยฺ ยุตฺติ.

๑๑๓. ในข้อนั้น เทสนาหาระ
เป็นไฉน ?

คือ

ก็ในพระสูตรนี้ ท่านแสดงถึงอริยสัจ
๔ และแสดงถึงการก้าวล่วงโลกธาตุ ๓.

ในข้อนั้น วิจยหาระ เป็นไฉน ?

คือ

ปัญญา เครื่องพิจารณาเห็นว่า
ผู้เสพกามพึงกระทำบาปกรรม ๑, ผู้ไม่
เสพกามไม่พึงกระทำบาปกรรม ๑, ผู้ข้าม
พ้นจากภูมิทั้ง ๒ อย่างนี้แล้ว จัดเป็น
ผู้ถึงฝั่ง ๑, นี้จัดเป็นวิจยหาระ.

(ในข้อนั้น) ยุตฺติหาระ (เป็นไฉน) ?

คือ

ย่อมควร ในพระสูตรทั้งหลาย.
คำว่า ไม่สมควร ได้แก่ ... แก่ปัญญา
เครื่องพิจารณา, นี้จัดเป็นยุตฺติหาระ.

๑. ไป. ปาป.

(ตตถ กตโม) ปทภูจนาโน ?

(ในข้อนั้น) ปทภูฐานหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

อนุโสิตคามินา สตุตุนัน สโย-
ชนานัน ปทภูจนาโน. อกุสลสุส กิริยา
อกุสลสุส มุลานัน ปทภูจนาโน. ปฏิสโต-
คามินา ยถาภูตถาณทสุสนสุส
ปทภูจนาโน. จิตตเตน อสหาริยาย
ปทภูจนาโน. ปารุงคโตติ กทาจิ ภูมिया
ปทภูจนาโน.

(คำว่า ปทภูฐาน) เป็นปทภูฐาน
แห่งสังโยชนัน ๗ โดยบุคคลผู้ไปตาม
กระแส. การไม่ทำอกุศลเป็นปทภูฐาน
แห่งอกุศลมูลทั้งหลาย. เป็นปทภูฐาน
แห่งการเห็นตามความเป็นจริง โดย
บุคคลผู้ไปทวนกระแส. เป็นปทภูฐาน
แห่งอสังหาริยะ (สิ่งที่ไม่อาจทำลายได้)
โดยบุคคลผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว. คำว่า ผู้ถึง
ฝั่ง เป็นปทภูฐานแห่งภูมิธรรมได้ในกาล
บางคราว.

ตตถ กตโม ลกฺขโณ หารโ ?

ในข้อนั้น ลกฺขณหาระ เป็นโชน ?

คือ

โย อนุโสิต คจฺจติ ตณฺหา-
วเสน, สพุเพสมฺปิ กิเลสานัน วเสน
คจฺจติ. โย ปฏิสโต วายมติ, ตณฺหา
สพุเพสมฺปิ โส^๑ กิเลสานัน วายมติ
ปฏิสโต. โย อตฺตนา จิตฺ, กาเยนปิ
โส จิตฺ วาจาจิตฺเตนปิ โส จิตฺ, อัย
ลกฺขโณ หารโ.

บุคคลผู้ไปตามกระแส ได้แก่ ผู้ไป
ตามอำนาจตัณหา และอำนาจกิเลส
ทั้งปวง. ผู้พยายามทวนกระแส ได้แก่
ผู้พยายามทวนกระแสแห่งตัณหา และ
กระแสแห่งกิเลสทั้งปวง. ผู้ดำรงอยู่แล้ว
ด้วยตน ได้แก่ ผู้ดำรงอยู่แล้ว ด้วยกาย
บ้าง ด้วยวาจาและจิตบ้าง, นี้จัดเป็น
ลกฺขณหาระ.

^๑ โย. ตณฺหาญํ สพุทโส.

ตตถ กตโม จตฺพยุโห ?

ในข้อนั้น จตฺพยุหาระ เป็นไฉน ?

คือ

อิธ สุตฺเต ภควโต โภ
อธิปฺปาโย ? เย อฺนุโสตคามินิยา
ปฺปฏิปทา ย นาทิมิสฺสนฺติ, เต ปฺปฏิโสต้
วามิสฺสนฺตึติ ยาว กทาจิ ภูมึยฺ, อยฺ
อธิปฺปาโย.

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
ทรงมีพระประสงค์อย่างไร ? ในพระสูตร
นี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีพระประสงค์
อย่างนี้ว่า เหล่าชนผู้ไม่ยินดีด้วยอฺนุโสต-
คามินิปฏิบัติ จักพยายามทวนกระแส
ไปจนถึงว่า ... ในภูมิธรรมในกาล
บางคราว.

(ตตถ กตโม) อวภูฏา ?

(ในข้อนั้น) อวภูฏาหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

อิธ สุตฺเต จตฺตาริ อริยสจฺจานึ^๑
เทสิตานึ.

พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงอริยสัจ
๔ ไว้ในพระสูตรนี้.

ตตถ กตโม วิภตฺติ หาระ ?

ในข้อนั้น วิภตฺติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

โย กามะ ปฺปฏิเสวตี ปาปญฺจ กมฺมํ
กโรตี. โส อฺนุโสตคามึติ น เอกํเสน
โสตาปนฺโนปิ กามะ ปฺปฏิเสวตี, ตํ
ภาคิยญฺจ ปาปกมฺมํ กโรตี. กิณฺจปิ
เสกฺโขปิ กเรยฺย ปาปิ ยถา สุตฺเต

ผู้เสพกามและผู้ยังทำบาปกรรมนั้น
จัดเป็นผู้ไปตามกระแส ดังนั้น แม้พระ
โสดาบัน จึงไม่ใช่จะเสพกามโดยส่วน
เดียว, เพราะท่านยังทำบาปกรรมที่มี
ส่วนแห่งกามนั้นอยู่. พระเสกขบุคคล

^๑ โป. สุตฺตานึ.

นิททิฏฐิโ จ โส อนุโสิตคามิ. อิทํ
วิภชชพยากรณียํ.

น จ กามะ ปฏิเสวติ น จ
ปาปกมมํ กโรติ ปฏิโสิตคามิ น จ
เอกังเสน สพเพ พาทิริโก กามะสุ^๑
วิตราโค น จ กามะ ปฏิเสวติ, เต
น จ ปาปกมมํ กโรติ อนุโสิตคามิ
ปฏิโสิตคามิ. อयํ วิภตฺติ.

ตตถ กตโม ปริวตฺตโน หาโร?

นิททิฏฐิโ ปฏิปกฺโข.

(ตตถ กตโม) เววจโน?

กามะสุ วตฺตูกามาปี กิละสกามาปี
รูปสทฺทคนุธรรสผสุสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
กรไปริสญจ ปิริคฺคหา.

ถึงจะทำบาปกรรม ดังที่แสดงไขไว้ใน
พระสูตรแม้ก็จริง ถึงกระนั้น ท่านก็ไม่ใช่
ผู้ไปตามกระแส. นี้จัดเป็นวิภชชพยา-
กรณียะ.

ผู้ไม่เสพกามและผู้ไม่ทำบาปกรรม
จัดเป็นผู้ไปทวนกระแส แต่ไม่ใช่ทั้งหมด
เพราะบุคคลผู้มีในภายนอก ปราศจาก
ความกำหนัดในกาม ก็ไม่เสพกาม,
เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้ทำบาปกรรมจึง
เป็นได้ทั้งผู้ไปตามกระแส และผู้ไป
ทวนกระแส. นี้จัดเป็นวิภตฺติหาระ.

ในข้อนั้น ปริวตฺตนหาระ เป็นไฉน?

คือ

ท่านแสดงไข ธรรมที่เป็นปฏิปักษ
ไว้แล้ว.

(ในข้อนั้น) เววจนหาระ (เป็น
ไฉน)?

คือ

บรรดากามทั้งหลาย วัตถุกามก็ดี
กิละสกามาก็ดี ย่อมเป็นอันท่านประมวล
ถึงรูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ บุตร ภรรยา
ทาส กรรมกรและคนรับใช้.

^๑ ไป. อ. พาทริกามะสุ.

(ตตถ กตมา) ปณฺณตฺติ ?

(ในข้อนั้น) ปัญญุตติหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

สพฺเพ ปุณฺณชฺชา เอกตฺตาย
ปณฺณตฺตา. **อนุสเตคามิติ** กิเลส-
สมุททาจารปณฺณตฺติยา ปณฺณตฺตา. เย
ปน เสกฺขา ปุคฺคลา, เต นิพฺพาน-
ปณฺณตฺติยา^๑ ปณฺณตฺตา. เย ปน
อนาคามี, เต อสฺหาริยปณฺณตฺติยา
ปณฺณตฺตา, อยํ ปณฺณตฺติ.

ท่านบัญญัติปุณฺณชฺชาทั้งหมดไว้ โดย
เอกตตบัญญัติ. ด้วยคำว่า บุคคลผู้ไป
ตามกระแส ท่านบัญญัติไว้ โดยการ
บัญญัติถึงการฟุ้งขึ้นแห่งกิเลส. บุคคล
ผู้เป็นพระเสกขะท่านบัญญัติไว้ โดย
นิพพานบัญญัติ. บุคคลผู้เป็นอนาคามี
ท่านบัญญัติไว้ โดยอสังหาริยบัญญัติ,
นี้จัดเป็นบัญญัติหาระ.

(ตตถ กตโม) โอตฺรณเ ?

(ในข้อนั้น) โอตฺรณหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

โย อนุสเตคามิ, โส ทุกฺขํ. เย
ตสฺส ธมฺมา, เต ทุกฺขสฺส สมุทโย. ยํ
รูปิ, อยํ รูปกฺขนุโร, เอวํ ปณฺจปี
ชนฺธา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, เต กิเลสา
สงฺขารกฺขนุธปริยาปนฺนา ธมฺมายตนิ
ธมฺมธาทู อินฺทฺริเยสุ จ ปณฺณตฺตา.

บุคคลผู้ไปตามกระแสน้อมประสพ
ทุกข์, ธรรมของผู้นั้นจัดเป็นทุกขสมุทัย,
รูปนี้ ได้แก่ รูปขันธ์. ขันธ์ ๕ เป็น
ปฏิจจสมุปฺปาทธรรม ด้วยประการฉะนี้.
กิเลสเหล่านั้น นับเนื่องในสังขารขันธ์
เป็นธัมมายตนะ เป็นธัมมธาทู ท่าน
บัญญัติไว้แล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย.

^๑ ม. นิฏฺฐานปณฺณตฺติยา.

(ตตถ กตโม) โสธโน ?

เขนารมณาน อิทํ สุตตํ เทสิตํ,
โส อารมโณ สพุโพ สพุโธ.

(ตตถ กตโม) อธิฏฐาโน ?

ปฏิสิตคามินา สพุเพ โสตาปนฺนา
เอกตฺเตน วา นิทฺธิฏฐา รากานุสย-
ปฏิสิตคามิโน เสกฺขาว อคฺโค^๑ จ
เสกฺโข จ ปุคฺโคโล จิตตฺโตติ. วิตฺราโค
เอกตฺตาย ปณฺณตฺโต.

ปารงฺคโตติ สพุเพ อรหนฺโต
สพุเพ ปจฺเจกพุทฺธา สมฺมาสมพุทฺธา
จ เอกตฺตาย ปณฺณตฺตา.

(ในข้อนั้น) โสธนหาระ (เป็น
โธน) ?

คือ

ความเริ่ม ที่เป็นเหตุให้แสดง
พระสูตรนี้ทั้งหมดบริสุทธิแล้ว.

(ในข้อนั้น) อธิฏฐานหาระ (เป็น
โธน) ?

คือ

ท่านแสดงไขพระโสดาบันทั้งหมด
ไว้โดยบุคคลผู้ไปทวนกระแส อนึ่ง ท่าน
แสดงไขเสกขบุคคลผู้ไปทวนกระแส แห่ง
รากานุสสัย ได้แก่ เสกขบุคคลผู้มีตนตั้ง
อยู่แล้ว ผู้เลิศโดยความเป็นอันเดียวกัน.
บุคคลผู้ปราศจากราคะ ท่านบัญญัติไว้
โดยเป็นเอกัตตบัญญัติ.

คำว่า ผู้ถึงฝั่ง ได้แก่ พระอรหันต์
ทั้งหมด พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดและ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่าน
บัญญัติไว้โดยเป็นเอกัตตบัญญัติ.

^๑ โป. มคฺโค.

(ตตถ กตโม) ปริกฺขาโร ?

(ในข้อนั้น) ปริกฺขาหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

อนุสไตคามิโน ปาปมิตฺตา ปจฺจโย^๑
กามปริยฺญจานํ เหตุ. ปฏิสไตคามิโน
เทว เหตุ เทว ปจฺจยา จ ยาว
สมฺมาทิฏฺฐิยา. อุปฺปาทาย, จิตฺตฺส^๒
ปฏิลทฺธมคฺโค เหตุ. อารมฺโห ปจฺจโย
กายิโก เจตสิกฺสฺส โภจฺจาไส จ.

สำหรับบุคคล ผู้ไปตามกระแส
มีความเป็นผู้มีบาปมิตรเป็นปัจจัย มี
กามปริยฺญฐานเป็นเหตุ. สำหรับบุคคลผู้
ไปทวนกระแส มีเหตุ ๒ อย่าง มีปัจจัย ๒
อย่าง ไปจนถึง ... เพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
สมฺมาทิฏฺฐิ สำหรับผู้ดำรงอยู่แล้ว มีการ
กลับได้มรรคเป็นเหตุ มีการปรารภที่
เป็นไปทางกาย และที่เป็นส่วนเจตสิก
เป็นปัจจัย.

(ตตถ กตโม) สมารโปนโน ?

(ในข้อนั้น) สมารโปนหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

วิภตฺติ อิทํ สุตฺตํ. นตฺถิ
สมารโปนาย ภูมิ.

พระสูตรนี้เป็นวิภตฺติหาระ. ไม่มีภูมิ
แห่งสมารโปนหาระ.

๑๑๔. ปญฺจานิสังสา โสตานุคฺตานิ
ธมฺมานิ^๓ ยาว ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธานํ
สุตฺตํ วิตุถาเรน กาทพฺพํ. ยฺยชฺโต

๑๑๔. บัณฑิตพึงกระทำพระสูตร
ให้พิสดาร ตั้งแต่คำว่าอานิสงส์ ๕
ประการแห่งธรรมทั้งหลาย ที่บุคคลพึง

^๑ โป. ปาปมิตฺตปจฺจโย.

^๒ โป. อุปายทิฏฺฐิ, ตสฺส.

^๓ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๙๑/๒๕๑.

ขมฺภวนฺตสฺส วายมโต คิลานมรณ-
กาลเ ทเวฏฺโต ปจฺเจกโพธิ ปาปุณฺนาติ.

โสตานุคฺตาติ สทฺถมฺมสฺสวเนน
กตํ โหติ. น จ อธิปญฺญาธมฺม-
วิปสฺสนาย ตสฺส จิตฺตํ ตลิตํ โหติ,
น จ อนิพฺพิทฺตตฺตํ.

อิทํ จ สุตฺตํ ปญฺจณฺเ ปุคฺคลานํ
เทสิตํ, สทฺธานุสฺสาริโน มุทินุทฺริยสฺส
ติกุขินุทฺริยสฺส จ ธมฺมานุสฺสาริโน
ติกุขินุทฺริยสฺส มุทินุทฺริยสฺส จ.

โย ปน โมหจฺริโต ปุคฺคโล น
สกุโกติ ยฺยุชิตฺตุํ สมฺภูตํ วายมิตฺตุํ
ยถาภูตํ ยถาสมาธิกา วิมุตฺติ ตํ ขณฺ
ตํ ลยํ ตํ มุหุตฺตํ ผลํ ทสฺเสติ. สาธุ
ปริหายติ ปโร ตํ ทฺยุหติ, โน ตู
สุขอวิปากิณี ภวติ. ตสฺส ทิฏฺฐเจยฺเว
จ ธมฺเม อุปฺปชฺชขอปฺราปริยเวทนียํ.

ตตฺถ โย ปุคฺคโล ธมฺมานุสฺสาริ.
ตสฺส ยทิ โสตานุคฺตา ธมฺมา

เนือง ๆ ไปจนถึงว่า ... แทนตลอดด้วยดี
ด้วยทิวฐิ คือ เขาเมื่อประกอบ สืบต่อ
พยายาม ... คราวเจ็บป่วย ... คราว
ใกล้ตาย ... เป็นเทวดาได้บรรลุปัจเจกโพธิ.

คำว่า (ธรรมทั้งหลาย)ที่บุคคล
ฟังเนือง ๆ ได้แก่ กระทำด้วยการฟัง
พระสัทธรรม. เพราะการเห็นแจ้งธรรม
ด้วยอธิปัญญา จิตของเขายอมไม่สะดุ้ง
และไม่เป็นไปต่อเนือง.

ความจริง พระสูตรนี้ ท่านแสดง
แก่บุคคล ๕ จำพวก ผู้เป็นสัทธานุสสารี
ทั้งที่มีอินทรีย์อ่อน มีอินทรีย์แก่กล้า
ผู้เป็นธัมมานุสสารีทั้งที่มีอินทรีย์แก่กล้า
มีอินทรีย์อ่อน.

ก็บุคคลผู้เป็นโมหจริต ย่อมไม่อาจ
เพื่อจะประกอบ สืบต่อ พยายาม, ความ
หลุดพ้นตามความเป็นจริง ที่หนักไปทาง
สมาธิยอมแสดงผลในขณะนั้น เวลานั้น
ครั้นนั้น. ความสำเร็จยอมเสื่อมไป ธรรม
อย่างอื่นยอมบีบคั้นเขา, ก็ความหลุดพ้น
นั้นยังไม่มีผลเป็นความสุข. กรรมของเขา
เป็นอุปฺราปริยเวทนียกรรมที่จะเกิดขึ้นใน
ทิวฐิธรรมเท่านั้น.

ในบุคคล ๒ จำพวกนั้น สำหรับ
บุคคลผู้ธัมมานุสสารี หากเขาฟังธรรม

โหนดิ. โส ญฺชชฺชุตฺต ปาปฺพณาติ. โย
ธมฺมานุสสารี มุทฺธินุทฺธิโย, โส คิลานิ
ปาปฺพณาติ. โย สทฺธานุสสารี ติกฺขินุทฺธิโย,
โส มรณกาลสมเย ปาปฺพณาติ. โย
มุทฺธินุทฺธิโย, โส เทวภูโต ปาปฺพณาติ.
ยทา เทวภูโต น ปาปฺพณาติ, น โส
เตเนว ธมฺมราเคน ตาย ธมฺมนนุทฺธิยา
ปัจเจกโพธิ ปาปฺพณาติ.

โย โสตานุคเตสฺส ญฺชชฺชุตฺติ สมฺภูติ
วายมตี, โส ปุพฺพปาปนฺเนน วิเสสํ
สญฺชานาติ, สญฺชานนุโต ปาปฺพณาติ.

สเจ ปน คิลานสฺส มนสิกาโร
โหตี, ตตฺถ ญฺชชฺชุตฺต ปาปฺพณาติ.

สเจ ปนสฺส มรณกาลे สํวิคฺโค
โหตี, ตตฺถ ญฺชชฺชุตฺต ปาปฺพณาติ. สเจ
ปน น กตฺถจि^๑ สํเวโค โหตี, ตสฺส
เทวภูตสฺส สุขินิ ธมฺมภูตา ปาทา.
เอวํ อวิลปตี, โส เอวํ ชานาติ อัย
โส ธมฺมวินโย ยตฺถ^๒ มยํ ปุพฺเพ
มนุสฺสภูตา พุรฺหมจฺจริยํ จริมาหตี.

เนื่อง ๆ เขาตามประกอบอยู่ก็จะบรรลุได้,
ธัมมานุสสารีบุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อน คราว
เจ็บป่วยจึงจะบรรลุได้. สัทธานุสสารีบุคคล
ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ในคราวใกล้ตาย จึงจะ
บรรลุได้. สัทธานุสสารีบุคคลผู้มีอินทรีย์
อ่อน เป็นเทวดาจึงจะบรรลุได้. ถ้าใน
คราวที่เป็นเทวดายังไม่ได้บรรลุ, เขาก็จะ
ไม่ได้บรรลุปัจเจกโพธิ เพราะความใคร่
ในธรรมนั้น เพราะความยินดีในธรรมนั้น.

ผู้ประกอบ สืบต่อ พยายามใน
ธรรมที่พึงเนื่อง ๆ ย่อมจำคุณวิเศษได้
ตามที่บรรลุแต่ต้น, เมื่อจำได้ก็ย่อมบรรลุ.

หากคราวเจ็บป่วย เขามีการใส่ใจ,
เมื่อตามประกอบในขั้นนั้น ก็จะได้รับผล.

ก็ถ้าในคราวใกล้ตาย เขาได้ความ
สังเวช เมื่อตามประกอบในขั้นนั้น ก็
บรรลุได้. แต่หากเขาไม่ได้ความสังเวช
ในอะไรเลย, สำหรับเขาผู้เป็นเทวดา
มีความสุขก็จะได้บทแห่งธรรม. เขาย่อม
ไม่ต้องบ่นเพ้อ, คือ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า
ในกาลก่อน เราทั้งหลายผู้เป็นมนุษย์
ได้ประพฤติกแล้ว ซึ่งพรหมจรรย์ ใน
ธรรมวินัยนี้.

^๑ อ. ม. ตตฺถ, ม. ตตฺถ.

^๒ ไป. อ. ยถา.

อถ เทวภูโต ปาปุณาติ. ทิพเพสุ
วา ปญฺจสุ กามคฺเณสุ อชฺฌิเมสฺสิต
โหติ ปมาทวิหารี, โส เตน กุสลมุเลน
ปัจเจกโพธิ ปาปุณาติ.

ยา ปรโตโมเสน วจสา สุปริจิตา,
อัย สุตมยี้ ปญฺญา. เย ปน ธมฺมา
โหนติ มนสา ออนุเปกฺขิตา, อัย
จินฺตามยี้ ปญฺญา. ยํ ทิฏฺฐิจิยา
สุปฺปฏิวิทฺธา, อัย ภาวนามยี้ ปญฺญา.

ยํ โสตานุคตา วจสา ปริจิตา
โหนติ, โส จ ทิฏฺฐิเชยว ธมฺเม
ปรินิพฺพายี, อัย อรรหํ ปุคฺคโล. โย
อุปชฺชติ เทวภูโต ปาปุณาติ, ตตฺถ
จ ปรินิพฺพายติ, อัย อนาคามี. โย เตน
กุสลมุเลน ปัจเจกโพธิ ปาปุณาติ, อัย
ปุพฺพโยคสฺมการสฺมภูโต ปุคฺคโล.

โสตานุคตา ธมฺมาติ ปจฺมํ
วิมุตฺตตายตฺนํ. วจสา ปริจิตาติ ทุตฺติยํ
ตติยญฺจ วิมุตฺตตายตฺนํ. มนสา
ออนุเปกฺขิตาติ จตฺตถํ วิมุตฺตตายตฺนํ.

เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาผู้เป็นเทวดา
ก็จะบรรลุได้ หรือหากเขาหมกมุ่นใน
กามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ มีปกติอยู่ด้วย
ความประมาทก็อาจได้บรรลุปัจเจกโพธิ
เพราะกุศลมูลนั้น.

ปัญญาที่สั่งสมตามวาทจาสะท้อน
จากผู้อื่น นี้จัดเป็นสุตมยปัญญา. ปัญญา
ของเหล่าชนผู้ใส่ใจเพ่งธรรม, นี้จัดเป็น
จินตามยปัญญา. ปัญญาที่แทงตลอด
ด้วยดีด้วยทิฏฐิ, นี้จัดเป็นภาวนา-
มยปัญญา.

ผู้สั่งสมปัญญาตามวาทจาที่คล่อง
ปากตามธรรมทั้งหลายที่บุคคลพึงเนื่อง ๆ
ย่อมปรินิพพานได้ในทิฏฐุธรรมนี้, ผู้นี้
จัดเป็นพระอรหันตบุคคล, บุคคลผู้เกิด
เป็นเทวดาจึงจะบรรลุได้, และจะ
ปรินิพพานในที่นั้น. ผู้นี้จัดเป็นพระ
อนาคามีบุคคล. บุคคลผู้บรรลุปัจเจก-
โพธิได้ เพราะกุศลมูลนั้น, นี้จัดเป็น
ปุพฺพโยคสฺมการสฺมภูตบุคคล.

คำว่า ธรรมทั้งหลายที่บุคคลพึง
เนื่อง ๆ จัดเป็นวิมุตตตายตนะ (แดน
วิมุตติ) ข้อที่ ๑. คำว่า คล่องปาก
จัดเป็นวิมุตตตายตนะข้อที่ ๒ และข้อที่ ๓.

ทฎจีย **สุบปฏิวฐติ** ปญจม วิมุตตยตณ.

โสตนคตย วิมุตตีย วจสย วจ สบปฏิวฐติ อญพพมมสส สอเตน สุตว สอลกขนุเท ปฐปุเรติ, มนสอ อญเปกขิตอ สมอถิกขนุธิ ปฐปุเรติ, ทฎจีย สบปฏิวฐติ ปญญอกขนุธิ ปฐปุเรติ.

โสตนคตอ ธมมอ พหุสสุตอ โหนตติ วิตถอเรน กอตพพิ. อธิ ปจมิ สทฐอปทอน. มนสอ อญเปกขิตอติ ปฐิสลุลอนพหุโล วิหริ, วิตถอเรน กอตพพิ. อธิ ทุติย สทฐอปทอน. **ทฎจีย** **สบปฏิวฐติ** อนอสวอ เจโตวิมุตตียอ นอปริ อิตถตตยอติ ปชอนอติติ, อธิ ตติย สทฐอปทอน.

ค้ำวอ **ขึ้นใจ** จดัเป็นวิมุตตยตนอชอติ ๔. ค้ำวอ **ทงตลอดด้วยดีด้วยทฎฐิ** จดัเป็นวิมุตตยตนอชอติ ๕.

วอจอที่ทงตลอดด้วยดี ด้วยวอจอ ที่หลุดพัน ตอมธรรมที่บุคคลพึงเนอง ๆ ย่อมยงสอสนธิให้บริบูรณได้. ที่ขึ้นใจ ย่อมยงสมอสนธิให้บริบูรณได้, ที่ทงตลอด ด้วยดีด้วยทฎฐิ ย่อมยงปญญอสนธิให้บริบูรณได้.

บัตติตพิงกระทอ ให้พิสดอรวอ ธรรมทงหลอຍที่บุคคลพึงเนอง ๆ ... พหุสสุต. นัจดัเป็นสทฐอปทอนอ (ลักระณะ ทงศรัทธอของผู้มีศรัทธอ) ชอติ ๑. บัตติตพิงกระทอให้พิสดอรวอ ชอวอ ... **ขึ้นใจ** ... ได้แก เป็นผู้มอกด้วยกำร หลอกร่นอยุ. นัจดัเป็นสทฐอปทอนอ ชอติ ๒. ค้ำวอ **ทงตลอดด้วยดีด้วยทฎฐิ** ได้แก ย่อมรู้ชดัวอ ไม่มีสิ่งอื่น เพื่อควอม เป็นอยงนั ด้วยเจโตวิมุตติ เพราะสอ นอสวอ, นัจดัเป็นสทฐอปทอนอ ชอติ ๓.

๑. อญ.เอกอทส. ๒๔/๒๒๑/๓๖๕-๗.

ไสตานุคตา ฐมาติ เสกข์
 สตุถา ทสุเสติ. มนสา ออนุเปกขิตาติ
 อรหตุตฺ สตุถา ทสุเสติ. ทิฏฐิยา
 สุปปฏิวฑฐาติ ตถาคตฺ อรหตุตฺ
 สมมาสมพุทฺธํ สตุถา ทสุเสติ.

ไสตานุคตา ฐมาติ กามานํ
 นิสฺสรณํ ทสุเสติ. มนสา ออนุเปกขิตาติ
 รูปธาตฺยา นิสฺสรณํ ทสุเสติ. ทิฏฐิยา
 สุปปฏิวฑฐาติ เตธาตฺกานํ นิสฺสรณํ
 ทสุเสติ. อयํ สุตฺตตฺเถ.

๑๑๕. ตตฺถ กตโม เทสนา-
 หาโร ?

อิมฺมฺหิ สุตฺเต ตโย เอสนา^๑เทสิตา
 ไสตานุคเตหิ ฐมฺเมหิ กาเมสนาย

พระศาสดาทรงมุ่งแสดงถึงพระ
 เสกขบุคคลด้วยพระดำรัสว่า ธรรม
 ทั้งหลายที่บุคคลพึงเนื่อง ๆ. พระ
 ศาสดาทรงมุ่งแสดงถึง พระอรหันต-
 บุคคลด้วยพระดำรัสว่า **ชื่นใจ.**
 พระศาสดาทรงมุ่งแสดงถึงพระตถาคต
 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยพระดำรัส
 ว่า **แห่งตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ.**

พระศาสดา ทรงแสดงถึงการสลัด
 ออกจากกามทั้งหลาย ด้วยพระดำรัสว่า
 ธรรมทั้งหลายที่บุคคลพึงเนื่อง ๆ
 พระองค์ทรงมุ่งแสดงถึงการสลัดออก
 จากรูปธาตุทั้งหลาย ด้วยพระดำรัสว่า
ชื่นใจ. พระองค์ทรงมุ่งแสดงถึงการสลัด
 ออกจากธาตุ ๓ ด้วยพระดำรัสว่า
แห่งตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ. นี้จัดเป็น
 อรรถแห่งพระสูตร.

๑๑๕. ในข้อนั้น เทสนาหาระ
 เป็นไฉน ?

คือ

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงการแสวงหาไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘.

สมถมคฺโค, วจสา ปริจิตฺเตหิ ภเวสนาย
สมถมคฺโค, ทิฏฺฐิจิยา สุปฺปฏฺวิวิทฺเตหิ
พฺรหฺมจฺริเยสนา สมถมคฺโค.^๑

ทรงแสดงสมถมรรค ด้วยการแสวงหา
กามตามธรรมทั้งหลายที่บุคคลพึงเนื่อง ๆ

๑ ทรงแสดงสมถมรรค ด้วยการแสวงหา
ภพตามธรรมทั้งหลายที่คล่องปาก ๑ ทรง
แสดงสมถมรรค ด้วยการแสวงหา
พหุขรรยตามธรรมที่แทงตลอดด้วยดี
ด้วยทิฏฐิ ๑.

(ตตฺถ กตฺโม) วิจโย ?

(ในข้อนั้น) วิจยหาระ (เป็นไหน) ?

คือ

ยถา สุตฺตํ มนสิกโรนฺโต วิจฺฉินฺนฺโต
สุตฺตมยิปฺปญฺญํ ปฏฺฐิลภตฺติ. ยถา จ โส
มนสิกโรตฺตีติ ยถา สุตฺตมฺมา ตทา
จฺฉินฺตามยิปฺปญฺญํ ปฏฺฐิลภตฺติ. ยถา ทิฏฺฐจฺเ
ธฺมเม มนสิกโรตฺติ ตทา ภาวนามยิปฺปญฺญํ
ปฏฺฐิลภตฺติ. อयํ วิจโย.

ผู้ใส่ใจ พิจารณาตามที่ได้ฟังมา
ย่อมกลับได้สุตมยปัญญา. คำว่า เหมือน
...ที่ใส่ใจ ได้แก่ ผู้ใส่ใจพิจารณาตามที่ได้
ฟังมา ย่อมกลับได้จฺฉินตามยปัญญา.
ผู้ใส่ใจธรรมในทิฏฐุธรรม ย่อมกลับได้
ภาวนามยปัญญา. นี้จัดเป็นวิจยหาระ.

สุเตน สุตฺตมยิปฺปญฺญํ ปฏฺฐิลภตฺติ.
จฺฉินฺตาย จฺฉินฺตามยิปฺปญฺญํ ภาวนายน
ภาวนามยิปฺปญฺญํ ปฏฺฐิลภตฺติ. อตฺถิ เอสา
ยฺตุตฺติ.

บุคคลย่อมกลับได้สุตมยปัญญา
ด้วยการฟัง. ย่อมกลับได้จฺฉินตามย-
ปัญญาด้วยการคิด. ย่อมกลับได้ภาวนา-
มยปัญญาด้วยการภาวนา, ข้อยุตินี้มี
มืออยู่.

^๑ โป. เทสิตา โสตานุคเตหิ ธมฺเมหิ วจสา ปริจิตฺเตหิ กามะสนาย สมถมคฺโค. ทิฏฺฐิจิยา สุปฺปฏฺวิวิทฺเตหิ
พฺรหฺมจฺริเยสนาย สมถมคฺโค.

(ตตถ กตโม) ปทภูจนาโน ?

(ในข้อนั้น) ปทภูฐานหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

โสทานุคตา ธมฺมาติ ธมฺมสุ-
สวณสุส ปทภูจนาโน. วจสา ปริจิตาติ
ยุณชนาย ปทภูจนาโน. มนสา อญ-
เปกฺขิตาติ ธมฺมานุธมฺมาย วิปสุสนาย
ปทภูจนาโน. ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธาติ^๑
ปญฺญาปิ อญเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยาปิ
อญเปกฺขิตา.

คำว่า ธรรมทั้งหลายที่บุคคลฟัง
เนื่อง ๆ เป็นปทภูฐานแห่งการฟังธรรม.
คำว่า คล่องปาก เป็นปทภูฐานแห่งการ
ประกอบ. คำว่า ชื่นใจ เป็นปทภูฐาน
แห่งการเห็นแจ้งธรรมตามสมควรแก่
ธรรม. คำว่า แทะตลอดด้วยดีด้วย
ทิฏฐิ ได้แก่ ที่เพ่งพินิจด้วยปัญญาบ้าง
ที่เพ่งพินิจด้วยทิฏฐิบ้าง.

(ตตถ กตโม) จตฺตพฺยุโห ?

(ในข้อนั้น) จตฺตพฺยุหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

อิมฺมฺหิ สุตฺเต ภควโต โภ
อธิปฺปาโย? เย อิมฺมาหิ ทฺวีหิ ปญฺญาหิ
สมนฺนาคตา เตหิ ...

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
ทรงมีพระประสงค์อย่างไร? ในพระสูตร
นี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีพระประสงค์
อย่างนี้ว่า เหล่าสัตว์ผู้ประกอบพร้อมด้วย
ปัญญาทั้ง ๒ ประการเหล่านี้ ...

ส นิพฺพุโตติ มคฺคผลํ อญฺปาติ-
เสสญฺจ นิพฺพานธาทู มนฺุเตติ, ทาเนน
โอฬาริกานํ กิเลสานํ ปหานํ มนฺุเตติ.

ด้วยคำว่า เขาดับแล้ว ได้แก่
ท่านกล่าวถึงมรรคผลและอนุปาติเสส-
นิพพานธาตุ, กล่าวถึงการละกิเลส

^๑ ไป. อญเปกฺขิตาติ.

สี่เลน มชฌิมานัน, ปญญา สขุม-
กิลีสานัน มนุเตติ, ราคโทสโมหุขยา
สนิพพุโตติ กตา จ^๑ ฎมิ. ททโต
ปญญัน ปวทุตติ, สัมมโต เวรัน น
จียติ. กุสโล จ ชหาคิ ปาปกนุติ
มคโค วุตโต. ราคโทสโมหุขยา ส
นิพพุโตติ^๒ มคคผลมาห.

ททโต ปญญัน ปวทุตติ,
สัมมโตติ ตีหิ ปเทหิ โลกิกัง กุสลมุลลัน
วุตตัง. ราคโทสโมหุขยา ส นิพพุโตติ
โลกุตตรัง กุสลมุลลัน วุตตัง. ททโต
ปญญัน ปวทุตติ สัมมโต เวรัน น
จียตีติ ปุตุชฌณฎมิ มนุเตติ. กุสโล จ
ชหาคิ ปาปกนุติ เสกขณฎมิ มนุเตติ.
ราคโทสโมหุขยา ส นิพพุโตติ
อเสกขณฎมิ วุตตา.

อย่างหยาบด้วยทาน, กล่าวถึงการละ
กิลีสอย่างกลางด้วยศีล, กล่าวถึงการละ
กิลีสอย่างละเอียดด้วยปัญญา, ก็ด้วย
คำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะโทสะ
โมหะสิ้นไป เป็นอันท่านกระทำฎมิธรรม
ไว้แล้ว. ด้วยคำว่า บุญย่อมนเจริญ
แก่ผู้ให้, เวยย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่,
คนฉลาดเทียว ย่อมละกรรมอันลามก
ท่านกล่าวถึงมรรค. ด้วยคำว่า เขาดับ
แล้วเพราะราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป
ท่านกล่าวถึงมรรคและผล.

ด้วยบท ๓ บทว่า บุญย่อมนเจริญ
แก่ผู้ให้ ... ผู้สำรวมอยู่ ย่อมเป็นอัน
พระองค์ตรัสมุ่งถึงกุศลมูลอันเป็นโลกิยะ.
บทว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะโทสะ
โมหะสิ้นไป ย่อมเป็นอันพระองค์ตรัส
มุ่งถึงกุศลมูลอันเป็นโลกุตตระ. ด้วยพระ
ดำรัสว่า บุญย่อมนเจริญแก่ผู้ให้, เวย
ย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ พระองค์ตรัส
มุ่งถึงฎมิแห่งปุตุชฌ. ด้วยพระดำรัสว่า
คนฉลาดเทียวย่อมละกรรมอันลามก
พระองค์ตรัสมุ่งถึงฎมิแห่งพระเสกขะ.

^๑ ไป. อ. กทาจ.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๑๒๗/๑๕๙.

ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺตติ,
 สัมมโต เวรํ น จียตีติ มคฺคินิยา
 ปฏิปทา วุตฺตา.

กุสโล ๑ ขหาติ ปาปกนฺตติ
 เสกฺขวิมุตฺติ. ราคโทสโมหุขยา ส
 นิพฺพุโตติ อเสกฺขวิมุตฺติ.

ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺตติ,
 สัมมโต เวรํ น จียตีติ ทานกถํ
 สีลกถํ สคฺคกถํ^๑ โลกิกกานํ ฐมฺมานํ
 เทสนมาห.

กุสโล ๑ ขหาติ ปาปกนฺตติ
 โลก อาทีนวานุปัสสนา.

ราคโทสโมหุขยา ส นิพฺพุโตติ
 สามุกกัสิกาย ฐมฺมเทสนายปี ปฏิวิทฺธา.

ด้วยพระดำรัสว่า เขาดับแล้ว เพราะ
 ราคะโทสะโมหะสิ้นไป พระองค์ตรัส
 มุ่งถึงภูมิแห่งพระอเสกขะ.

ด้วยพระดำรัสว่า บุญย่อมนเจริญ
 แก่ผู้ให้ เวยย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่
 พระองค์ตรัสมุ่งถึง มคคินิยาปฏิบัติ
 (ปฏิบัติอันเนื่องกับมรรค).

ด้วยพระดำรัสว่า คนฉลาดเที่ยว
 ย่อมละกรรมอันลามก พระองค์ตรัส
 มุ่งถึงเสกขวิมุตติ. ด้วยพระดำรัสว่า
 เขาดับแล้ว เพราะราคะ โทสะ โมหะ
 สิ้นไป พระองค์ตรัสมุ่งถึงอเสกขวิมุตติ.

ด้วยพระดำรัสว่า บุญย่อมนเจริญ
 แก่ผู้ให้ เวยย่อมนไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่
 พระองค์ตรัสมุ่งถึงการแสดงโลกิยธรรม
 อันได้แก่ทานกถา สีลกถา และสคคกถา.

ด้วยพระดำรัสว่า คนฉลาดเที่ยว
 ย่อมละกรรมอันลามก พระองค์ตรัส
 มุ่งถึงอาทีนวานุปัสสนา (การเห็นโทษ)
 ในโลก.

ด้วยพระดำรัสว่า เขาดับแล้ว
 เพราะราคะโทสะโมหะสิ้นไป พระองค์

^๑ ไป. มคคกถา.

ตรัสมุ่งถึงการแทงตลอดด้วยสามุกังสิก-
ธรรมเทศนา.

ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺตตีติ
ปาณานํ อภยทาเนน ปาณาติปาตา
เวรมณิสตฺตานํ อภยํ เทติ. เอวํ สพฺพพานิ
สิกฺขาปทานิ กาทพฺพานิ.

ด้วยพระดำรัสว่า บุญย่อมนเจริณ
แก่ผู้ให้ พระองค์แสดงถึงการให้อภัย
แก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้อภัยแก่สัตว์
มีปาณะ คือ ด้วยเจตนางดเว้นจาก
ปาณาติบาต. บัณฑิตพึงกระทำสิกขาบท
ทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.

สํยมโต เวรํ น จิยตีติ สีเล
ปติฏฺฐาย จิตฺตํ สํยมเมติ, ตสฺส สํยมโต
ปาริปุริ คจฺจติ.

พระดำรัสว่า เวรย่อมนไม่ก่อแก่ผู้
สำรวมอยู่ ได้แก่ เขาดำรงอยู่ในศีลแล้ว
ย่อมยังจิตให้สำรวม, เมื่อเขาสำรวมอยู่
ก็จะถึงความบริบูรณ์ได้.

ราคะโทสะโมหกฺขยา ส นิพฺพุโตติ
เทว วิมุตฺตโย. อयํ สุตฺตนิทฺเทโส.

พระดำรัสว่า เขาดับแล้ว เพราะ
ราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป ได้แก่ วิมุตติ
๒ อย่าง. นี่เป็นการแสดงไขพระสูตร.

๑๑๖. ตตฺถ กตฺมา เทสฺนา ?

๑๑๖. ในข้อนั้น เทสนาหาระ
เป็นไฉน ?

อิมมฺหิ สุตฺเต กิ เทสิตฺ ?

คือ

ในพระสูตรนี้ ท่านแสดงถึงอะไร ?

เทว สุกฺตโย เทวา ๑ มนุสฺสสา
๑, ทิพฺพทา ๑ ปญฺจกามคฺคณา,
มานุสฺสกา ๑. ทฺวีหิ ปเทหิ นิทฺเทโส.

แสดงถึงสุคติ ๒ อย่าง คือ เทวดา
๑ มนุษย์ ๑ อนึ่ง (แสดงถึงสุคติ ๒ อย่าง
เหล่านี้) คือ กามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ ๑
กามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์ ๑.

ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺตติ,
 สัมมโต เวรํ น จียติ, กุสโล จ
 ขหาติ ปาปกนฺตติ มคฺโค วุตฺโต.
 ราคโทสโมหกุชฺชา ส นิพฺพุตฺติ
 เทวํ นิพฺพานธฺตโย เทสิตา
 โสปาทีเสสา จ อนฺุปาทีเสสา จ. อัย
 เทสนา.

(ตตถ กตโม) วิจโย ?

ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺตตีติ อิมินา
 ปจฺเมน ปเทน ทานมยิกปุณฺณกิริยวตฺถ
 วุตฺตํ. เตนสฺส อานนฺตริยานํ กุสลานํ
 ธมฺมานํ, ทฺติเยน ปเทน.

ยฺนฺติ, นิยฺยานิกํ สาสนนฺตติ, อัย
 อธิปฺปาโย. อสฺสวเนน จ อมนสิกาเรน
 จ อปฺปฏิเวธเนน จ สกฺกกายสมุทฺถคามินี
 ปฏิปฺทา วุตฺตา. สวเนน จ มนสิกาเรน
 จ ปฏิเวธเนน จ สกฺกกายนิโรธคามินี
 ปฏิปฺทา วุตฺตา, อัย อาวฏฺโฏ.

ท่านแสดงไขศคฺติไว้แล้ว ด้วยบททั้ง ๒
 (เหล่านี้).

ด้วยพระดำรัสว่า บุญย่อมเจริญ
 แก่ผู้ให้, เวย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่,
 และคนฉลาดเที่ยว ย่อมละกรรมอัน
 ลามก พระองค์ตรัสมุ่งถึงมรรค. ด้วย
 พระดำรัสว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ
 โทสะ โมหะสิ้นไป พระองค์ตรัสมุ่งถึง
 นิพพานธฺต ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสส-
 นิพพานธฺต ๑ อนฺุปาทีเสสนิพพานธฺต
 ๑. นี้จัดเป็นเทศนาหาระ.

(ในข้อนั้น) วิจยหาระ (เป็นไฉน) ?

คือ

ด้วยบทที่ ๑ นี้ว่า บุญย่อมเจริญ
 แก่ผู้ให้ พระองค์ตรัสมุ่งถึงบุญกิริยาวัตถ
 ที่สำเร็จจากทาน. ด้วยบทที่ ๒ ท่าน
 กล่าวถึงบุญกิริยาวัตถ แห่งกุศลธรรม
 ทั้งหลายในลำดับถัดจากทานนั้น.

ในคำว่า ใด ซึ่งหมายถึงศาสนา
 เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ มีอธิบาย
 ดังนี้. พระองค์ตรัสมุ่งถึงสักกายสมุทฺถ-
 คามินีปฏิปฺทา เพราะการไม่ได้ฟัง ไม่ได้
 ใส่ใจ และไม่ได้แทงตลอด พระองค์ตรัส
 มุ่งถึงสักกายนิโรธคามินีปฏิปฺทา เพราะ

การฟัง การใส่ใจ การแทงตลอด, นี้
จัดเป็นอวัฏฏหาระ.

(ตตถ กตมา) วิภตฺติ ?

(ในข้อนั้น) วิภตฺติหาระ เป็นไฉน ?

คือ

เอกัสมฺพยากรณียะ. นตฺถิ ตตฺถ
วิภตฺติยา ภูมิ.

เอกัสมฺพยากรณียะ. ในเอกัสม-
พยากรณียะนั้น ไม่มีภูมิแห่งวิภตฺติหาระ.

(ตตถ กตมา) ปริวัตตนา ?

(ในข้อนั้น) ปริวัตตนาหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

เย ปญฺจานิสังสา, เต ปญฺจาทินา
ปฏิบัติกฺเขน เตเนว ทิฏฺฐเจะ ฐมฺเม
ปาปฺพณาติ, ตํ อูปชฺชมานา อปโร
ปริยาโย.

เขาย่อมถึงอานิสงส์ ๕ อย่างที่จะ
เกิดขึ้นนั้น ในทิฏฐุธรรมนี้นั้นแล โดย
ปฏิบัติกษธรรม ๕ ประการ นี้เป็นปริยาย
อย่างหนึ่ง.

(ตตถ กตมํ) เววจนํ ?

(ในข้อนั้น) เววจนหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

โสทานุคฺตา ฐมฺมาติ ยํ สุตตํ^๑
ทิฏฺฐมฺปิ ปญฺณินทฺริยํ วิญฺญตฺตมฺปิ
ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺตมฺปิ วิภาวิตมฺปิ.

คำว่า ธรรมทั้งหลายที่บุคคลฟัง
เนื่อง ๆ ได้แก่ พระสูตรที่ปรากฏแล้ว
บ้างปัญญาที่รู้แจ้งบ้าง ที่แทงตลอด
ด้วยดีด้วยทิฏฐุบ้าง ที่เจริญแล้วบ้าง.

๑. ฐมฺมานิ สํยุตฺต.

(ตตถ กตมา) ปณฺณตฺติ ?

โสทานุคตา ธมฺมาติ เทสฺนา
อวิชฺชาปณฺณตฺติยา ปณฺณตฺตํ. มนสิกาโร
ปาโมชฺชปณฺณตฺติยา ปณฺณตฺโต. ทิฏฺฐ-
ธมฺมาปี อานิสฺสปณฺณตฺติยา ปณฺณตฺตา.

(ตตถ กตโม) โอตฺรณ ?

ติสฺโส ปณฺณา วจฺสา ปริจิตฺเตสุ
สุตฺตมยิปณฺณา มนฺสา อณฺุเปกฺขิตฺเตสุ
จินฺตมยิปณฺณา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธาสุ
ภาวนามยิปณฺณา.

อิมานิ อริยสจฺจานิ อินฺทฺริยานิ
วิชฺชุปฺปาทา^๑ อวิชฺชานิโรธ ปฏิจฺจ-
สมฺปฺปาโท อินฺทฺริเยสุ ตีณิ อินฺทฺริยานิ
อายตเนสุ ธมฺมายตฺนปริยาปนฺนา
ธาคฺคสุ ธมฺมธาคฺคปริยาปนฺนาติ.

(ในข้อนั้น) ปณฺณตฺติหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

คำว่า ธรรมทั้งหลายที่บุคคลพึง
เนื่อง ๆ ได้แก่ เทสนา จัดเป็นปณฺณตฺติ
โดยเป็นอวิชชาปณฺณตฺติ, มนสิการจัดเป็น
ปณฺณตฺติ โดยเป็นปาโมชฺชปณฺณตฺติ,
ทิฏฺฐธรรม จัดเป็นปณฺณตฺติ โดยเป็น
อานิสฺสปณฺณตฺติ.

(ในข้อนั้น) โอตฺรณหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

ปณฺญา ๓ อย่าง คือ สุตมยปณฺญา
ในธรรมที่คล่องปาก ๑ จินตมยปณฺญา
ในธรรมที่ขึ้นใจ ๑ ภาวนามยปณฺญา
ในธรรมที่แทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฺฐิ ๑.

ธรรมเหล่านี้ คือ อริยสจฺจ อินฺทฺริย
วิชฺชุปฺปาท อวิชฺชานิโรธ ปฏิจฺจสมฺปฺปาท
พึงทราบโดยนัยเป็นต้นดังนี้ ในอินฺทฺริย
ทั้งหลาย ได้แก่ อินฺทฺริย ๓ ในอายตนะ
ทั้งหลายนับเนื่องในธมฺมายตฺน ในธาคฺค
ทั้งหลาย นับเนื่องในธมฺมธาคฺค.

^๑ โป. อ. วิชฺชุปฺปาโท.

(ตตถ กตโม) โสธโน ?

(ในข้อนั้น) โสธนหาระ (เป็น
โธน) ?

โย อารมโโก สุตตสสุ ปเวโส
นิยตโต.

คือ
การเริ่มที่เข้ากันได้ ที่ประกอบกันได้
กับพระสูตร

(ตตถ กตโม) อธิฏจาโน ?

(ในข้อนั้น) อธิฏฐานหาระ (เป็น
โธน) ?

ปญจานิสังสาติ เวมตตตาย
ปญตตตาย อานิสสา. โสตา อนุคตาติ
เวมตตตาย อริยโฆหารโ ปญตตโต.
ธมฺเม จ สวณฺนติ เอกตตตาย
ปญตตตี.

คือ
คำว่า อานิสงส์ ๕ ได้แก่ ท่าน
บัญญัติอานิสงส์ไว้ โดยความเป็น
เวมตตบัญญัติ. คำว่า ธรรมทั้งหลาย
ที่บุคคลพึงเนื่อง ๆ ได้แก่ ท่านบัญญัติ
อริยโฆหารไว้โดยเป็นเวมตตบัญญัติ.
คำว่า การพึงธรรม ท่านบัญญัติโดย
เป็นเอกตตบัญญัติ.

(ตตถ กตโม) ปริกฺขาโร ?

(ในข้อนั้น) ปริกขารหาระ (เป็น
โธน) ?

ธมฺมสฺสวณฺสสุ ปยฺริปาสนา ปจฺจโย,
สทฺธา เหตุ.

คือ
การพึงธรรม มีการเข้าไปนั่งใกล้
เป็นปัจจัย, มีศรัทธาเป็นเหตุ.

มนฺสา อญฺเปกฺขิตาติ อตฺถปฺ-
ปฺปฏิสฺสเวทิตา ปจฺจโย, ธมฺมปฺปฺปฏิสฺสเวทิตา
เหตุ.

คำว่า ขึ้นใจ ได้แก่ มีการแทง
ตลอด อรรถเป็นปัจจัย, มีการแทงตลอด
ธรรมเป็นเหตุ.

ทิวจียา สุปปฏิวิฑฐาติ สทุหมมสุ-
สวณญจ มนสิกาโร จ ปจฺจโย, สุตมยี้
จินฺตามยี้ ปญฺญา เหตุ.

(ตตฺถ กตโม) สมารูปโน ?

วิภตฺตํ สุตฺตํ.

อปโร ปริยาโย. นิพฺพตฺติ พล
นตฺถิ. ตตฺถ สมารูปนาย ภูมि.

๑๑๗. ตตฺถ กตมํ วาสนา-
ภาคิยญจ นิพฺเพธภาคิยญจ สุตฺตํ.

ททโต ปุณฺณํ ปวทฺตมฺมตีติ คาธา.

ททโตติ ทานมยิกปุณฺณกิริยวตฺถ
วตฺตํ.

สํยมโต เวรํ น จิยตีติ
สีลมยิกปุณฺณกิริยวตฺถ วตฺตํ.

คำว่า แทงตลอดด้วยดี ด้วย
ทิวจฺฐิ ได้แก่ มีการฟังพระสัทธรรม และ
การใส่ใจเป็นปัจจัย, มีสุตมยปัญญา
และจินตมยปัญญาเป็นเหตุ.

(ในข้อนั้น) สมารูปนหาระ (เป็น
ไหน) ?

คือ

ท่านจำแนกพระสูตรไว้แล้ว.

ปริยายอื่นอีก. ในผละไม่มีความ
เกิด, ในผละนั้นมีแต่ภูมิแห่งสมาธิ-
นหาระ.

๑๑๗. ในข้อนั้น วาสนาภาคิย-
สูตร และนิพเพธภาคิยสูตร เป็นไหน ?

คือ

พระคาถาเป็นต้นว่า บุญ ย่อม
เจริญแก่ผู้ให้ (บัณฑิตพึงทราบอธิบาย
ความดังนี้).

ด้วยพระดำรัสว่า ผู้ให้ พระผู้มี
พระภาคตรัสมุ่งถึงบุญกิริยาวัตถุ ที่สำเร็จ
มาจากทาน.

ด้วยพระดำรัสว่า เวยรย่อมไม่ก่อ
แก่ผู้สำรวมอยู่ พระองค์ตรัสมุ่งถึง
บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จมาจากศีล.

กุสโล จ ขหาติ ปาปกนุติ
โลภสุส จ โมหสุส จ พยาบาทสุส จ
ปหานมาห.

ราคโทสโมหกุชยา ส นิพพุโตติ
โลภสุส จ โมหสุส จ พยาบาทสุส จ
ฉนุทธาคัม วินยมาหาติ.

ททโต ปุณฺณํ ปวฑฺฒตีติ
คาถา อโลโก กุสลมูลํ ภวติ.

สัมมโต เวรํ น จียตีติ อโทโส
กุสลมูลํ ภวติ.

สัมมโต เวรํ น จียตีติ อเวรา
อสปตฺตา อพฺยาบาทตาย สทา.

กุสโล จ ขหาติ ปาปกนุติ
ถาณุปฺปาทา อญฺญาณนิโรธ.
จตุตฺถปเทน ราคโทสโมหกุชเยน
ราควิราคา เจโตวิมุตติ โมหกุชเยน
อวิชชาวิราคา ปญฺญาวิมุตติ. อयํ วิจโย.

ด้วยพระดำรัสว่า คนฉลาดเที่ยว
ย่อมลະกรรมอันลามก พระองค์ตรัส
มุ่งถึงการละโลภะ โมหะ และพยาบาท.

ด้วยพระดำรัสว่า เขาดับแล้ว
เพราะราคะโทสะโมหะสิ้นไป พระองค์
ตรัสมุ่งถึงการกำจัดฉันทราคะ แห่ง
โลภะ โมหะ และพยาบาท.

คาถาว่า บุญย่อมลเจริญแก่ผู้ให้
จัดเป็นอโลกกุศลมูล.

คำว่า เวยย่อมลไม่ก่อแก่ผู้สำรวม
อยู่ จัดเป็นอโทสกุศลมูล.

คำว่า เวยย่อมลไม่ก่อแก่ผู้สำรวม
อยู่ พระองค์ตรัสมุ่งถึงสัตว์ทั้งหลายที่
ไม่มีเวร ไม่เป็นศัตรู เพราะไม่มี ความ
พยาบาท ในกาลทุกเมื่อ.

คำว่า คนฉลาดเที่ยว ย่อมลະ
กรรมอันลามก พระองค์ตรัสมุ่งถึง
การดับความไม่รู้ เพราะเกิดความรู้ขึ้น
ด้วยบทที่ ๔ ตรัสมุ่งถึงเจโตวิมุตติ เพราะ
สำรอกราคะ เหตุราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป
และมุ่งถึงปัญญาวิมุตติ เพราะสำรอก
อวิชชาเหตุโมหะสิ้นไป. นี้จัดเป็นวิจย-
หาระ.

(ตตถ กตมา) ยุตติ ?

ทานะ จิต อุกมฺ หิ ปริปุเรติ.
มจฺจริยญฺจ ปชฺหติ ปุณฺณญฺจ ปวทุตฺตติ.
อตฺถิ เอสา ยุตฺติ.

(ตตถ กตมฺ) ปทฺฐจฺานํ ?

ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺตตีติ
จาคาธิฏฺฐจฺานสฺส ปทฺฐจฺานํ.

สํยมโต เวรํ น จียตีติ
ปณฺณธาธิฏฺฐจฺานสฺส ปทฺฐจฺานํ.

กฺุสโล จ ชฺหตี ปาปกนฺนตี
สจฺจธาธิฏฺฐจฺานสฺส ปทฺฐจฺานํ.

ราคะโทสะโมหกฺุชฺชา ส นิพฺพุโตตี
อุปฺสมาธิฏฺฐจฺานสฺส ปทฺฐจฺานํ. อยํ
ปทฺฐจฺานโน.

ตตถ กตโม ลกฺุชฺโณ ?

ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺตตี
สํยมโต เวรํ น จียตี ททโตปิ เวรํ

(ในข้อนั้น) ยุตติหาระ (เป็นไฉน) ?

คือ

เป็นความจริง ผู้ดำรงอยู่ในทาน
ย่อมยังเหตุ ๒ ประการให้บริบูรณ์ได้,
คือย่อมละความตระหนี่ได้ ๑ ย่อมยังบุญ
ให้เจริญได้ ๑. ข้อยุตตินี้มีอยู่.

(ในข้อนั้น) ปทฺฐจฺานหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คือ

คำว่า บุญย่อมเจริญ แก่ผู้ให้
เป็นปทฺฐจฺานแห่งจาคาธิฏฺฐจฺาน.

คำว่า เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวม
อยู่ เป็นปทฺฐจฺานแห่งปัญฺญาธิฏฺฐจฺาน.

คำว่า คนฉลาดเที่ยว ย่อมละ
กรรมอันลามก เป็นปทฺฐจฺานแห่ง
สัจจธาธิฏฺฐจฺาน.

คำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ
โทสะโมหะสิ้นไป เป็นปทฺฐจฺานแห่ง
อุปฺสมาธิฏฺฐจฺาน. นี้จัดเป็นปทฺฐจฺานหาระ.

ในข้อนั้น ลักษณะหาระ เป็นไฉน ?

คือ

คำว่า บุญย่อมเจริญ แก่ผู้ให้
เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ ใคร

น กิริยาติ กุสโล จ ขหาติ ปาปกั
 ราคโทสโมหกุชยา ส นิพพุโต
 รูปกุชยาปี เวทนกุชยาปี, เยน รูปเป
 ทิฏฐัง, เตน ตถาคโต ปณฺณเปนฺโต
 ปณฺณเปยฺยรูปสฺส ขยา วิราคนิโรธาติ
 เอวํ ปณฺจกฺขนฺธา.

(ตตถ กตโม) จตุพฺยุโ ?

อิธ ภควโต โโก อธิปฺปาโย? เย
 มหาโกคานํ ปตฺถยิสฺสนฺติ. เต ทานํ
 ทสฺสนฺติ ปริสฺสยปหานาย, เย อเวราภิ-
 ฉนฺทกา, เต ปณฺจ เวรานิ ปชหิสฺสนฺติ.
 เย กุสลาภิฉนฺทกา, เต อฏฺฐจฺจิกั
 มคฺคํ ภาเวสฺสนฺติ^๑ อฏฺฐนฺนํ มิจฺจตฺตานํ
 ปหานาย. เย นิพฺพายิตฺถกามา, เต
 ราคโทสโมหํ ปชหิสฺสนฺตีติ อयํ ภควโต
 อธิปฺปาโย.

ไม่พึงก่อเวรต่อผู้ให้ ได้แก่ คนฉลาด
 เทียว ย่อมละกรรมอันลามก เขาดับแล้ว
 เพราะราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป คือ เพราะ
 รูปสิ้นไปบ้าง เพราะเวทนาสิ้นไปบ้าง,
 พระตถาคตเมื่อจะทรงบัญญัติด้วยรูปที่
 เห็นได้นั้นก็พึงบัญญัติ เพราะความดับไป
 แห่งราคะ เหตุสิ้นรูป บัณฑิตพึงทราบ
 ชัณฑ์ & ด้วยอาการอย่างนี้ .

(ในข้อนั้น) จตุพฺยุหหาระ (เป็น
 ไฉน) ?

คือ

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค
 ทรงมีพระประสงค์อย่างไร? ในพระสูตร
 นี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีพระประสงค์
 อย่างนี้ว่า เหล่าชนผู้ปรารถนามหาโกคะ
 จักให้ทาน เพื่อละอันตรายรอบด้าน,
 เหล่าชนผู้พอใจต่อความไม่มีเวร จักละ
 เวร & อย่างได้. เหล่าชนผู้พอใจต่อกุศล
 จักเจริญมรรคมีองค์ ๘ ประการ เพื่อละ
 มิจฉัตตธรรม ๘ ประการได้. เหล่าชน
 ผู้ต้องการพระนิพพาน จักละราคะ โทสะ
 และโมหะได้.

^๑ ไป. อิ. ภาเวนฺติ.

(ตตถ กตโม) อาวฏฏโฏ ?

(ในข้อนั้น) อาวฏฏหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

ยญจ อททโต มจฺจริยํ ยญจ
อสังมโต เวรํ ยญจ อกุสลสุส ปาปสุส
อปปหานํ, อยํ ทุกขนิทฺเตโส น
สมุทโย. อโลเภน จ อโทเสน จ
อโมهن จ กุสเลน อิมานิ ตีณิ
กุสลมูลานิ, เตสํ ปจฺจโย อฏฺจ
สมฺมตฺตานิ, อยํ มคฺโค. เตสํ
ราคะโทสมหานํ ขยา, อยํ นิโรโธ.

ความตระหนี่ของผู้ไม่ให้อะไร ๑, เหว
ของผู้ไม่สำรวม ๑, การละบาปอกุศล
ไม่ได้ ๑, นี้จัดเป็นทุกขนิเทศ แต่ยังไม่ใช่
(ทุกข)สมุทัย. สัมมัตตธรรม ๘ ประการ
ที่เป็นปัจจัยแห่งกุศลมูล ๓ ประการ
เหล่านี้ คือ อโลภกุศลมูล ๑ อโทส-
กุศลมูล ๑ อโมหกุศลมูล ๑ นี้จัดเป็น
มรรค. ความสิ้นไปแห่งราคะโทสะ และ
โมหะเหล่านั้น, นี้จัดเป็นนิโรธ.

(ตตถ กตมา) วิภตฺติ ?

(ในข้อนั้น) วิภตฺติหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

ททโต ปุณฺณํ ปวทฺตมฺมตีติ น
เอกังเสน โย ราชทณฺฑทภเยน เทติ, โย
จ อกปฺปิยสุส ปรีโกเคน สีลวณฺเตสุ
เทติ, น ตสุส ปุณฺณํ ปวทฺตมฺมตีติ โส
เจตํ ทานํ อกุสเลน เทติ, ทณฺฑททานํ
สตุททานํ อปุณฺณมยํ ปวทฺตมฺมตีติ, น
ปุณฺณํ.

คำว่า บุญย่อมนเจริญ แก่ผู้ให้
คือ บุญไม่ใช่จะเจริญแก่ผู้ให้โดยส่วน
เดียว คือ ผู้ให้เพราะกลัวราชทัณฑ์
ก็ดี, ผู้เอาของบริโภคที่เป็นอกัปปิยะให้
ในผู้มีศีลก็ดี, บุญของเขาย่อมนไม่เจริญ
อนึ่ง ผู้ให้ทานคือให้ท่อนไม้ ให้ศาสตรา
ด้วยอกุศลเจตนา ก็จะมีแต่สิ่งที่ไม่ใช่บุญ
เท่านั้นเจริญ หาใช่บุญเจริญไม่.

สัยมโต เวร้ น จัยตีติ น
เอกัเสน กั การณั ? ยญจ โย ปทั
ทฎจธมมิกั ปสสุตติ ยทึ มม ราชานอ
คเหตุวา หตถั วา จินุเทยยุ ๗เป๗ น
เตน สัยเมน เวร้ น กโรตติ.

โย ตุ เอวั สมหาทยติ ปาณาติ-
ปาตสสุ ปาปกอ วิปาโกติ, ทฎเจเยว
ธมเม อภิสมุปราเย จ เอวั สพพสสุ
อกุสลสสุ เหตุโต อารตติ. อิมินา
สัยเมน เวร้ น จัยติ.

(ตตถ กตมา) ปรวัตตนา ?

ททโต ปุณณั ปวฑฒตติ
อททโต ปุณณั น ปวฑฒตติ. ยั ทานมยั,
ตั สัยมโต เวร้ น จัยติ, อสัยมโต
เวร้ กรียติ. กุสโล จ ชหาคติ ปาปกั
อกุสโล น ชหาคติ.

ราคทอสโมหกุชยา ส นัพพุโตติ
ทูตึ เปเสตวา ปณัตติ เปเสตวาปี
น ปกุโกสามิ, โส สยเมว ปน
มหากิกุขุสัมปรวาโร อมุหากั วสนญจัน.

คัว่า เวรย้อมไมก้อ แก่ผู้
สัารวมอยู่ ได้แก่ เวรไมไ้จะไม่ก้อโดย
ส่วนเตียว เพราะเหตุไร? เพราะผู้เห็นบท
อันเป็นทฎฐธรรม โดยนัยว่า หากพระ
ราชาคะพั้งจับเรอแล้วตดัมือเสัย ๗ล๗ เวร
จะไม่ก้อเพราะความสัารวมนั้ก็หาไม.

ส่วนผู้ใด สมหาทนอยางนั้ว่า
วืปากแห่งปาณาติบาตเป็นบาป จังงดเวัน
จากเหตุแห่งอกุศลทังหมด ทังในทฎฐ-
ธรรมและสััมปรายภพด้วยอาการอยางนั้.
เวรย้อมไมก้อ เพราะความสัารวมนั้.

(ในข้อนั้) ปรวัตตนหาระ (เป็น
ไฉน) ?

คัอ

คัว่า บุญย้อมเจริญ แก่ผู้ให้
ได้แก่ บุญที่สัาเร้จจากทาน ย้อมไมเจริญ
แก่ผู้ไมให้. เวรย้อมไมก้อแก่ผู้สัารวมอยู่,
แต่เวรย้อมก้อแก่ผู้ไมสัารวม คนฉลาด
เทัยวย้อมละกรรมอันลามก คนไมฉลาด
หาละได้ไม.

คัว่า เขาตบัแล้ว เพราะราคะ
ทอสโมหะสัันไป (บัณชิตพั้งทราบข้อ
อุปมาตังต้อไปนั้) ชนทังหลายคัคิดว่า เรอ
ส่งทูตไปแล้ว ส่งของประณัตไปแล้ว

สมปโต อเมหิ จ สนุถาคารสาลา^๑
การิตา, เอตถ มยํ ทสพลํ อานตฺวา
มงฺคลํ ภาณาเปมาติ จินฺเตตฺวา
อุปสงฺกมฺสิ, เยน สนุถาคารํ เตนุ-
ปสงฺกมฺสิตฺติ.

ตํ ทิวสํ กิร สนุถาคาราเร จิตฺตกมฺมํ
นิฏฺฐาเปตฺวา อฏฺฐกา มุตฺตมตฺตา
โหนติ. พุทฺธา นาม อรรณฺวชฺฌาสนฺยา
อรรณฺวารามา อนฺโตคาเม วเสยฺยํ วา
โน วาติ ตสฺมา ภควโต มนํ
ชานิตฺวา ว ปฏฺิขคฺคิสุสามาติ จินฺเตตฺวา
เต ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺสิ. อิทานิ ปน
มนํ ลภิตฺวา ปฏฺิขคฺคิตฺถกามา เยน
สนุถาคารํ, เตนุปสงฺกมฺสิ.

สพฺพสนุถารินฺติ ยถา สพฺพํ สนุถตํ
โหติ เอวํ เยน ภควา เตนุปสงฺกมฺสิตฺติ.

เอตถ ปน เต มลฺลราชานอ
สนุถาคารํ ปฏฺิขคฺคิตฺวา นครวิธิโยปิ
สมฺมุชฺชาเปตฺวา ธเช อุตฺตสาเปตฺวา
สุวณฺณฆฏิกทฺลฺโย จ จปาเปตฺวา
สกลนคฺริ ทิปมาลาหิ วิปฺปกิณฺณตารกํ

ก็ไม่สามารถจะเชิญเสด็จมาได้ แต่
พระองค์มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อม
เสด็จมาด้วยพระองค์เองถึงสนุถาคาร-
ศาลาที่อยู่ของพวกเรา ที่พวกเราช่วยกัน
สร้างไว้ พวกเราจักนำพระศพมาให้
ตรัสมงคล จึงพากันเข้าไปยังสนุถาคาร.

ได้ยินว่า วันนั้น พวกเราช่วยกัน
ทำจิตรกรรมที่สนุถาคาร ให้เสร็จแล้ว
ได้วางแม่แคร่ไว้, คิดกันว่า ธรรมดา
พระพุทธรูปทั้งหลาย มีอัครยาศัยไปในป่า
ทรงยินดีในป่า จักอยู่ภายในบ้านหรือ
ไม่หนอ ดังนั้น พวกเราควรจะรู้พระมนัส
ของพระผู้มีพระภาคก่อนแล้ว ปฏิบัติ
จึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค. บัดนี้
เขาเหล่านั้นใครจะร่วมใจกันปฏิบัติ จึง
พากันเข้าไปยังสนุถาคาร

คำว่า ลาดไว้ทุกอย่าง ได้แก่ เขา
เหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคตาม
ทำนองที่ลาดไว้ทุกอย่างนั้น.

ก็ในที่นี้ เจ้ามัลลราชเหล่านั้น
ตกแต่งสนุถาคาร ปิดกวาดถนนในเมือง
ช่วยกันยกธง ตั้งหม้อน้ำทองคำและ
ต้นกล้วยไว้ ตกแต่งเมืองทั้งสิ้นด้วย
ประทีปและดอกไม้ทำให้ห้อยย้อย ดังดวง

^๑ ม. สนุถาคารสาลา.

วีย กตฺวา ฐีรปะเก^๑ ทารเก ฐีรํ ปาเยถ,
ทหเร กุมาเร ลหุํ ลหุํ โภชาเปตฺวา
สยาเปถ, อุจฺจาสทฺทํ มา กริ, อชฺช
เอกรตฺตี สตุถา อนฺโตคาเมว วสิสฺสติ,
พฺพุธา นาม อปฺปสทฺทกามา โหนฺตฺตี
ภารี จราเปตฺวา สยํ ทนฺนทกทํปิกา
อาทาย เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมฺมิสุ.

ภควนฺตํ เยว ปฺรกุขตฺวาติ
ภควนฺตํ ปฺรโต กตฺวา, ตตฺถ ภควา
ภิกฺขุณฺณญฺเจะ อุปาสิกานฺนญ^๒ มชฺฌ
นิสินฺโน อติวีย^๓ วิโรจติ.

สมนฺตปาสาทิโก สุวณฺณวณฺโณ
อภิวุโป ทสฺสนีโย, ปฺรตฺถิมกายโต
สุวณฺณวณฺณา รสฺมิ อญฺจหิตฺวา
คคนฺตเล อสีติหตฺถํ จานํ คณฺหาติ.
ปจฺฉิมกายโต ทกฺขินฺนหตฺถโต วามหตฺถโต
สุวณฺณวณฺณา เหฏฺฐา ปาทตเลหิ
ปวาฬวณฺณรสฺมิ อญฺจหิตฺวา มนฺปจฺวีย
อสีติหตฺถํ จานํ คณฺหาติ, เอวํ สมนฺตา

ดาวระยิบระยับ สั่งให้ตีกลองป่าวประกาศ
ไปว่า ท่านทั้งหลายจงให้เด็กยังดีมนม
ให้ดีมนม, ให้เด็กได้รับประทานอาหาร
แล้วให้นอนเสีย อย่าให้ส่งเสียงดัง เพราะ
ตลอดคืนนี้ พระศาสดาจักประทับอยู่
ภายในบ้าน ธรรมดาพระพุทธรเจ้า
ทั้งหลายโปรดให้เงียบเสียง ตัวเองก็ถือ
เอาประทีปด้าม เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคถึงที่ประทับ.

คำว่า ห้อมล้อมพระผู้มีพระภาค
ได้แก่ ทำพระผู้มีพระภาคไว้เบื้องหน้า,
ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง
รุ่งเรืองยิ่งท่ามกลางหมู่ภิกษุและภิกษุณี
อุบาสกและอุบาสิกา.

พระองค์มีวรรณะดังทองคำ ที่นำ
ความเลื่อมใสมาให้รอบด้าน งดงาม
น่าทึ่งน่ายึ่ง. จากพระวรกายเบื้องหน้า
พระรัศมีสีดังทองพุ่งออกพร่าวทั่วท้องฟ้า
ตลอดที่ ๘๐ ศอก จากพระวรกาย
เบื้องหลัง เบื้องขวา เบื้องซ้ายก็มีพระ
รัศมีสีดังทองพุ่งออกไปเช่นนั้น รัศมีสี
ดังแก้วประพาฬ พุ่งออกจากพื้นพระ

^๑ อ. ม. ฐีรปะเก.

^๒ เหตุณฺนตเร อุปาสิกานนฺติ ปาโง ทิสฺสติ.

^๓ ไป. อติวิโรจติ.

อสีติหตุถมตต์ จานี่ ฉพพณฺณ-
พุทฺธสมฺมโย วิชฺโชตมานา วิตณฺฑมานา
วิธาวนฺติ.

สพฺเพ ทิสภาคา สุวณฺณจมฺปก-
ปฺปฺเพหิ วิกิริยมานา วีย สุวณฺณสมฺภูโต
นิกฺขนฺตสุวณฺณรศารหาหิ สิบฺจมานา วีย
ปสฺสริตสุวณฺณปฏฺฐปฺริกฺขิตฺตา วีย เวรมฺภ-
วาทสมฺภูจิตฺกีสูกกีสูกการกณฺนิการปฺปฺผ-
จฺจนฺณสโมกิณฺณา วีย วิปฺปกสนฺตฺ
อสีติอนุพฺยณฺชนพฺยามปฺปภาทฺวตฺตีส
วรลกฺขณสมฺมุขลํ สิริํ สมฺคฺคตตารกํ วีย
คคณตลํ วิกสิตมिव ปทุมนํ สพฺพ-
ผาลิมฺลโล วีย โยชนสฺติโก ปาริจฺจตฺตโก
ปฏฺฐปฺปายา จปีตานํ ทฺวตฺตีสจฺนุทานํ
ทฺวตฺตีสสุริยานํ ทฺวตฺตีสจกฺกวตฺตินํ
ทฺวตฺตีสเทวราชานํ ทฺวตฺตีสมหาพฺรหฺมานํ
(สิริยา สิริ อภิภวมานํ วีย วิโรจติ)
นิพฺพุโต อเสกฺขสฺส นตฺถิ นิพฺพุติ.^๑

บาทเบื้องล่าง พราวทั้งภาคพื้นตลอดที่
๘๐ ศอก. ตลอดที่ ๘๐ ศอกโดยรอบ
อย่างนี้ พระฉัพพรรณพุทฺธรัศมีรุ่งเรือง
นำหลงไหลแผ่ไปทั่ว.

สรรพทิสภาคก็กระจ่างแจ่มดังว่า
ไปรยปรายไปด้วยดอกจำปาทอง ประหนึ่ง
ว่าโรยรด ด้วยสุวรรณรสอันไหลจาก
หม้อทอง ปานว่าดารดาษลาดไปด้วย
แผ่นทอง และประดุจว่าเกลื่อนกล่นไป
ด้วยผงดอกทองกวาว และกรรณิการ์
อันฟุ้งตลบด้วยเวรัมภวาท. แม้พระวรกาย
แห่งพระผู้มีพระภาค อันรุ่งเรืองด้วย
อนุพฺยณฺชนะ ๘๐ ประการ พระรัศมี
(โดยปกติ) ประมาณวาหนึ่ง และ
วรลักษณ ๓๒ ประการ ก็ไพโรจน์เพียง
พื้นอัมพรอันพร่างพราว ด้วยดวงดาว
ประหนึ่งป่าประทุมอันบานสะพรั่ง ดุจดัง
ต้นปาริฉัตรประมาณ ๑๐๐ โยชน์
ผลิบานเต็มต้น (ราวกับจะแผยพระสิริ
อันครอบงำเสียซึ่งสิริ) แห่งพระอาทิตย์
พระจันทร์ พระเจ้าจักรพรรดิ ท้าว
เทวราช (และ)มหาพรม อย่างละ ๓๒
อันตั้งไว้โดยลำดับกัน (ให้อับรัศมีไป)
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคดับแล้ว แต่
สำหรับพระอเสกขะย่อมไม่มีการดับ.

^๑ ที.ปา.อ. ๖/๒๕๘.

(ตตถ กตม) เววจน?

(ในข้อนั้น) เววจนหาระ (เป็น
ไหน) ?

คือ

ททโต ปุณณํ ปวทุตตีติ^๑
อนุเมทโตปี ปุณณํ ปวทุตตี. จิตตสฺส
สมาททโตปี เวยยาวจฺจกิริยายปี ปุณณํ
ปวทุตตีติ.

คำว่า บุญยอมเจริญ แก่ผู้ให้
ได้แก่ บุญยอมเจริญแก่ผู้อนุเมทนาบ้าง.
บุญยอมเจริญแก่ผู้มีจิตตั้งมั่นบ้าง แก่ผู้
ทำการชวนชวายบ้าง.

(ตตถ กตมา) ปณฺณตฺติ ?

(ในข้อนั้น) ปณฺณตฺติหาระ (เป็น
ไหน) ?

คือ

ททโต ปุณณํ ปวทุตตีติ
อโลภสฺส ปฏินิสฺสยฆาตปณฺณตฺติยา
ปณฺณตฺตํ. สํยมโต เวรํ น จียตีติ
อโทสสฺส ปฏินิสฺสยฆาตปณฺณตฺติยา
ปณฺณตฺตํ. กุสโล จ ขหาติ ปาปกนฺนติ
อโมหสฺส ปฏินิสฺสยฆาตปณฺณตฺติยา
ปณฺณตฺตํ.

คำว่า บุญยอมเจริญ แก่ผู้ให้
จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็นอโลภปฏิณิสสย-
ฆาตบัญญัติ. คำว่า เวยยอมไม่ก่อแก่
ผู้สำรวมอยู่ จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็น
อโทสปฏิณิสสยฆาตบัญญัติ. คำว่า
คนฉลาดเที่ยว ย่อมละกรรมอันลามก
จัดเป็นบัญญัติ โดยเป็นอโมหปฏิณิสสย-
ฆาตบัญญัติ

(ตตถ กตโม) โอตฺรณเ ?

(ในข้อนั้น) โอตฺรณหาระ (เป็น
ไหน) ?

คือ

ปณฺจสฺส อินฺทริเยสฺส ททโต ปุณณํ
ปวทุตตี, สํยมโต เวรํ น จียตีติ^๒

ในอินทรีย์ ๕ โดยข้อสำรวมที่ว่า
บุญยอมเจริญแก่ผู้ให้ เวยยอมไม่ก่อ

^๑ ไป. ปวทุตตี. เอวมุปริปี.

^๒ ไป. น จียติ.

สัณเฑาะฐ สัลลิกขณุโธ. โฉติณฺณโณ จสุ
อินฺทริเยสุ สัณฺโฆ, อัยฺย สฺมาธิกขณุโธ. ยั
กฺกุสโล ๑ ขฺหาติ ปาปกนฺติ^๑ อัยฺย
ปญฺญาภกขณุโธ. ภาคโทสโมหฺกขยา ส
นิพฺพุโตติ วิมุตฺติกขณุโธ.

ธาทูสุ ฐมฺมธาทู, อายตเนสุ
มนายตนิ.

(ตตฺถ กตฺโม) โสธโน ?

เยนารมฺภาน อิทํ สุตฺตํ เทสิตฺตํ โส
อารมฺภโก สฺทุโธ.

(ตตฺถ กตฺโม) อธิฏฺฐาโน ?

ทานนฺติ เอกตตฺตาย ปญฺญตตฺตํ.
จาโค ปริจฺจาโค ฐมฺมทานํ อามิสทานํ,
อฏฺฐ ทานานิ วิตฺถาเรน กาทพฺพานิ,
อัยฺย เวมตฺตตา.

แก่ผู้สำรวมอยู่ นี้จัดเป็นศีลชั้นที่ ๖. ความ
สำรวมที่ยังลงในอินทรีย์ ๖, นี้จัดเป็น
สมาธิชั้นที่ ๖. คำว่า คนฉลาดเที่ยวย่อมน
ละกรรมอันลามก นี้จัดเป็นปัญญา
ชั้นที่ ๖. คำว่า เขาดับแล้วเพราะระภาค
โทสะ โมหะสิ้นไป นี้จัดเป็นวิมุตติชั้นที่ ๖.

ในธาดูทั้งหลาย จัดเป็นธัมมธาดู,
ในอายตนะทั้งหลาย จัดเป็นมนายตนะ.

(ในข้อนั้น) โสธนหาระ (เป็น
โธ) ?

คือ

ความเริ่มที่เป็นเหตุให้แสดงพระ
สูตรนี้ บริสุทธิ์แล้ว.

(ในข้อนั้น) อธิฏฐานหาระ (เป็น
โธ) ?

คือ

คำว่า ทาน จัดเป็นบัญญัติ
โดยเป็นเอกัตตบัญญัติ. ได้แก่ จาคะ
ปริจจาคะ ฐัมมทาน อามิสทาน, บัณชิต
พิงกระทำทาน ๘ อย่างให้พิสดาร, นี้
จัดเป็นเวมัตตบัญญัติ.

^๑ โป. ปาปก.

น จ ททโต เอกตตปญฺจตติยา
ปญฺจตตํ. ขนฺติอนาวชชตาปญฺจตติยา^๑
ปญฺจตตํ.

ราคโทสโมหุขยา ส นิพฺพุโตติ
โรธวิริยปญฺจตติยา^๒ ปญฺจตตทา.

(ตตถ กตโม) ปริกฺขาโร ?

ทานสฺส ปาโมชฺชํ ปจฺจโย, อโลโก
เหตุ. สํยมโต โยนิโส มนสิกาโร เหตุ,
ปริจฺจาโค ปจฺจโย. กุสโล จ ขหาติ
ปาปกนฺติ ยถาภูตทสฺสนํ ปจฺจโย,
ณานปฺปฏิลาโก เหตุ.

ราคโทสโมหุขยา ส นิพฺพุโตติ
ปรโต จ โสโมโส อชฺฌตตญฺจ โยนิโส
มนสิกาโร มคฺโค จ เหตุ จ ปจฺจโย จ.

ก็สำหรับผู้ให้ ท่านไม่ได้บัญญัติไว้
โดยเป็นเอกตตบัญญัติ. แต่บัญญัติไว้
โดยเป็นขันติอนาวชชตาบัญญัติ.

คำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ
โทสะ โมหะสิ้นไป ท่านบัญญัติไว้โดย
เป็นโรธวิริยบัญญัติ.

(ในข้อนั้น) ปริกขารหาระ (เป็น
ไหน) ?

คือ

สำหรับท่านมีปราโมทย์เป็นปัจจัย,
มีอโลภะเป็นเหตุ, สำหรับความสำรวมมี
โยนิโสมนสิการเป็นเหตุ, มีการบริจาค
เป็นปัจจัย. คำว่า คนฉลาดเที่ยว ย่อม
ละกรรมอันลามก มียถาภูตทสฺสนะเป็น
ปัจจัย, มีญาณปฏิลาภะเป็นเหตุ.

คำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ
โทสะ โมหะสิ้นไป มีเสียงสะท้อนจาก
ผู้อื่น ๑ มีโยนิโสมนสิการอันเป็นไปใน
ภายใน ๑ มีมรรค ๑ เป็นเหตุและเป็น
ปัจจัย.

^๑ ไป. ขนฺติ อนาวชชนฺติ ปญฺจตติยา.

^๒ ม. อ. โยธ วิริยปญฺจตติยา.

(ตตถ กตโม) สมารโปโน ?

(ในข้อนั้น) สมารโปนหาระ (เป็น
โชน) ?

คือ

ททโต ปุณณํ ปวฑฺฒตีติ
คาถา. ตสฺส สีมฺปิ วฑฺฒตี. สยมฺปิ
วฑฺฒตี. สยมโต เวรํ น จียตีติ
อณฺเณปิ กิเลสํ น จียนฺติ เยปิสุส
ตปฺปจฺจยา อุปฺปชฺเชยฺยํ อาสวา
วิฆาตา, เตปิสุส น อุปฺปชฺชนฺติ.

คาถาว่า บุญย่อมเจริญ แก่ผู้ให้
บัณฑิตพึงทราบดังนี้. แม้ศีล ก็ย่อมเจริญ
แก่เขา. แม้ความสำรวม ก็ย่อมเจริญ
แก่เขา. คำว่า เวร ย่อมไม่ก่อแก่ผู้
สำรวมอยู่ ความว่า แม้กิเลสเหล่าอื่น
ก็ย่อมไม่ก่อ หมายความว่า อาสวะและ
ความเบียดเบียนที่จะเกิดขึ้นเพราะมีเวร
นั้นเป็นปัจจัยก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่เขา.

ราคโทสโมหุชฺชา ส นิพฺพุโตติ
ราคโทสสุสาปี ขยา ราคานุสยสุสปี
ขยา โทสสุส โมหสุสาปี ส นิพฺพุโตติ
โสปาทิสเสสา นิพฺพานธาดุ อณุปาติ-
เสสาปี. อยมํ สมารโปโน.

คำว่า เขาดับแล้ว เพราะราคะ
โทสะ โมหะสิ้นไป ความว่า เขาดับแล้ว
เพราะราคะโทสะสิ้นไปบ้าง เพราะ
ราคานุสัยสิ้นไปบ้าง เพราะโทสะ โมหะ
สิ้นไปบ้าง หมายความว่า เป็นพระ
อรหันต์ผู้สุภาทิสเสนิพพานธาดุบ้าง
ผู้อนุภาทิสเสนิพพานธาดุบ้าง. นี้จัดเป็น
สมารโปนหาระ.

เถรสุส มหาจฺจายนฺสส เปงฺโก-
ปเทเส หารสุส สมฺปาตญฺมิ สมตฺตา.

หารสัมปาตญมิ ในแปงโกปเทศ-
ปกรณ์ ของพระมหาจัจจายนเถระ
จบแล้ว.

๘. สุตตเวทิกย ว่าด้วยการจำแนกพระสูตร

๑๑๘. ปุพฺพโกฏฺฐิ น ปญฺญาติ^๑
อวิชฺชา ย จ ภวตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
อวิชฺชานีวรณานํ ตณฺหาสํโยชนานํ
สตุตฺตํ ปุพฺพโกฏฺฐิ น ปญฺญาติ.^๒
ตตฺถ เย สตุตฺตา ตณฺหาสํโยชนา, เต
อชฺชฺโณสฺสานพฺพลา มนฺทวิปฺสฺสกา. เย ปน
อุสฺสฺสนนฺทิกฺกา สตุตฺตา,^๓ เต วิปฺสฺสนา
พฺพลา มนฺทชฺชฺโณสฺसानา.

ตตฺถ ตณฺหาจริตา สตุตฺตา
สตุตฺตสฺสญฺญาภินิวิฏฺฐา อญฺุปฺปาทวฺย-
ทสฺสิโน. เต ปญฺจสฺสุ ชนฺุเรสฺสุ อตฺตฺตํ
สมนฺุปฺสฺสนฺติ รุปรนฺติ วา อตฺตฺตํ,
อตฺตฺตนิ วา รุปี; รุปรสฺมิ วา อตฺตฺตํ.

๑๑๘. อวิชชา และภวตัณหา
ไม่ปรากฏเบื้องต้น และเบื้องปลาย.
ในข้อนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้ถูกอวิชชา
ขวางกั้น เกี่ยวข้องด้วยตัณหา ก็ไม่
ปรากฏทั้งเบื้องต้น และเบื้องปลาย.
ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ผู้เกี่ยวข้อง
ด้วยตัณหา มักมากไปด้วยการยึดติด
มักมีการเห็นแจ้งน้อย. เหล่าสัตว์ผู้มากไป
ด้วยทิวฐิ มักมากไปด้วยการเห็นแจ้ง
มีการยึดติดน้อย.

ในสัตว์เหล่านั้น สัตว์ผู้เป็นตัณหา-
จริต มักตั้งมั่นในความหมายรู้ว่าเป็นสัตว์
มักไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป
เป็นธรรมดา. สัตว์เหล่านั้นย่อมนพิจารณา
เห็นตนในขั้น ๕ ว่า ตนมีรูป, รูปมีในตน,
หรือตนมีในรูป.

^๑ ส.นิ. ๑๖/๔๒๑/๒๑๒.

^๒ ไป. ส. น ปญญาเต.

^๓ ไป. สกกา.

เอวํ ปญฺจกฺขนฺธา. อญฺเณหิ
 ขนฺุเรหิ อตฺตานิ สมนุสฺสนฺติ ตสฺส
 อฺสฺสนฺนทิกฺกา สตฺตา วิปฺสฺสมานา
 ขนฺุเร อฺหํ อตฺตโต สมนุสฺสนฺติ. เต
 ฐปํ อตฺตโต สมนุสฺสนฺติ. ยํ ฐปํ, โส
 อตฺตา. โย อหํ, ตํ ฐปํ. โส ฐปวินาสํ
 ปสฺสตี, อยํ อฺจฺเจทวาที.

อิตติ ปญฺจนํ ขนฺุธานํ ปจฺมา-
 ภินิปาตา สกฺกายทิกฺกาโย ปญฺจ อฺจฺเจท
 ภขฺนฺติ ตํ ชิวํ ตํ สรีรฺนฺติ. เอกเมกมฺหิ
 ขนฺุเร ตีหิ ปเทหิ ปจฺฉิมเกหิ สสฺสตี
 ภขฺติ อญฺณํ ชิวํ อญฺณํ สรีรฺนฺติ. อิตฺติ
 พหิทฺธา เต ปพฺพชิตา ตณฺุหาจริตา
 กามสฺขลฺลิกานฺุโยคฺมนฺุยฺตฺตา วิหฺรฺนฺติ.
 เตน เย จ นิสฺสนฺแทน ทิกฺกาจริตา
 อตฺตกิลฺมถานฺุโยคฺมนฺุยฺตฺตา วิหฺรฺนฺติ. เตน
 เยว ทิกฺกาจฺสฺเซน เอตฺตาวตา พานิรโก
 ปโยโค.

บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบชั้น &
 ด้วยอาการอย่างนี้. สัตว์ทั้งหลายย่อม
 ตามเห็นตนด้วยชั้นอื่น ๆ คือ สัตว์
 ผู้มากไปด้วยทิวฐิ เมื่อจะเห็นแจ้งย่อม
 พิจารณาชั้น โดยความเป็นตนตรง ๆ.
 ได้แก่ เขาย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความ
 เป็นตน. รูปที่เห็นนั้นแหละเป็นตน, เราเอง
 ก็คือรูปนั้น, ผู้เห็นความพินาศไปแห่งรูป,
 นี้จัดเป็นอุจเฉทวาทีบุคคล.

ผู้มีสักกายทิวฐิที่เกิดขึ้นก่อน แต่
 ชั้น & ย่อมเข้าพวกกับพวกอุจเฉทวาที
 & จำพวกว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น
 ด้วยประการฉะนี้. เข้าพวกกับสัสสต-
 วาที ด้วยบท ๓ บท ในชั้นแต่ละชั้น
 ว่า ชีพอันหนึ่ง สรีระก็อันหนึ่ง. นักบวช
 ที่นอกไปจากนั้น ผู้เป็นตณฺุหาจริต ย่อม
 เป็นผู้ประกอบด้วยกามสฺขลฺลิกานฺุโยคอยู่.
 และเพราะวิบากเป็นเครื่องไหลออกนั้น
 เหล่าสัตว์ผู้เป็นทิวฐิจริต ก็ย่อมเป็น
 ผู้ประกอบด้วยอตฺตกิลฺมถานฺุโยคอยู่,
 เพราะความสุขที่เห็นได้นั้น ด้วยเหตุมี
 ประมาณเท่านั้น จึงจัดเป็นความเพียรอัน
 มีในภายนอก.

ตตถ ทิฏฐิจริตา สตฺตา เย
อริยธมฺมวินยํ โอตฺรนฺตฺติ, เต ธมฺมานุ-
สาริโน โหนฺติ. เย ตณฺหาจริตา สตฺตา
อริยธมฺมวินยํ โอตฺรนฺตฺติ, เต สทฺธานุ-
สาริโน โหนฺติ.

ตตถ เย ทิฏฐิจริตา สตฺตา,
เต กาเมสุ โทสทิฏฐี, น จ เย
กาเมสุ อนุสฺยา สมฺมุตฺตา, เต อตฺต-
กิลมถานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ.

เตสํ สตฺถา ธมฺมํ เทเสติ. อญฺเอย
วา สวโก กาเมหิ นตฺถิ อตฺถิเต เต
จ ปุพฺเพเยว กาเมหิ อนตฺถิกา อิติ
กาเม อปฺปกสิเรน ปฏฺนิสฺสชฺชนฺติ. เต
เจตฺสิเกน ทฺกฺเชน อนชฺโฆสิตา. เตน
วฺจฺจติ สุชา ปฏิปทาติ.

เย ปน ตณฺหาจริตา สตฺตา, เต
กาเมสุ อชฺโฆสิตา, เตสํ สตฺถา วา
ธมฺมํ เทเสติ. อญฺเอยตโร วา ภิกฺขุ
กาเมหิ นตฺถิ อตฺถิเต, . เต ปิยรูปิ
ทฺกฺเชน ปฏฺนิสฺสชฺชนฺติ. เตน วฺจฺจติ
ทฺกฺชา ปฏิปทาติ.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ที่เป็น
ทิฏฐิจริต หยั่งลงสู่อริยธรรมวินัย จัดเป็น
ธัมมานุสารีบุคคล. เหล่าสัตว์ที่เป็น
ตัณหาจริต หยั่งลงสู่อริยธรรมวินัย
จัดเป็นสัทธานุสารีบุคคล.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ที่เป็น
ทิฏฐิจริต มักมีปกติเห็นโทษในกาม
ทั้งหลาย, และเหล่าสัตว์ที่ยังถอนอนุสัย
ในกามทั้งหลายไม่ได้, ย่อมเป็นผู้ประกอบ
ด้วยอตตกิลมถานุโยคอยู่.

พระศาสดา ย่อมทรงแสดงธรรม
แก่สัตว์เหล่านั้น (โดยนัยเป็นต้นดังนี้).
อีกอย่างหนึ่ง สวากบางคนไม่มีความ
ต้องการด้วยกามทั้งหลาย ดังนั้น ใน
เบื้องต้น เขาไม่ได้มีความต้องการด้วย
กามจึงสลัดกามทั้งหลายได้ไม่ยาก. เขา
จึงไม่ถูกเจตสิกทุกข์ครอบงำ. เพราะเหตุ
นั้น ท่านจึงเรียกว่าผู้มีการปฏิบัติสะดวก.

เหล่าสัตว์ผู้เป็นตัณหาจริต หมกมุ่น
อยู่ในกามทั้งหลาย, พระศาสดาย่อมทรง
แสดงธรรม แก่สัตว์เหล่านั้น (โดยนัย
เป็นต้นดังนี้). อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุบางรูป
ไม่มีความต้องการด้วยกามทั้งหลาย, แต่
เธอสละปิยรูปได้โดยยาก. เพราะเหตุนี้
ท่านจึงเรียกว่าผู้มีการปฏิบัติลำบาก.

อิตติ อิเม สพพสตุตา ทวีสุ
ปฏิบัติทาสุ สโมสรณํ คจฺจนฺติ
ทุกฺขายญจ สุขายญจ.

ตตฺถ เย ทิฏฺฐิจฺจริตา สตุตา, เต
ทฺวิธา มุทินุทฺริยา จ ติกฺขินุทฺริยา จ.

ตตฺถ เย ทิฏฺฐิจฺจริตา สตุตา
ติกฺขินุทฺริยา, สุขฺเขน ปฏินิสฺสชฺชนฺติ,
ชิปฺปญฺจ อภิสฺเมนฺติ. เตเน วุจฺจติ
ชิปฺปาภิญญา สุขา ปฏิปทาติ.

ตตฺถ เย ทิฏฺฐิจฺจริตา สตุตา
มุทินุทฺริยา ปจฺมํ ติกฺขินุทฺริยํ อุปาทาย
ทฺนฺตรํ อภิสฺเมนฺติ, เต สุขฺเขน ปฏิ-
นิสฺสชฺชนฺติ, ทฺนฺตญฺจ อภิสฺเมนฺติ. เตเน
วุจฺจติ สุขฺขา ปฏิปทา ทฺนฺตาภิญญาติ.

ตตฺถ ตณฺหาจฺริตา สตุตา ทฺวิธา
ติกฺขินุทฺริยา จ มุทินุทฺริยา จ.

ตตฺถ เย ตณฺหาจฺริตา สตุตา
ติกฺขินุทฺริยา ทุกฺเขน ปฏินิสฺสชฺชนฺติ,
ชิปฺปญฺจ อภิสฺเมนฺติ. เตเน วุจฺจติ
ทุกฺขา ปฏิปทา ชิปฺปาภิญญาติ.

สัตว์ทั้งปวงย่อมถึงการรวมลงในข้อ
ปฏิบัติ ๒ ข้อ คือ ข้อปฏิบัติลำบาก ๑
ข้อปฏิบัติสะดวก ๑ ด้วยประการฉะนี้.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ผู้เป็น
ทิฏฐิจริต มี ๒ จำพวก คือ พวกมีอินทรีย์
อ่อน ๑ พวกมีอินทรีย์แก่กล้า ๑.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ผู้เป็น
ทิฏฐิจริต ซึ่งมีอินทรีย์แก่กล้า ย่อมสละ
ได้โดยสะดวก และย่อมบรรลुได้เร็ว.
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า ผู้รู้ได้เร็ว
ทั้งปฏิบัติสะดวก.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ผู้เป็น
ทิฏฐิจริตซึ่งมีอินทรีย์อ่อน เบื้องต้นอาศัย
อินทรีย์ที่แก่กล้า แต่บรรลุได้ช้ากว่า, เขา
เหล่านั้น ย่อมสละได้โดยสะดวกแต่บรรลุ
ได้ช้า. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า
ผู้ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ผู้เป็น
ตณฺหาจริตมี ๒ จำพวก คือ พวกมี
อินทรีย์แก่กล้า ๑ พวกมีอินทรีย์อ่อน ๑.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ผู้เป็น
ตณฺหาจริตซึ่งมีอินทรีย์แก่กล้า สละได้
โดยลำบากแต่บรรลุได้เร็ว. เพราะเหตุนั้น
ท่านจึงเรียกว่า ผู้ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว.

ตตถ เย ตณฺหาจริตา สตฺตา
มฺทินฺทริยา ปจฺมํ ติกฺขินฺทริยํ อุปาทาย
ทนฺธตรํ อภิสเมนฺติ, เต ทุกฺเคน
ปฺปนิสฺสชฺชนฺติ, ทนฺธญฺจ อภิสเมนฺติ. เตน
วฺจฺจติ ทุกฺขา ปฺปิปฺทา ทนฺธาภิณฺณาติ.

อิมํ จตฺสฺโส ปฺปิปฺทาโย^๑
อปฺลวจฺมา อจฺจฺจา. เย หิ เกจฺ
นิพฺพุตา นิพฺพายิสฺสนฺติ วา อิมํหิ จตฺสฺ
ปฺปิปฺทาหิ อนนฺญาหิ อยํ ปฺปิปฺทา
จตฺกฺเกน กิเลสฺ นินฺทิสฺสติ. ยา
จตฺกฺกมคฺเคน อริยธฺมเมสฺสุ นินฺทิสฺตีพฺพา,
อยํ วฺจฺจติ สีนฺวิกฺกีกิพฺโต นาม นโย.

๑๑๙. ตตฺริเม จตฺตาโร อหารา
จตฺตาโร วิปลฺลาสา อุปาทานา โยคา
คณฺธา อาสวา โอฆา สลฺลา
วิญฺญาณญฺจิตฺติโย อคฺติคฺมนาติ, เอวํ
อิมานิ สพฺพานิ ทส ปทานิ.^๒ อยํ
สฺตฺตสฺส สันฺนทฺนา.

ในสัตว์เหล่านั้น เหล่าสัตว์ผู้เป็น
ตัณหาจริตซึ่งมีอินทรีย์อ่อน เบื่องตัน
อาศัยอินทรีย์ที่แก่กล้า แต่บรรลुได้ช้ากว่า,
เขาจึงสละได้โดยลำบาก และบรรลุได้ช้า.
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า ผู้ปฏิบัติ
ลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

ข้อปฏิบัติมี ๔ อย่างเหล่านี้ ไม่ใช่
๕ ไม่ใช่ ๖. เหล่าสัตว์ผู้ปรินิพพานแล้ว
ก็จักปรินิพพานด้วยข้อปฏิบัติ ๔ ประการ
เหล่านี้ ไม่ใช่ด้วยข้อปฏิบัติเหล่านี้
ปฏิบัติเย่อมแสดงไขกิเลส โดยหมวด
๔. ปฏิบัติที่พึงแสดงไขไว้ในอริยธรรม
โดยมรรค ๔, นี้ท่านเรียกว่า สีน-
วิกกีพิตนัย.

๑๑๙. บท ๑๐ บททั้งหมดเหล่านี้
คือ ในธรรมเหล่านั้น อหาร ๔ (๑)
วิปลาส ๔ (๑) อุปาทาน ... (๑) โยคะ
... (๑) คันถะ ... (๑) อาสวะ ... (๑)
โอฆะ ... (๑) สัลลา ... (๑)
วิญญาณญฺจิตฺติ ... (๑) อคฺติคฺมนะ ...
(๑). นี้จัดเป็นสฺตฺตสังสันทนะ.

^๑ อญ.จตฺกฺก. ๒๑/๑๖๑ - ๑๖๒/๒๐๐.

^๒ ไป. อ. เอวํ อิมานิ ... ปทานิติ อยํ ปาโจ น ทิสฺสติ.

จตุตถาโร อาหารา.^๑ ตตถ โย
 จ กพพิกาโร อาหารโร โย จ
 ผสฺสโร อาหารโร. อิม ตณฺหาจริเตน
 ปหาตพฺพา. ตตถ โย จ มโน-
 สญฺเจตนาหารโร โย จ วิญญาณาหารโร,
 อิม ทิฏฐิจริเตน ปหาตพฺพา.

ปจฺจิม อาหารโร ปจฺจิม
 วิปลลาเส, ทฺตโย อาหารโร ทฺตโย
 วิปลลาเส, ตตโย อาหารโร ตตโย
 วิปลลาเส, จตฺตโย อาหารโร จตฺตโย
 วิปลลาเส. อิม จตฺตารโร วิปลลาเส
 อปญฺจมา อญฺจา. อิทญฺจ ปมาณา
 จตฺตารโร อาหารา.

ตตถ ปจฺจเม วิปลลาเส จิตฺ
 กาม อฺปาทียติ, อิทํ กามฺปาทานํ.
 ทฺตเย วิปลลาเส จิตฺ อนาคตํ ภวํ
 อฺปาทียติ, อิทํ สิลฺพพตฺปาทานํ. ตตเย
 วิปลลาเส จิตฺ วิปริตฺ ทิฏฐี
 อฺปาทียติ, อิทํ ทิฏฐฺปาทานํ. จตฺตเย
 วิปลลาเส จิตฺ ขนฺธ อตฺตโต
 อฺปาทียติ, อิทํ อตฺตวาทฺปาทานํ.

อาหาร ๔ บัณฑิตพึงทราบดังนี้.
 ในอาหาร ๔ นั้น กพพิการอาหาร
 (อาหารคือคำข้าว) ๑ ผัสสารอาหาร (อาหาร
 คือผัสสะ) ๑. เหล่านี้อันบุคคลผู้เป็น
 ตณฺหาจริตพึงละได้. ในอาหาร ๔ นั้น
 มโนสฺญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสฺญ-
 เจตนา) ๑ วิญญาณาหาร (อาหารคือ
 วิญญาณ) ๑ เหล่านี้อันบุคคลผู้เป็น
 ทิฏฐิจริตพึงละได้.

อาหารข้อที่ ๑ เทียบกับวิปลาส
 ข้อที่ ๑, อาหารข้อที่ ๒ เทียบกับวิปลาส
 ข้อที่ ๒, อาหารข้อที่ ๓ เทียบกับวิปลาส
 ข้อที่ ๓, อาหารข้อที่ ๔ เทียบกับวิปลาส
 ข้อที่ ๔. วิปลาสนี้มี ๔ อย่าง ไม่ใช่ ๕
 ไม่ใช่ ๖. อาหาร ๔ มีประมาณดังนี้.

ในธรรมเหล่านั้น ผู้ดำรงอยู่ใน
 วิปลาสข้อที่ ๑ ย่อมถือมั่นกามทั้งหลาย,
 นี้จัดเป็นกามฺปาทาน. ผู้ดำรงอยู่ในวิปลาส
 ข้อที่ ๒ ย่อมถือมั่นภพที่มายังไม่ถึง,
 นี้จัดเป็นสิลฺพพตฺปาทาน. ผู้ดำรงอยู่
 ในวิปลาสข้อที่ ๓ ย่อมถือมั่นทิฏฐิ
 โดยการเห็นผิด, นี้จัดเป็นทิฏฐฺปาทาน.
 ผู้ดำรงอยู่ในวิปลาสข้อที่ ๔ ย่อมถือมั่น

^๑ ที.ปา. ๑๑/๒๔๔/๒๔๐.

ชั้นนี้โดยความเป็นตน, นี้จัดเป็น
อัตตวาทุปาทาน.

ตตถ กามุปาทานะ จิตโต
กามะ อภิชฌาย^๑ คนุถติ, อัย
อภิชฌากายคนุถ. สิลพุตตะปาทานะ
จิตโต พยาปาทำ คนุถติ, อัย พยาปาท-
กายคนุถ. ทิฏฐุปาทานะ จิตโต ปรามาสส์
คนุถติ, อัย ปรามาสกกายคนุถ.
อตตวาทุปาทานะ จิตโต ปปญจนุโต
คนุถติ, อัย อิทัสจจาภินิเวสโส
กายคนุถ.

ตสฺส คนุถิตา กิเลสา อาสวณฺติ.
กิลฺลิจิ ปน วุจฺจติ วิปฺปฏิสฺสโร, เย
วิปฺปฏิสฺสรา^๒ เต อนุสฺยา.

ตตถ อภิชฌากายคนุถน
กามาสโว, พยาปาทกายคนุถน ภวาสโว,
ปรามาสกกายคนุถน ทิฏฐาสโว, อิทัส-
จจาภินิเวสกายคนุถน อวิชฺชาสโว.

ในธรรมเหล่านั้น ผู้ดำรงอยู่ใน
กามุปาทาน พง์เล็งร้อยรัดกามทั้งหลาย,
นี้จัดเป็นอภิชฌากายคั่นณะ. ผู้ดำรงอยู่
ในศีลพุตตะปาทาน ร้อยรัดพยาบาท, นี้
จัดเป็นพยาบาทกายคั่นณะ (เครื่องร้อย
รัดกายคือพยาบาท). ผู้ดำรงอยู่ใน
ทิฏฐุปาทาน ร้อยรัดปรามาส, นี้จัดเป็น
ปรามาสกายคั่นณะ (เครื่องร้อยรัดกายคือ
ปรามาส). ผู้ดำรงอยู่ในอตตวาทุปาทาน
ร้อยรัดทำให้เนิ่นช้า, นี้จัดเป็นอิทัง-
สัจจาภินิเวสกายคั่นณะ (เครื่องร้อยรัด
กายคือความเชื่อแน่วว่าสิ่งนี้เป็นจริง).

กิเลสเครื่องร้อยรัดผู้นั้นย่อมไหล
ไป, แต่มีบางอย่างท่านเรียกว่า วิปปฏิสสาร,
วิปปฏิสสารนั้นแหละจัดเป็นอนุสัย.

ในกิเลสเหล่านั้น กามาสวะ
เทียบได้กับอภิชฌากายคั่นณะ, ภวาสวะ
เทียบได้กับ พยาปาทกายคั่นณะ,
ทิฏฐาสวะเทียบได้กับปรามาสกายคั่นณะ,

^๑ ไป. อภิชฌายติ.

^๒ ไป. ม. อ. โย วิปปฏิสสโร.

เต จตุตาโร อาสวา เวปุลลภาวํ
คตา โອฆา โหหนติ, เตน วุจฺจนฺติ
โອฆาติ. ตตฺถ กามาสโว กาโมโฆ,
ภวาสโว ภโวโฆ, อวิชฺชาสโว
อวิชฺโชโฆ, ทิฏฺฐาสโว ทิฏฺฐโฆ.

เต จตุตาโร โອฆา อาสย-
มฺนุปรวิฏฺฐา อฺนุสยสคตา วุจฺจนฺติ
สลฺลลาติ หทยมาหจฺจ ติฏฺฐนฺตฺตา. ตตฺถ
กาโมโฆ รากสลฺลํ, ภโวโฆ โทสสลฺลํ,
อวิชฺโชโฆ โมหสลฺลํ, ทิฏฺฐโฆ ทิฏฺฐิสลฺลํ.

อิมฺเห จตฺตฺติ สลฺลฺเลหิ ปรียาทินฺนํ
วิญฺญานํ จตฺตฺตฺตํ ธมฺเมสุ ติฏฺฐติ
รูป เวทนาย สญฺญาย สงฺขารेषฺ.
อิมฺมา จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
รากสลฺลฺเลน นนฺทูปเสจฺนํ รูปูปคํ
วิญฺญานํ ติฏฺฐติ. โทสสลฺลฺเลน เวทูปคํ.
โมหสลฺลฺเลน สญฺญูปคํ. ทิฏฺฐิสลฺลฺเลน
นนฺทูปเสจฺนํ สงฺขารูปคํ วิญฺญานํ
ติฏฺฐติ.

อวิชชาสวะ เทียบได้กับอิทังสัจจาภินิเวส-
กายคันถะ.

อาสวะ ๔ ประการที่ถึงความ
ไพบุลย์ จัดเป็นโธมะ, เพราะเหตุนั้น
ท่านจึงเรียกว่าโธมะ. ในธรรมเหล่านั้น
กามาสวะเป็นกาโมมะ, ภวาสวะเป็น
ภโวมะ, อวิชชาสวะเป็นอวิชโชมะ,
ทิฏฐาสวะเป็นทิฏฐโธมะ.

โธมะ ๔ ประการเหล่านั้น ที่ไหล
ไปตามอนุสัย เข้าพอกกับอนุสัย ท่าน
เรียกว่าสลฺละ ที่เข้าไปถึงหัวใจ ดำรงอยู่.
ในธรรมเหล่านั้น กาโมมะเป็นรากสลฺละ,
ภโวมะเป็นโทสสลฺละ, อวิชโชมะเป็น
โมหสลฺละ, ทิฏฐโธมะเป็นทิฏฐิสลฺละ.

วิญญานที่สลฺละ ๔ อย่างเหล่านี้
รั้งไว้โดยรอบ ย่อมตั้งอยู่ในธรรม ๔
ประการ คือ ในรูป ๑ เวทนา ๑
สัญญา ๑ สังขาร ๑. เหล่านี้เรียกว่า
วิญญานัญฐิตี ๔. ในธรรมเหล่านั้น
วิญญานที่เข้าถึงรูป ซึ่งเจือด้วยความ
ยินดี ดำรงอยู่ได้เพราะรากสลฺละ.
วิญญานที่เข้าถึงเวทนา ซึ่งเจือด้วยความ
ยินดี ดำรงอยู่ได้เพราะโทสสลฺละ,
วิญญานที่เข้าถึงสัญญา ซึ่งเจือด้วย
ความยินดี ดำรงอยู่ได้เพราะโมหสลฺละ.

วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร ซึ่งเจือด้วยความยินดี ดำรงอยู่ได้เพราะทิวฐิสัลละ.

จตุหิ วิญญาณญจิติหิ จตุพพิธํ
อคติ คจฺจนฺติ ฉนฺทา โทสา ภายา
โมหา. ราเคน ฉนฺทา อคติ คจฺจติ,
โทเสน โทสา อคติ คจฺจติ, โมเหน
โมหา อคติ คจฺจติ, ทิวฐิยา ภายา
อคติ คจฺจติ. อิติ อิทญจ กมฺมํ อิม
จ กิเลสา. อัยํ สํสารสฺส เหตุ.

เพราะวิญญาณญจิติ ๔ สัตว์
ทั้งหลายจึงถึงอคติ ๔ ประการ คือ
ฉันทาคติ ๑ โทสาคติ ๑ ภายาคติ ๑
โมหาคติ ๑. สัตว์ย่อมถึงฉันทาคติ
เพราะราคะ ถึงโทสาคติ เพราะโทสะ
ถึงโมหาคติ เพราะโมหะ ถึงภายาคติ
เพราะทิวฐิ. นี้จัดเป็นกรรม จัดเป็นกิเลส
ด้วยประการฉะนี้. นี้จัดเป็นเหตุแห่ง
สังสารวัฏ.

๑๒๐. ตตฺถิมา จตฺสฺสเ อทิสฺสา.
กพฺพิการาหาโร อสุภ สฺกนฺติ วิปลฺลาโส
กามุปาทานํ กามโยโค อภิชฺฌมากาย-
คนฺโถ กามาสโว กามโฆ โสสฺสลฺลํ
รูปฺปคา วิญญาณญจิติ ฉนฺทา อคติ-
คมนํ, อัยํ ปจฺมา ทิสฺสา.

๑๒๐. บัณฑิตพึงทราบทิส ๔
(การสอดส่องธรรม) ดังต่อไปนี้.
กพพิการาหาร ๑ วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม
ว่างาม ๑ กามุปาทาน ๑ กามโยคะ ๑
อภิชฌมากายคันถะ ๑ กามาสวะ ๑
กามโฆ ๑ โสสัลละ ๑ วิญญาณญจิติ
ที่เข้าถึงรูป ๑ ฉันทาคติคมนะ ๑, นี้
จัดเป็นทิสที่ ๑.

ผลฺสเ อาหาโร ทฺกฺเช สฺขนฺติ
วิปลฺลาโส สิลฺพพฺตฺปาทานํ ภวโยโค-
พฺยาปาโท กายคนฺโถ ภวาสโว ภโวโฆ
โทสฺสลฺลํ เวทฺนูปคา วิญญาณญจิติ
โทสา อคติคมนํ, อัยํ ทฺติยา ทิสฺสา.

ผัสสาหาร ๑ วิปลาสในสิ่งที่เป็น
ทุกข์ว่าเป็นสุข ๑ สิลัพพตฺปาทาน ๑
ภวโยคะ ๑ พยาปาทกายคันถะ ๑
ภวาสวะ ๑ ภโวฆะ ๑ โทสัลละ ๑
วิญญาณญจิติที่เข้าถึงเวทนา ๑ โทสา-
คติคมนะ ๑, นี้จัดเป็นทิสที่ ๒.

มโนสณฺเจตนาหาโร อนตฺตนิ
 อตฺตาทิ วิปลฺลาโส ทิฏฺฐปาทานํ ทิฏฺฐิ-
 โยโค ปรามาสกายคนฺโถ ทิฏฺฐาสโว
 ทิฏฺฐโฆโม ทิฏฺฐิสลฺลํ สณฺณูปคา
 วิญฺญาณภูตฺติ ภายา อคตฺติคมนํ, อัย-
 ตติยา ทิสฺสา.

วิญฺญาณาหาโร อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ
 วิปลฺลาโส อตฺตวาทฺฐปาทานํ อวิชฺชาโยโค
 อิทฺถสัจจาภินิเวโส กายคนฺโถ อวิชฺชาสโว
 อวิชฺโชโม โมหสลฺลํ สงฺขารูปคา
 วิญฺญาณภูตฺติ โมหา อคตฺติคมนํ, อัย-
 จตฺตฺถี ทิสฺสา.

อิตฺติ อิมสฺสํ ทสฺนุนํ สุตฺตานิ
 ปจฺเมน ปเทน ปจฺมา ย ทิสฺสาย
 อาโลกนํ, อัย วุจฺจติ ทิสฺสาโลจนา.

จตฺตฺติ วิปลฺลาเสหิ อกฺุสฺลปฺกฺเข
 ทิสฺสาล็อกนา กิเลสฺสํ สํโยเชตฺวา อัย
 อกฺุสฺลปฺกฺเข ทิสฺสาล็อกนาย ภูมि
 ปญฺจนนํ ทสฺนุนํ สุตฺตานิ ยานิ
 ปจฺมานิ ปทานิ อิมสฺสํ ฐมฺมานํ โโก
 อตฺโถ ? เอโก อตฺโถ, พฺยณฺชนเมว
 นานํ. เอวํ ทุตฺติยา เอวํ ตติยา เอวํ
 จตฺตฺถี. อัย ปจฺมา สํสนฺทนา.

มโนสณฺเจตนาหาร ๑ วิปลาสใน
 สิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน ๑ ทิฏฐปาทาน
 ๑ ทิฏฐิโยคะ ๑ ปรามาสกายคันถะ ๑
 ทิฏฐาสวะ ๑ ทิฏฐโฆมะ ๑ ทิฏฐิสลละ ๑
 วิญญาณภูตติที่เข้าถึงสณฺญา ๑ ภายา-
 คตติคมนะ ๑, นี้จัดเป็นทิศที่ ๓.

วิญญาณาหาร ๑ วิปลาสในสิ่ง
 ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๑ อตฺตวาทฺฐปาทาน ๑
 อวิชชาโยคะ ๑ อิทฺถสัจจาภินิเวสกาย-
 คันถะ ๑ อวิชชาสวะ ๑ อวิชโชมะ ๑
 โมหสลละ ๑ วิญญาณภูตติที่เข้าถึง
 สงฺขาร ๑ โมหาคตติคมนะ ๑, นี้จัดเป็น
 ทิศที่ ๔.

บรรดาสูตร ๑๐ สูตรเหล่านี้ การ
 พงษ์พิจารณาทิศที่ ๑ ด้วยบทที่ ๑, นี้ท่าน
 เรียกว่าทิสฺสาโลจนา ด้วยประการฉะนี้.

การพงษ์พิจารณาทิศ ในธรรมฝ่าย
 อกฺุสฺลโดยวิปลาส ๔ อย่าง นี้จัดเป็นภูมि
 แห่งการประกอบกิเลสแล้วพงษ์พิจารณา
 ทิศในธรรมฝ่ายอกฺุสฺล, ธรรมคือบทที่ ๑
 แห่งสูตร ๕ สูตร ๑๐ สูตร มีอรรถเป็น
 อย่างไร ? คือ มีอรรถเป็นอย่างเดียวกัน
 ต่างกันแต่พยัญชนะ ฉันใด ภูมิตี ๒ ที ๓
 ที ๔ ก็ฉันนั้น. นี้จัดเป็นปฐมสังสนฺทนา.

อิมิณา เปยฺยาเลน สพฺเพ
 กิเลสํ จตุสฺส ปเทสฺส ปกฺขิปิตพฺพา.
 ตโต กุสลปกฺเข จตฺสฺสเฏ ปฏฺยิปทา^๑
 จตฺตาริ ฌานานิ จตฺตาริ สติปญฺจานา
 จตฺตาริ วิหารา ทิพฺโพ พุรฺหุมา อริโย
 อานนฺโด จตฺตาริ สมฺมปฺปชานา
 จตฺตาริ อจฺฉริยา อพฺภูตธมฺมา^๒
 จตฺตาริ อธิฏฺฐานา จตฺตาริ สฺมาธิโย
 ฉนฺทสมฺมาธิ วิริยสมฺมาธิ จิตฺตสมฺมาธิ
 วิมฺังสาสมฺมาธิ.

จตฺตาริ ธมฺมา สุขภาคิยา
 นาณฺณตฺตโร โยชฺฌนฺตฺตโร นาณฺณตฺตโร
 ตปฺสา นาณฺณตฺตโร นทฺตฺตโร นาณฺณตฺตโร
 สพฺพนิสฺสคฺคฺคา จตฺตาริ อปฺปมาณานิ.

ตตฺถ ทฺกฺขา ปฏฺยิปทา ทนฺธาภิญฺญา
 ภาวียมาณา พหุสฺสีกฺริยมาณา ปจฺมํ ฌานํ
 ปริปุเรติ, ปจฺมํ ฌานํ ปริปุณฺณํ ปจฺมํ
 สติปญฺจานํ ปริปุเรติ, ปจฺมํ สติปญฺจานํ
 ปริปุณฺณํ ปจฺมํ วิหารํ ปริปุเรติ, ปจฺมํ
 วิหารโร ปริปุณฺณํ ปจฺมํ สมฺมปฺปชานํ
 ปริปุเรติ, ปจฺมํ สมฺมปฺปชานํ ปริปุณฺณํ

โดยไปยาลนี้ บัณฑิตพึงใส่กิเลส
 ทั้งหมดเข้าไปในบททั้ง ๔. ต่อจากนั้น
 ในธรรมฝ่ายกุศล ก็พึงใส่ปฏิปทา ๔
 ฌาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ ทิพพพรหม-
 อริยานนฺตฺตโร วิหารธรรม ๔ สมฺมปฺปชาน-
 ธรรม ๔ อจฺฉริยอัพฺภูตธรรม ๔
 อธิฏฺฐานธรรม ๔ สฺมาธิ ๔ ซึ่งได้แก่
 ฉนฺทสมฺมาธิ ๑ วิริยสมฺมาธิ ๑ จิตฺตสมฺมาธิ
 ๑ วิมฺังสาสมฺมาธิ ๑.

พึงใส่ธรรม ๔ อย่าง ที่มีส่วนแห่ง
 ความสุข โดยไม่เว้นโทษฉนฺตฺตโร ไม่เว้น
 ตปฺปธรรม ไม่เว้นนทฺตฺตโร ไม่เว้น
 สพฺพนิสฺสคฺคฺคาธรรมที่จะยังอปฺปมาณธรรม
 ๔ ให้บริบูรณ์ได้.

ในธรรมเหล่านั้น ทุกขาปฏิปทา
 ทนฺธาภิญฺญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มาก
 ย่อมยังปฐฺมฌานให้บริบูรณ์, ปฐฺม-
 ฌานที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังสติปัฏฐาน
 ข้อที่ ๑ ให้บริบูรณ์, สติปัฏฐานข้อที่ ๑
 ที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังวิหารธรรมข้อที่ ๑
 ให้บริบูรณ์, วิหารธรรมข้อที่ ๑ ที่บริบูรณ์

^๑ อจฺ. จตฺก. ๒๑/๑๖๒/๒๐๑.

^๒ ฉ. อ. อพฺภูตธมฺมา.

ปจมี อัจฉริย์ อพภูตธมมัม ปริปุเรติ,
 ปจโม อัจฉริโย อพภูโต ธมโม
 ปริปุณฺโณ ปจมี อธิฏฺฐานํ ปริปุเรติ,
 ปจมี อธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ ฉนฺทสมาริ
 ปริปุเรติ, ฉนฺทสมาริ ปริปุณฺโณ
 อินฺทริยสํวรํ ปริปุเรติ, อินฺทริยสํวโร
 ปริปุณฺโณ ปจมี เมตฺตาอํปฺปมาณํ
 ปริปุเรติ. เอวํ ยาว สพฺพนิสฺสคฺโค
 จตฺตํ อํปฺปมาณํ ปริปุเรติ.

ตตฺถ ปจมา จ ปฏิปทา ปจฺมญฺจ
 ฌานํ ปจฺมญฺจ สติปฏฺฐานํ ปจโม
 จ วิหารโร ปจฺมญฺจ สมฺมปฺปธานํ
 ปจโม จ อัจฉริโย อพภูโต ธมโม
 สจฺจาทิฏฺฐานญฺจ ฉนฺทสมาริ จ
 อินฺทริยสํวโร จ เมตฺตา จ อํปฺปมาณํ.
 อยํ ปจมา ทิสฺสา.

ทฺติยา ทฺกฺขา จ ปฏิปทา
 ชิปปาภินฺญา ทฺติยํ ฌานํ ทฺติยญฺจ
 สติปฏฺฐานํ ทฺติโย จ วิหารโร ทฺติยญฺจ

แล้ว, ย่อมยังสัมมปฺปธานธรรมข้อที่ ๑
 ให้บริบูรณ์, สัมมปฺปธานธรรมข้อที่ ๑
 ที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังอัจฉริยอัพภูตธรรม
 ข้อที่ ๑ ให้บริบูรณ์, อัจฉริยอัพภูตธรรม
 ข้อที่ ๑ ที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังอธิฏฐาน
 ธรรมข้อที่ ๑ ให้บริบูรณ์, อธิฏฐานธรรม
 ข้อที่ ๑ ที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังฉันทสมาริ
 ให้บริบูรณ์, ฉันทสมาริที่บริบูรณ์แล้วย่อม
 ยังอินทริยสังวรให้บริบูรณ์, อินทริยสังวร
 ที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังเมตตาอํปฺปมาณ
 ธรรมข้อที่ ๑ ให้บริบูรณ์ได้. บัณฑิตพึง
 ทราบอย่างนี้ ไปจนถึงว่า สัพพนิสสัคค
 ธรรมที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังอํปฺปมาณ
 ธรรมข้อที่ ๔ ให้บริบูรณ์ได้.

ในข้อนั้น บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัย
 ดังนี้ ปฏิปทาข้อที่ ๑ (๑) ฌานข้อที่ ๑
 (๑) สติปัฏฐานข้อที่ ๑ (๑) วิหารธรรม
 ข้อที่ ๑ (๑) สัมมปฺปธานธรรมข้อที่ ๑
 (๑) อัจฉริยอัพภูตธรรมข้อที่ ๑ (๑)
 สัจจาทิฏฐานธรรม (๑) ฉันทสมาริ (๑)
 อินทริยสังวร (๑) เมตตาอํปฺปมาณธรรม
 (๑). นี้จัดเป็นทศที่ ๑.

ทฺกฺขาปฏิปทาชิปปาภินฺญาข้อที่ ๒
 (๑) ฌานข้อที่ ๒ (๑) สติปัฏฐาน
 ข้อที่ ๒ (๑) วิหารธรรมข้อที่ ๒ (๑)